

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický ústav

**Moravská ústřední útulna ženská v Brně (1899-1952)
a její starostka Marie Steyskalová**

(bakalářská diplomová práce)

Martina Randová

Vedoucí práce: doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

Brno 2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla
všechnu použitou literaturu a prameny.

V Brně dne 07. 01. 2013

.....

Zde bych chtěla poděkovat panu doc. Mgr. Lukáši Fazorovi, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské diplomové práce, za podnětné rady i cenné připomínky.

OBSAH

1. Úvod	7
2. Prameny a literatura	9
3. Charakteristika města Brna	15
4. Problematika chudinství a sociální péče o děti a mládež na přelomu 19. a 20. století	17
5. Moravská ústřední útulna ženská v Brně	23
5.1 Dějiny a úkoly spolku v proměně času	24
5.2 Stanovy spolku	28
5.3 Členská základna a významné osobnosti spolku	31
6. Ženská útulna a její lidumilné podniky	37
6.1 Dětská útulna a sirotčinec v Brně	39
6.2 Dívčí penzionát v Brně	43
6.3 Kurzy vaření, praní, žehlení, šití šatů a prádla, her a tanců národních v Brně	46
6.4 Výrobny v Brně	47
6.5 Poptavárna na místa, noclehárna a stravovna pro služky v Brně	47
6.6 Dětská, ženská a členská stravovna a noclehárna pro členy v Brně	48
6.7 Útulek pro nemluvňata a batolata v Brně	49
6.8 Kolonie chudokrevných dětí v Luhačovicích	50
6.9 Dětská kolonie v Juliánově	51
6.10 Dětské ozdravovny Marie Steyskalové v Crikvenici	53
6.11 Domov pro osiřelé a opuštěné děti v Králově poli	55
6.12 Dětská kolonie na Lubi u Černé Hory u Tišnova	57
6.13 Dětská kolonie v Obřanech	58
6.14 Domov pro osiřelé a opuštěné děti ve Veverské Bítýšce	60
6.15 Zdravotní kolonie pro dívky a ženy v Nedvědicí	63

6.16	Dětská kolonie v Pernštýně	65
6.17	Dětská kolonie v Doubravníku u Tišnova	66
6.18	Dětská horská zotavovna na Kamenitém v Dolní Lomné u Jablunkova	67
6.19	Dětská ozdravovna Františka Mareše v Křetíně u Letovic	70
7.	Marie Alžběta Steyskalová	71
7.1	Soukromý život ve vlastních vzpomínkách	72
7.2	Jako sociální pracovnice	75
8.	Závěr	77
9.	Seznam použitých zkratk	79
10.	Seznam pramenů a literatury	80
10.1	Archivní prameny	80
10.2	Tištěné prameny	80
10.3	Dobový tisk	81
10.4	Literatura	81
10.5	Elektronické zdroje	82
11.	Přílohy	84
11.1	Přehledy, tabulky a grafy	84
11.2	Obrazové přílohy	93

Sociální péče je složitá a současně jednoduchá, jako lidský život: zahrnuje všechny lidi, všechny stránky jich povah a všechny příběhy lidských osudů šťastných a nešťastných. Šťastných, aby svítily a hřály, nešťastných, aby byly osvětleny a zahřáty.

Marie Trnková¹

„Domov osiřelých a opuštěných“, nápis tento zlatým písmem vidím již skvěti se v čele domu, jež zbuduje dobré srdce a šlechetná snaha statných žen českých, které již tolikrát ve službách národa se osvědčily, čemuž z hloubi srdce provolávám zdar!

Marie Steyskalová²

¹ TRNKOVÁ, Marie: *O sociální péči*. Ženská Revue, ročník XV., 1920, s. 27.

² Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 2, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 102.

1. Úvod

„Dlouhé“ 19. století patří k těm obdobím, o nichž hovoříme jako o dobách zlomových, a to nejen díky znamenitým objevům a vynálezům, které lidstvu přinesla průmyslová revoluce, ale především díky změně, jež se udála se společností, díky přerodu paradigmatického vzorce, jakým společnost vnímala sama sebe a jedince v ní. Člověk vystoupil ze „stavu“ a postupně nabyl mnohých práv, ale i povinností. Mezilidské vztahy se staly dynamičtějšími a barvitějšími, i díky uvědomění si zodpovědnosti za vlastní osud. Navíc se lidé stali novými jednotkami, jednotkami státu, který začal řídit jejich životy důsledněji, než tak dosud činila církev. A všechny tyto proměny se odrazily i ve způsobu přijímání těch, kteří v důsledku tělesného či duševního strádání žádali většinovou společnost o pomoc, a ve způsobu přístupu veřejnosti k takto potřebným.

Stát, vědom si nebezpečí, jehož potencionálními nositeli byli tito lidé „z okraje“ společnosti, začal usilovně pracovat na preventivních, obecně represivních, programech, které měly zajistit klid a mír v ulicích jeho měst a městeček.³ Ale protože autorita státu po správné a hlavně finanční stránce ještě nedosáhla svého vrcholu, bylo třeba využít podpory od soukromých osob a organizací, které tito lidé vytvářeli formou činností spolkových. Zvláště pro sociální politiku v prvních desetiletích nového století se toto spojení zdálo být ideálním. Důkazem toho bylo, že ani přechod od monarchie k samostatné republice, ani válečné konflikty toto pouto mezi veřejnými a soukromými aktivitami nepřetrhly. To se podařilo až po uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948 a vydáním zákona č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních, který znamenal naprostou likvidaci dosavadních všech typů spolků.⁴

O někoho pečovat a pečovat tak, aby to přineslo potřebnému kýženou pomoc, je jedno z nejtěžších umění, kterému se může člověk oddat. Balancování na hraně, kdy méně nestačí a více už škodí, patří k základním otázkám oboru sociální péče. Tedy oboru relativně novému,⁵ neboť problémy, jež jsou dnes jeho náplní, dříve hledaly své konečné řešení u zdravotnického

³ S tím také souvisela snaha rozlišovat mezi těmi, kdo by měli mít právo na pomoc, a jinými, jimž mělo být toto právo odepřeno. Toto dělení bylo známo už od dob humanismu, kdy chudý, nemocný, starý a nezaměstnaný začal znamenat totéž co povaleč, podvodník a ničema. MESSINA, Rosario: *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří 2005, s. 100.

⁴ JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007, s. 159.

⁵ Ministerstvo sociální péče vzniklo až v roce 1919 – jeho ustanovení lze nepochybně považovat za důsledek 1. světové války.

personálu, ponejvíce však, jak již bylo zmíněno výše, mimo sféru veřejnou, tedy u církevních a soukromě charitativních organizací, v rámci činnosti různých občanských spolků.⁶ Alespoň tak stále ještě probíhala péče o potřebné na počátku 20. století, kdy vznikla ve městě Brně jedna z předních institucí, která se rozhodla popasovat s problémy, jež se točily především kolem osiřelých a opuštěných dětí, chudých dívek a osudem zkoušených žen – *Moravská ústřední útulna ženská* (dále jen Útulna).⁷ Právě historie a aktivity tohoto spolku se staly cílem zde předkládané bakalářské práce. Ale protože dějiny jsou tvořeny lidmi, část této studie se zaměřila i na životní příběh jedné výjimečné ženy, spoluzakladatelky⁸ a dlouholeté starostky Útulny, paní Marie Steyskalové, od jejíhož narození letos uplynulo 150 let. Její život se podobal toliko životům jiných, v 19. století podobně „probuzených“, žen. Nejprve učitelka a národní buditelka, později zapálená sociální pracovnice, která se plně oddala charitativní činnosti a rezignovala tak na vlastní rodinné štěstí.⁹ Marie Steyskalová dosáhla díky své tvrdošijnosti a umanutosti takového vzdělání, které jí umožnilo kráčet ve stopách svého otce,¹⁰ a tak se také s konečnou platností vzepřít osudu chudé švadleny živořící kdesi ve Vídni.

Avšak nejen ona, ale i mnoho dalších žen spojilo svůj život s Útulnou. Ať už se jednalo o řádné členky spolku či dívky a ženy využívající služeb tohoto lidumilného podniku. Spolek se tak stal zároveň tedy i místem, kde kromě pomoci z nouze dostalo hodně žen příležitost vystoupat na žebříčku Maslowovy pyramidy o stupínek výš a zakusit pocitu dříve vyhrazeného pouze mužům – pocitu seberealizace. Kupodivu se pak, samozřejmě až

⁶ V dobách před větší angažovaností státního aparátu se veškeré sociální programy obhajovaly jedinou autoritou – Biblií. GEREMEK, Bronisław: *Slitování a šibenice*. Dějiny chudoby a milosrdenství (= Každodenní život, sv. 5). Praha 1999, s. 25.

⁷ Oficiální a plný název tohoto dobročinného spolku při jeho založení zněl *Moravská ústřední útulna ženská v Brně*. V souvislosti se vznikem nových stanov na konci 20. let došlo i na změnu jména, a to na *Ženskou útulnu v Brně* nebo též *Útulnu ženskou v Brně*. Tohoto kratšího a praktičtějšího názvu se však v písemnostech běžně užívalo již před rokem 1932. Samy členky nejčastěji psaly o *Útulně*, čehož se budu v této práci držet i já.

⁸ Ve výročních zprávách spolku i v dobové literatuře byla Marie Steyskalová vždy důsledně označována jako budovatelka Útulny. Za zakladatelku byla považována jediná osoba – Eliška Machová, o čemž by se dalo z dnešního pohledu polemizovat. Machové nelze upřít obrovský podíl na „rozjezdu“ tohoto podniku, ale její zásluhy hledejme především v zajištění velmi osobnostně kvalitního a organizačně schopného personálu. Bez zajímavosti není ani to, že jméno E. Machové se neobjevovalo v tehdejších výčtu čestných členů spolku. Viz další kapitoly.

⁹ Na tuto svou „obět“ ve svých vzpomínkách ráda upozorňovala. Např. „*Ideálem života mého nebyl život veřejný. Chtěla jsem žítí svému ideálu: životu rodinnému.*“ STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáček Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927, s. 9.

¹⁰ „*Zasloužilého učitele a nadšeného vlastence a horlivého buditele národního na Moravě.*“ Více VITÁK, A. K.: *Jan Vlastimil Steyskal*. In: Kříčková, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929, s. 103.

v pozdějších letech, dostaly do čelních funkcí organizace mj. také ženy, které si samy jako děti prošly péčí útulenského sirotčince nebo penzionátu. Většinou sice vykonávaly práci na nižších pozicích jako např. vychovatelky, dozorkyně, kuchařky a uklízečky, ale pokud byly dostatečně schopné, nic jim nebránilo dosáhnout postů nejvyšších.¹¹

Útulna provozovala svou činnost bezmála 50 let. Její program a cíle se vždy postupně přizpůsobily potřebám té které doby. To jí pomohlo udržet se na sociální scéně, a to nejen brněnské, po tak dlouhou dobu. Značný prostor v této práci byl tedy věnován nejen historii samotného spolku, ale i „dějinám“ jednotlivých poboček, které Útulna provozovala.

Na závěr lze shrnout, že záměrem této studie je nastínit historii a ideály jediné soukromé charitativní organizace, v jejímž čele se vystřídala celá plejáda působivých žen, které ne vždy, jak se později ukázalo, byly nahraditelné. Což mělo mj. za následek, že spolek byl velmi svébytným, až osobitým, podnikem. To však přirozeně platilo i pro všechny ostatní tehdejší obdobně zaměřené organizace. Jakékoliv srovnávání s jiným spolkem podobných cílů je tedy možné pouze na úrovni matematické – počty členů, sirotků, poboček, zaměstnanců, příjmy, vydání apod. Z těchto číselných údajů lze nepřímou vyčíst mnohé, především pak pro potřeby syntézy. Tato bakalářská práce se však snažila osvětlit skutečnou podstatu jedné organizace, jejíž unikátnost byla dána jedinečností konkrétních osob, které jej tvořily.

2. Prameny a literatura

Při zpracování dějin Moravské ústřední útulny ženské v Brně a osudů Marie Steyskalové jsem vycházela především z archivních pramenů tištěné a netištěné povahy. Jejich hlavním zdrojem pro mne byly fondy G 303 Ženská útulna Brno a G 326 Stejskalová Marie,¹² které se nacházejí v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA). Zde je nutné podotknout, že Útulna působila na brněnské sociální scéně půl století, což se přirozeně projevilo v určité proměnlivosti způsobů zaznamenávání, či nezaznamenávání různých faktů, jež se týkaly činnosti spolku. To se pak odrazilo mj. v jisté nevyváženosti, nesystematičnosti,

¹¹ Takovým příkladem byl osud Bertý (Bernardiny) Drgáčové. Do Útulny přišla jako polosirotek, když jí bylo 15 let. Jako dozorkyně a později i jako správkyň se prošla hned několika útulenskými pobočkami, aby nakonec skončila na postu nejvyšší – jako ředitelka dětské zotavovny v Crikvenici. MZA, fond G 303 Ženská útulna, kniha č. 22, Seznamy sirotků, evidenční č. sirotka 28 [nefoliováno]. Více v dalších kapitolách.

¹² Podle záznamu v matrice narození by se příjmení Marie Steyskalové mělo psát jako Stejskalová. Ona sama se však vždy podepisovala se zcela zřetelným „ypsilon“. Více *Marie Alžběta Steyskalová (Stejskalová)* [online]. Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=360 > [stahováno 2012-10-31].

neúplnosti či torzovitosti některých informací, které jsou v této práci sledovány. Tyto „ztráty“ faktů se objevovaly (logicky) především v prvních letech fungování spolku, kdy se způsob vedení administrativy teprve ustaloval, v dobách válečných a také po smrti Marie Steyskalové, která direktivně řídila Útulnu po tři desetiletí vesměs sama, a tak po jejím náhlém a nečekaném skonu na konci roku 1928 nastalo několikaleté „hledání se“ nové tváře spolku.¹³ Z čehož tedy vyplývá, že zajistit úplný a souvislý tok faktů v této práci nebylo vždy úplně možné.¹⁴

V rámci výše uvedených fondů jsem využívala především informace ze zápisů z valných hromad, jež se konaly vždy jednou ročně, a ze zpráv jednatelských, které byly součástí zápisů z valných hromad a rekapitulovaly předchozí správní období, a dále ze zápisů ze schůzí výborových a ze schůzí správní rady.¹⁵ Jednatelské zprávy, též označované jako výroční zprávy,¹⁶ byly jednou ročně uveřejňovány v časopise *Letáček Útulny ženské v Brně*, jehož vydávání navrhla na schůzi výboru dne 7. října 1903 Lucie Bakešová. První takto zveřejněnou zprávou byla výroční zpráva jednatelská za období 1. září 1904 – 31. srpen 1905.¹⁷

Periodicita Letáčku se postupně měnila. Zpočátku vycházel každý měsíc, později se z něj stal dvouměsíčník. To vydrželo až do 1. světové války, kdy potřeba šetřit finance přinutila vedení Útulny vydávat Letáček pouze jednou ročně.¹⁸ Proměnou prošel i pojem *správní rok*. Tím se zprvu myslelo období od září do srpna dalšího roku. Správní rok se tedy počítal od prvního měsíce fungování spolku, přesněji uvedeno od 12. září 1899, kdy byly první děti uvedeny do nového útulenského domova. V podstatě kopíroval, i když pravděpodobně zcela neúmyslně, školní rok. U Letáčku za rok 1928-1929 došlo ke změně.

¹³ Toto „hledání se“ bylo završeno v roce 1929 vznikem nových spolkových stanov. Viz kapitola Stanovy spolku.

¹⁴ To se týká obzvláště různých přehledů, které níže předkládám a ve kterých jsou údaje sledovány z dlouhodobého hlediska, často po celou dobu fungování spolku.

¹⁵ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, knihy č. 2 – 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných.

¹⁶ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 19, Výroční zprávy.

¹⁷ Vznik časopisu bohužel ukončil vkládání jednatelských zpráv do zápisů z valných hromad, respektive místo „ručního“ zápisu jednatelské zprávy se do knihy vlepoval celý Letáček. Tím však došlo ke ztrátě dalšího zdroje, který mi mohl být nápomocen při objasňování „tiskařských šotků“ (a těch nebylo zrovna málo) v tištěných verzích výročních zpráv. Ale ani tento způsob uchovávání jednatelských zpráv členky Útulny dlouho neudržely a od správního roku 1924-1925 vlepování Letáčků do zápisů z valných hromad ustalo a Letáčky se začaly pro změnu přikládat k protokolům z valných hromad. Tyto protokoly se bohužel nedochovaly.

¹⁸ Před 1. sv. válkou vycházel v nákladu 6.000 až 10.000 kusů měsíčně, po ukončení válečného konfliktu už pouze v nákladu 1.000 kusů jednou ročně. STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 11-12.

Tady už výroční zpráva protáhla své správní období až do posledního dne prosince roku 1929 a od této chvíle odpovídal správní rok roku kalendářnímu.¹⁹

Vůbec podoba a náplň *Letáčků* se vždy přizpůsobovala poměrům a potřebám té které doby. Zpočátku byl opravdu spíše časopisem, brožurkou, jejímž úkolem bylo nejen informovat veřejnost o aktivitách spolku, ale také poučit a pobavit. Kromě výročních zpráv se zde našlo místo pro zprávy o útulenských dětech, o jejich prázdninových výpravách a o darech pro ně. Připomínaly se výročí narození a úmrtí různých významných osobností, jako byla Božena Němcová, Karolína Světlá, Karel Havlíček Borovský nebo Svatopluk Čech. Čtenářky dostávaly poučení „jak bojovat s démonem alkoholem“,²⁰ řešila se i „ženská“ otázka a záležitosti národní.²¹ Zveřejňovaly se i notové záznamy národních písní, cvičební sestavy, recepty pro chutné a levné vaření, křížovky a rébusy. Dle prvorepublikových ohlasů intelektuálněji vrstvy společnosti neměly *Letáčky* tu správnou úroveň, propadly *kletbě své láce a prostoty*.²² Přesto sem přispívaly takové osobnosti jako Lucie Bakešová,²³ Augusta Šebestová,²⁴ Karla Bufková-Absolonová²⁵ a mnohé jiné. Po 1. světové válce tato zábavná složka odpadla a *Letáček* se zaměřil jen na shrnující informace o činnosti spolku, uveřejňování finančních a materiálních darů a jmenného seznamu členů-dárců.

Po smrti Marie Steyskalové došlo k další výrazné proměně této brožurky. Údaje dříve uváděné se přestaly v *Letáčku* objevovat nebo se zveřejňovala jen jejich část. Od 30. let tedy bylo číselných údajů ve výročních zprávách uváděných v *Letáčku* poskrovnu.²⁶ Přesto si však

¹⁹ V této souvislosti nemohu nepodotknout, že k těmto změnám došlo krátce po smrti Marie Steyskalové. Jednalo se tedy pravděpodobně o jeden z dalších prvků „hledání se“ nové tváře spolku.

²⁰ Např. NEČESANÁ, Tekla: *Nesvádějte k pití!* *Letáček*, ročník III., září 1906, s. 7-10.

²¹ Tyto články však nešly moc do hloubky, spíše klouzaly po povrchu, aby tak zůstaly přístupné „ženám z lidu“.

²² KŘIČKOVÁ, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929, s. 93.

²³ O ní jako sociální pracovníci dále v textu, neboť byla mj. dlouholetou starostkou Útulny. Sociální práci se však věnovala až posledních 20 let svého života. Tento obrat způsobila 1. světová válka. Předtím objevovala hlavně svět národní lidové kultury. Z novějších prací, byť především o jejich aktivitách kolem založení Masarykovy léčebny – Domu útěchy v Brně (dnešní Masarykův onkologický ústav na Žlutém kopci), LINHARTOVÁ, Věra: *Lucie Bakešová*. In: *A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*. Brno 2010, s. 292-310.

²⁴ Augusta Šebestová (1852-1933), etnografka, národní buditelka, spisovatelka, sběratelka dokladů lidové tvořivosti. Významným způsobem se podílela na přípravě Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895. Více VANĚČKOVÁ, Blanka: *Augusta Šebestová – moderní žena 19. století* [online]. Dostupné na < http://www.rmm.cz/regiom/2011/sebestova_zena.pdf > [stahováno 2012-11-14].

²⁵ Karla Bufková-Absolonová (1855-1941), jedna z dcer MUDr. Jindřicha Wankla, propagátorka národopisného hnutí, sběratelka lidové slovesnosti a autorka povídek. Více KALINOVÁ, Alena – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Dcerám českým...* Brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920. Brno 2007, s. 19.

²⁶ To se týkalo např. údajů o členské základně spolku.

Letáček svoji informační hodnotu ponechal. Dalším problematickým obdobím se samozřejmě stala 2. světová válka a to, co následovalo po ní. A tak poslední brožurou, která se dochovala a která byla také pravděpodobně poslední, jež byla vydána, byla výroční zpráva za roky 1948 a 1949, kdy činnost spolku už v podstatě končila.²⁷

Zde si dovolím jen krátkou poznámku ke způsobu citování Letáčku. Název brožurky dostal v průběhu svého vydávání mnohých změn. Zatímco na začátku své existence se označoval jako *Letáček Útulny ženské v Brně*, od správního roku 1933 (ve zřejmé souvislosti se změnou stanov) již nesl název *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za rok...* Ale i tato jeho nová podoba nesla podtitul Letáček a číslo ročníku taktéž navazovalo na poslední číslo původního Letáčku. V průběhu 2. světové války však tyto dva „letáčkovské“ atributy zmizely, což mělo za následek i změnu způsobu citování tohoto zdroje.²⁸

Z fondu G 303 Ženská útulna byly v této práci ještě využity matriky sirotků, tedy písemné záznamy základních údajů o dětech, které prošly Dětskou útulnou a sirotčincem v Brně.²⁹ Informace o členské základně z jednatelejších zpráv jsem doplnila z torzovitých seznamů členů.³⁰ Jako dobrá opora pro pochopení fungování Útulny se ukázaly spolkové stanovy a spolková korespondence s úřady, členy, jinými spolky.³¹

Bohatost písemností kolem Marie Steyskalové si vyžádala vytvoření jejího vlastního osobního fondu. Ten obsahuje kvantum dopisů (mj. 42 dopisů Lucie Bakešové), rukopisů, které dokazují, že Marie Steyskalová neměla k peru daleko, ale i takové kuriozity jako kniha Františka Bulánka-Dlouhána *Věrna národu*,³² která velmi „lidovým“ způsobem přibližuje

²⁷ Ne všechny Letáčky a Výroční zprávy se dochovaly. To se týkalo opět především let válečných, i když není zřejmé, zda v té době vůbec vycházely.

Při snaze zmapovat dějiny spolku, který existoval více jak 50 let, bylo navíc nutné prohledat doslova celý fond, poněvadž umístění Letáčků a Výročních zpráv v archívním fondu je trochu nepřehledné. Jak jsem uvedla výše, část z nich je vlepena do zápisů z valných hromad, část se nachází v knize č. 19 (zde se jedná především o roky 1912-1913 až 1948 a 1949). V obou případech se pohybujeme ve fondu G 303 Ženská útulna. Tyto útulenské brožurky jsou však mj. dostupné i z fondů Moravské zemské knihovny v Brně.

²⁸ V podstatě to znamená, že jsem se vždy držela přesného názvu té které brožurky, ať už se hlásila k odkazu původního Letáčku, nebo ne.

²⁹ MZA, fond G 303 Ženská útulna, knihy č. 22 – 25, Seznamy sirotků.

³⁰ Tamtéž, knihy č. 26 – 28, Seznamy členů.

³¹ Tamtéž, kart. č. 34, Ostatní písemnosti a Spolková korespondence.

³² MZA, fond G 326 Stejskalová Marie, kart. č. 3, inv. č. 128, BULÁNEK-DLOUHÁN, František: *Věrna národu* (= České romány, sv. 4). Praha 1942.

František Bulánek (1906-1979), básník, prozaista, žurnalista, autor literatury pro děti a mládež. Věnoval se mnoha literárním žánrům – od konvenční ženské a dívčí četby přes dobrodružný román pro chlapce po popularizaci událostí spjatých s národní kulturou. Hodně oblíbené byly jeho románové bibliografie našich významných spisovatelů, jako byl Josef Václav Sládek, Jakub Arbes, Eliška Krásnohorská. Dlouhán byl jeden

soukromý život Marie Steyskalové, přičemž ale nutno podotknout, že autor přesto dokázal pracovat s fakty, jež tato lidumilka o sobě ráda vyprávěla v Letáčcích. Ostatně její vzpomínky, uveřejňované v Letáčcích na přelomu prvního a druhého desetiletí 20. století, dostaly rok před jejím úmrtím knižní podobu.³³

Obdobně početná a pestrá byla i díla hlavních představitelů sociální politiky státu. Obzvláště po vzniku samostatného Československa, kdy se i díky prožitým válečným strastem zintenzívnila potřeba adekvátním způsobem řešit otázky sociální problematiky. S jednotlivými kroky vlády byli obyvatelé republiky seznamováni prostřednictvím obrovského množství knih, brožurek, časopisů a věstníků. Jejich častými autory byli mj. prof. JUDr. Jaroslav Kallab,³⁴ Dr. Antonín Tůma,³⁵ Milan Šilha³⁶ nebo Marie Trnková.³⁷ K dokreslení zákonného prostředí, na jehož pozadí spolek Útulna fungoval, se stala jejich četba nutností. Dalším zdrojem informací, spíše doplňujícího charakteru, se pro mou práci ukázaly být i články z několika periodik, která tehdy vycházela a která objasňovala novinky přicházející z ministerského křesla. Tyto časopisy se také ukázaly být místem vhodným pro

z jeho pseudonymů. Více elektronický zdroj *František Bulánek* [online]. Dostupné na < <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=679> > [stahováno 2012-11-11].

³³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáčků Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927.

³⁴ JUDr. Jaroslav Kallab (1879-1942), profesor trestního práva a dějin právní filozofie na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, předseda České zemské péče o mládež v Brně (dále jen ČZPM). Byl členem České akademie věd a umění. Navrhl zákon o soudnictví mladistvých. Více *Prof. JUDr. Jaroslav Kallab* [online]. Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=163 > [stahováno 2012-11-14].

³⁵ Dr. Antonín Tůma (1867-1945), sekční šéf ministerstva sociální péče, předseda ČZPM. Autor příručky *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925.

³⁶ Milan Šilha (1877-?), učitel, zakladatel první pomocné školy a instruktor sociální péče o mládež v Brně. Často Útulnu navštěvoval, a to nejen v rámci výkonu svého povolání, jak dokazují záznamy v zápisech výborových. Srov. záznam o jeho inspekci v Útulně 29. 12. 1925 MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 5, fol. 5; dále skoro o 20 let později soukromá návštěva dne 11. 4. 1944 MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 8, fol. 10: *Pan ředitel Šilha nám řekl všechny své zkušenosti za svého dlouholetého dozoru nad sociálními ústavami. Ze všeho, co viděl a prošel, nejlépe mu vyhovovala metoda Marie Steyskalové, a to způsob dobrá rodinná péče v ústavě Ženské útulny. Doporučuje se od ní neuchylovati, naopak jí prohlubovati.*

Jeho žena Albina Šilhová, roz. Škréťová, původním povoláním učitelka, členka Jednoty učitelek moravských a Ženské národní rady, patřila mezi členky výboru Útulny. Její jméno se zde objevilo poprvé v roce 1939. Po válce vystupovala na pozici jednatelky spolku a v roce 1949 se stala národní správkyní Útulny. Byla členkou KSČ. Více o Albíně Šilhové BEDNÁŘOVÁ, Věra: *Podíl učitelek na ženském hnutí v Brně v souvislosti s ženským hnutím moravským v letech 1850-1950*. Brno 1980, s. 77-78. Dále o ní také ve výročních zprávách Útulny.

³⁷ Marie Trnková (1886-1929), sociální pracovnice pro ochranu matek a dětí, sekretářka spolku Ochrany matek a dětí při ČZPM na Moravě. Více *Marie Trnková* [online]. Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=403 > [stahováno 2012-11-14].

polemiku, která se tehdy rozhořela např. kolem vzniku dětským domovů. Zajímavé články k sociální problematice se však objevovaly i v ryze „ženských“ časopisech.³⁸

Na závěr kapitoly několik vět k současnému stavu bádání na poli dějin sociální péče. Stále v českém prostředí neexistuje práce rozsáhlejšího charakteru, která by byla dobrým odrazovým můstkem pro vznik hlubších analýz konkrétních sociálních otázek a problémů. I přesto však musím konstatovat, že ani tato překážka nezabránila zrodu několika velmi zajímavých studií, byť menšího rozsahu a zaměřených víceméně regionálně, jako jsou různé dosud nepublikované studentské práce nebo články vycházející v odborných časopisech.³⁹ Tyto všechny texty se staly volnou inspirací pro tuto studii.

Sociální otázka se však rozvíjí i v rámci dějin každodennosti. V publikacích takto zaměřených se vždy najde prostor pro rozbor běžné rodiny, jež byla, alespoň v nižších společenských vrstvách, skoro vždy ohrožována existenčními problémy.⁴⁰ Sociální zákonodárství a dějiny správy 19. století a počátku 20. století přibližuje ve svých dílech Jan Janák. Přestože od vydání těchto prací uběhlo několik desetiletí, pro své výjimečné zpracování jsou dodnes hojně využívány.⁴¹

Pro obecný přehled o dějinách chudoby a chudinství je velmi přínosná kniha polského historika Bronisława Geremka, která se sice zabývá dobami poněkud staršími, ale on se vztah mezi darujícím a obdarovávaným v horizontu krátkých lidských dějin zase tak nezměnil. Jinak sám autor zde o dějinách chudoby hovoří velmi poeticky jako o „historii soucitu“.⁴² V této souvislosti bych ještě ráda zmínila, že vývoj sociální problematiky je vždy třeba

³⁸ Jednalo se o tyto tiskoviny: *Sociální revue* – věstník ministerstva sociální péče, *Péče o mládež* – měsíčník pro veřejnou i soukromou sociální péči o mládež, *Ženská Revue* – list pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec.

³⁹ PÍŠALOVÁ, Hana: *Chudinská péče v Opavě v letech 1860-1914*. Diplomová práce. FF MU Brno. Brno 2009. TKADLECOVÁ, Jaroslava: *Chudinská péče v Táboře v letech 1850-1914*. Diplomová práce. FF MU Brno. Brno 2011. KÁLESOVÁ, Jana: *Charitativní činnost žen za první světové války v Brně*. Diplomová práce FF MU Brno. Brno 2006. PAVELKA, Aleš: *Český spolkový život na Brněnsku na přelomu 19. a 20. století*. Diplomová práce FF MU Brno. Brno 2006 a mnohé jiné.

⁴⁰ K těm nejzdařilejším patří např. LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století* (= Kolumbus, sv. 142). Praha 1999. Dále LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století* (= Fénix, sv. 16). Praha – Litomyšl 2006. Jinde JIRÁNEK, Tomáš – LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009.

⁴¹ Pro orientaci v sociálním a správním prostředí přelomu 19. a 20. století lze využít těchto jeho publikací: JANÁK, Jan: *Dějiny správy v českých zemích v letech 1848-1918 se soupisy pramenů a literatury*. Brno 1989. Dále JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007. Dále JANÁK, Jan: *Přehled vývoje ústavních a správních institucí v Československu v letech 1918-1945* (= A – 7, sv. 7). Praha 1969. A především pak JANÁK, Jan: *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy* (= Spisy filosofické fakulty, sv. 162). Brno 1970.

⁴² GEREMEK, Bronisław: *Slitování a šibenice*. Dějiny chudoby a milosrdenství (= Každodenní život, sv. 5). Praha 1999.

sledovat v delších časových úsecích, neboť jestli něco prochází těžkým přerodem, tak je to způsob jednání, chování a myšlení člověka a vůbec celé lidské společnosti.

3. Charakteristika města Brna

Zemské hlavní město Brno patřilo díky své poloze a následně i rozloze a počtem obyvatel k největším sídlům na Moravě.⁴³ Blízkost Prahy a hlavně Vídně mu umožnila dobrý progres již před nástupem průmyslové revoluce.⁴⁴ K tomu bylo nutné připočítat rozhodující vliv početné německé vrstvy obyvatelstva i s jejich finančním kapitálem. A tak v průběhu druhé poloviny 19. století už nic nebránilo vzestupu moci a prestiže města, a to nejen v rámci habsburské monarchie. Paralelně s tímto nárůstem se také zvyšoval celkový počet brněnského obyvatelstva.⁴⁵ Tento fakt byl však podmíněn několika dalšími významnými událostmi, k nimž docházelo jednak cestou administrativní, tj. připojováním předměstských obcí, a jednak cestou přirozenou, tj. rozením potomků.⁴⁶ Lidé se také dožívali vyššího věku, děti častěji překonávaly věk kojenecký a batolecí. Jako rozhodující se však projevil třetí faktor, jímž byl obecný nárůst počtu venkovského obyvatelstva, které pak odcházelo hledat obživu do větších měst. Brno tedy mohutnělo nikoliv vlastním přičiněním, ale přílivem nových pracovních sil z venkova.⁴⁷

A jak probíhalo připojování okolních obcí k Brnu? Jednalo se o dlouhodobý a postupný proces. V roce 1850 byly na základě nového statutu vydaného pod názvem *Prozatímní řád pro královské hlavní město Brno* připojeny k městu se Špilberkem obce z blízkého okolí.⁴⁸ Stejná situace nastala o 69 let později, kdy Brno k sobě připoutalo další dvě města a 21 vesnic. Zákonem z 16. dubna 1919 tak bylo vytvořeno tzv. Velké Brno. K 130.000

⁴³ BARTOŠ, Josef (red.): *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Svazek X. Okresy: Brno-město, Brno-venkov, Vyškov. Ostrava 1986, s. 27.

⁴⁴ Brno se mj. honosilo označením „vídeňské předměstí“.

⁴⁵ Více graf *Vývoj počtu obyvatel města Brna dle výsledků sčítání lidu* v kapitole Přílohy.

⁴⁶ Těhotenství i následný porod stále patřily k velmi rizikovým podnikům, do nichž nebylo radno se pouštět. To platilo jak pro majetnější, tak i pro ty méně movité. Navíc se žena z chudších vrstev nemohla v tomto období tak výkonně věnovat pracovní činnosti v domácnosti a v továrně, čímž byla rodina krácena i finančně.

⁴⁷ Nejvíce venkovských obyvatel doputovalo do města z obcí, které ležely do vzdálenosti 50 km od Brna. Nejpočetnější skupina se rekrutovala z jižní části Hané a z moravské části Českomoravské vysočiny. FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914 (= Země a kultura ve střední Evropě, sv. 6)*. Brno 2007, s. 27.

⁴⁸ DRÍMAL, Jaroslav – PEŠA, Václav (red.): *Dějiny města Brna 2*. Brno 1973, s. 15.

obyvatelům vnitřního města přibylo dalších 80.000 lidí z obcí, které se staly novými brněnskými předměstími.⁴⁹ Po celou námi sledovanou dobu tedy počet obyvatel vzrůstal. Výjimkou bylo období po skončení 2. světové války. Mnozí se nevrátili z válečných front, jiní z vyhlazovacích táborů. Svou roli sehrál i pozdější odsun německého obyvatelstva za hranice českých zemí.

Brno se řadilo k národnostně velmi pestrým městům. Největší zastoupení zde však měla národnost německá a česká.⁵⁰ Která z nich měla navrch, zda česká, či německá, lze jen odhadovat, protože teprve při sčítání lidu v roce 1880 se poprvé zjišťoval tzv. dorozumivací jazyk (Umgangssprache). Pokud odhlédneme od skutečnosti, že tento pojem je dnes pro nás velmi zavádějící, neboť se plně nekryje s významem slova národnost, nemůžeme pominout fakt, že zdejší obyvatelstvo zcela běžně užívalo obou zemských řečí, přičemž němčina byla v monarchii jazykem úředním. Dělníci z továren, kteří se narodili v Brně, na Moravě nebo v Čechách, tedy pocházeli z českého společenského a kulturního prostředí, často uváděli jako svou obcovací řeč němčinu, i díky tlaku, jenž byl na ně vyvíjen ze strany německého zaměstnavatele. Mnozí Češi se za svůj rodný jazyk styděli, ten byl totiž do určité míry stigmatizován jako mluva chudé spodiny. Až v roce 1921 se poprvé zjišťovala národnostní, již tedy ne jazyková, příslušnost.⁵¹ A stalo se tak ve chvíli, kdy zde už po dva roky fungovalo tzv. Velké Brno. Spojením města s okolními vesnicemi s českým charakterem se situace v národnostním složení brněnského obyvatelstva zcela zvrátila ve prospěch českého národa.

Vedoucí postavení si tedy v městské správě až do roku 1918 udržovala německá buržoazie, reprezentovaná liberální stranou.⁵² V meziválečném období došlo ke komunálním volbám celkem pětkrát.⁵³ V nich se dařilo především představitelům socialistických stran, a to jak na straně české, tak i německé. Zle si nevedli ani lidovci.⁵⁴ Úspěch těchto stran naznačuje, ve kterých oblastech očekávali občané od samosprávy pomoc.

⁴⁹ Tamtéž, s. 90.

⁵⁰ Více graf *Poměry mezi počty obyvatel města Brna hlásících se k české, nebo německé národnosti (do roku 1910 dorozumivacímu jazyku) v jednotlivých letech* v kapitole Přílohy.

⁵¹ FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914* (= Země a kultura ve střední Evropě, sv. 6). Brno 2007, s. 29.

⁵² BARTOŠ, Josef (red.): *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Svazek X. Okresy: Brno-město, Brno-venkov, Vyškov. Ostrava 1986, s. 51.

⁵³ Výsledky prvních voleb v roce 1919 však byly celostátně anulovány. KYLOUŠEK, Jakub – PINK, Michal – ŠEDO, Jakub: *Volební mapa města Brna* (= Srovnávací politologie, sv. 8). Brno 2007, s. 62.

Více graf *Výsledky voleb do obecního zastupitelstva ve Velkém Brně v meziválečném období (v %)* v kapitole Přílohy.

⁵⁴ DRÍMAL, Jaroslav – PEŠA, Václav (red.): *Dějiny města Brna 2*. Brno 1973, s. 91-93.

Brno bylo městem průmyslu.⁵⁵ Jakákoliv sebemenší krize v hospodářství se vždy negativně odrazila v rostoucí nezaměstnanosti. Ztráta místa pak často postihovala obrovské množství dělníků, z nich nejvíce ty nejchudší – nádeníky a pomocné tovární dělníky, tedy nekvalifikované pracovní síly.⁵⁶ Těm navíc jejich nízké výdělky neumožňovaly našetřit si na horší časy, jež by mohli překlenout právě pomocí těchto úspor. A tak i krátkodobá hospodářská krize prohlubovala stávající sociální problémy a další navíc vytvářela.

4. Problematika chudinství a sociální péče o děti a mládež na přelomu 19. a 20. století

Moravská ústřední útulna ženská byla organizací, jež navzdory vlastním stanovám mířila se svou pomocí především do oblasti péče o děti a mládež. Její svěřenci ve většině případů pocházeli z chudých rodin, jejichž členové neměli dost finančních prostředků, aby se o své potomky mohli postarat. Největším problémem těchto rodin tedy nebyla neláska vůči vlastním dětem, ale nemožnost zajistit naplnění jejich základních potřeb – dostatek stravy a střechu nad hlavou. Tento stav navíc často umocňovala ztráta jednoho nebo obou rodičů, v tom případě udržet už tak nízký standard rodiny bylo téměř nemožné. Proto se děti odkládaly do nalezinců a sirotčinců, ať již se tak dělo cestou dobrovolnou, nebo bylo potřeba zásahu „státních“ úřadů.

Všudypřítomná chudoba tedy byla jedním ze spouštěcích faktorů, jenž zapříčinil vznik mnohých charitativních spolků včetně toho, jemuž je věnována tato práce. Následující odstavce osvětlují zákonné prostředí chudinské a sociální problematiky v 2. polovině 19. a na počátku 20. století.

Jak již bylo napsáno v úvodu, v 19. století se celý svět dostal do víru společenských změn. Jejich počátek lze odhalit již v dobách osvícenství, které sebe samo vidělo na vrcholu dosavadního civilizačního vývoje. Pomalým tempem se tento nový způsob myšlení, jenž se opíral o víru v rozum, v přírodní vědy a nové technologie, v nikdy nekončící pokrok, v dokonalost soudobého světa, probil i do habsburských zemí. Technicky modernější civilizace vytvořila společnost velkoměstských aglomerací a továrního průmyslu. Střídání

⁵⁵ Tím zůstalo i po připojení mnoha převážně zemědělskou činností se profilujících obcí.

⁵⁶ Největší počet uchazečů o zaměstnání zažilo Brno v květnu 1936 – šlo o 17.000 lidí, což bylo téměř 6 % ze všech jeho obyvatel. Více BARTOŠ, Josef (red.): *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Svazek X. Okresy: Brno-město, Brno-venkov, Vyškov. Ostrava 1986, s. 98.

období hospodářské prosperity s obdobím hospodářské krize bylo novinkou, na kterou nebyli lidé připraveni. Ze mzdy vyplácené denně nebo jednou za týden se nedalo ušetřit na horší časy. Monarchie se tedy musela začít vypořádávat s problémy, jež se balily na lidskou masu koncentrovanou na jednom místě. Existence početné průmyslové rezervní armády přinutila rakouské země k tvorbě různých represivních nařízení vůči tulákům a žebrákům, ve které se často nezaměstnaní přerodili. Již na konci 18. století však byly položeny základy chudinské péče zřízením tzv. farních chudinských ústavů, v jejichž čele stál farář se skupinou tzv. otců chudých, což byli lidé vyvolení k tomuto úkolu svými obcemi.⁵⁷ Zde se také poprvé účelově spojily síly státu a církve, na jejichž bedrech péče o tyto potřebné ležela doposud. Stále se však jednalo o instituce dobrovolné, vrchnost a později i obce byly k jejich zakládání nuceny pouze nepřímo.⁵⁸

Teprve dle říšského obecního zákona č. 18 ř. z. ze dne 5. března 1862 bylo obcím přikázáno postarat se o své chudé. Toto nařízení bylo doplněno domovským zákonem č. 105 ř. z. ze dne 3. prosince 1863 (později novelizováno zákonem č. 222 ř. z. ze dne 5. prosince 1896).⁵⁹ Další základní stavební kámen ve veřejnoprávní péči o nuzné tvořil zákon o opatrování chudých č. 59 ř. z. ze dne 3. prosince 1868.⁶⁰ Tento chudinský zákon však projednal a schválil pouze český zemský sněm. Na Moravě a ve Slezsku nebyl nikdy přijat.⁶¹ Těmito výše uvedenými zákony vznikl právní nárok na veřejnou chudinskou pomoc od domovské obce všem jejím příslušníkům bez rozdílu věku.⁶² Cizí žebráci měli být postrkem hnáni do rodných obcí, které měly za úkol se o ně postarat.⁶³ V případě naléhavé potřeby však

⁵⁷ TŮMA, Antonín: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925, s. 16.

⁵⁸ JANÁK, Jan: *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy* (= Spisy filosofické fakulty, sv. 162). Brno 1970, s. 93-95.

⁵⁹ TŮMA, Antonín: *Sociální péče chudinská*. Péče o mládež, ročník IV., 1925, s. 1.

Novela z roku 1896 uvolňovala mantinely domovského zákona. Nárok na udělení domovského práva začal mít i ten, kdo v obci pobytu žil nepřetržitě nejméně 10 let. TŮMA, Antonín – VACEK, Alois: *Organisace zákonné i dobrovolné sociální péče na ochranu mládeže*. Praha 1920, s. 3.

⁶⁰ *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925, s. 7.

⁶¹ Otázky chudinské byly intenzivně řešeny i na moravském zemském sněmu. Snahy o sjednocení péče a zavedení nových opatření (nejen represivního charakteru) vycházely především ze strany německých liberálů. Nakonec však zvítězila nechuť k zavádění jakýchkoliv reforem, a tak se péče na Moravě stala velmi nesourodou. Některé obce převzaly správu farních chudinských ústavů do svých rukou, jinde byly naopak faře podřízenou institucí s pramalým vlivem. Více JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007, s. 59-77.

⁶² HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež*. Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk. Praha 1933, s. 17.

⁶³ Pod č. 88 ř. z. ze dne 27. července 1871 byl vyhlášen zákon, jenž omezoval volnost pohybu širokých vrstev obyvatelstva a stal se tak důležitým článkem v boji proti tuláctví. Nepohodlné osoby mohly být úředně vykázány

nesměla obec odepřít pomoc ani těmto cizím chudým, ale měla právo žádat po jejich domovských obcích za zaopatření takto potřebných náhradu.

Podpora nuzných byla prováděna za pomoci obecních prostředků z chudinského fondu, jehož příjmovou základnu tvořilo tzv. chudinské procento (tj. veřejná dávka od zcizitelů věcí movitých i nemovitých), výnosy z pokut pro přečiny a přestupky, výtěžky z prodeje zboží propadlého státu, dobrovolné příspěvky, dotace obcí apod.⁶⁴ Ve frontě lidí čekajících na veřejnoprávní pomoc bychom ponejvíce našli osoby ve věku pokročilém, dále ty, jež sužovaly tělesné a duševní vady, vdovy, vdovce a sirotky a trvale nemocné.⁶⁵

Zaopatřování chudých se po praktické stránce vykonávalo buď v ústavách (chudobince, chorobince), nebo mimo tyto ústavy. Zatímco někteří si pro dávky chodili pravidelně, pro jiné to byla záležitost jednorázová. Ve městech bylo přidělování pomoci mnohem lépe organizačně zvládnuté než na vesnicích, kde dostávala přednost výplata v naturáliích z důvodu nedostatku finančních prostředků. Ještě na počátku 20. století bylo zcela běžně rozšířeno chození tzv. střidou (okolkem), tj. chudí byli zaopatřováni jednotlivými příslušníky obce, kteří se v péči podle určitého klíče střídali.⁶⁶ Později v některých obcích nahradila střidu páteční žebrota.⁶⁷

Výše popsané veřejné zaopatřování chudých však dostatečně nepokrývalo široké spektrum sociálních problémů. Proto se zde otevřela možnost pro angažovanost soukromých osob, které se vesměs pro tento účel spolčovaly v lidumilných organizacích. Tyto podniky pak můžeme definovat jako dobrovolné a trvalé spojení se několika osob ke sledování určitého cíle. Základním dokumentem, který přesně vystihoval úkol organizace a určoval, jakým

a hnány postrkem až do svých domovských obcí, kde se zpravidla dlouho nezdržely a ihned se vydávaly na další cesty. JANÁK, Jan: *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy* (= Spisy filosofické fakulty, sv. 162). Brno 1970, s. 100-101.

⁶⁴ Na Moravě se díky neexistenci zemského chudinského zákona vytvořily obecní chudinské fondy mnohem později. Tamtéž, s. 120-121.

⁶⁵ Tamtéž, s. 133.

⁶⁶ Chození střidou se praktikovalo ještě ve 20. letech 20. stol., a to především v méně zámožných krajích. *Ačkoli tento způsob zaopatření chudinského neodpovídá nynějším názorům a požadavkům péče sociální, nelze ho přece podle dosud platných ustanovení zákonných považovati za nepřístupný.* TŮMA, Antonín: *Sociální péče chudinská*. Péče o mládež, ročník IV., 1925, s. 4.

⁶⁷ JANÁK, Jan: *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy* (= Spisy filosofické fakulty, sv. 162). Brno 1970, s. 119, 125-126.

způsobem bude spolek jištěn finančně, byly stanovy, které musely být úředně schváleny.⁶⁸ Jinak všeobecně se činnost spolků řídila zákonem č. 134 ř. z. ze dne 15. listopadu 1867.⁶⁹

Československá republika převzala veškeré rakousko-uherské zákonodárství. Důležitá změna však nastala v rámci správního členění země. Tuto událost zachytila novela k obecnímu zřízení č. 76 Sb. z. a n. ze dne 7. února 1919. Chudinská péče tedy byla přenesena i na nově vzniklé vyšší správní celky, které měly být oproti obcím způsobilější, a to jak po stránce finanční, tak i administrativní, k řešení složitějších sociálních úkolů.⁷⁰ Proměnou si prošel i zákon domovský díky novele č. 236 Sb. z. a n. ze dne 9. dubna 1920.⁷¹ Vznikem ministerstva sociální péče v roce 1919 se veřejnoprávní problematika chudinská rozdělila ve dvě. Záležitosti sociálně hygienické a sociálně zdravotní, boj proti alkoholismu, pohlavním chorobám, tuberkulóze, zdravotní péče o matky a jejich děti, hygiena ve školách, prázdninová péče – to vše se stalo náplní činnosti ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy.⁷² Ostatní sociální otázky, které nebyly tak úzce provázány se zdravím člověka, čekaly na své zodpovězení na ministerstvu sociální péče.⁷³

Jak již bylo uvedeno výše, co se týkalo sociální péče o děti a mládež, musely se na ní dle zákonných nařízení podílet obce, okresy i země. Prvním krokem ke sjednocení všech těchto správních jednotek v péči o mládež, a to i za účastenství dobročinných organizací, bylo vytvoření tzv. zemských fondů sirotčích. Ty hospodařily s přebytky společných sirotčích pokladen, jež byly zákonem č. 62 ř. z. ze dne 3. června 1901 určeny k podpoře a zlepšení péče o děti osiřelé, opuštěné a zanedbané, které měly nárok na chudinskou péči a které byly

⁶⁸ Zvláště za Rakouska-Uherska se stát snažil mít různé „spolčování“ pod svou kontrolou. Obavy z protistátní činnosti byly velmi silné.

⁶⁹ SÝKORA, Dominik: *Spolky a nejdůležitější základy pro jejich vedení*. Soubor zásad pro organizačně administrativní vedení spolků. Praha 1937, s. 9.

⁷⁰ TŮMA, Antonín: *Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež*. Brno 1923, s. 10-11.

⁷¹ V době první republiky pozbyla otázka domovského práva na své palčivosti. O většinu chudých bylo postaráno v rámci zdokonaleného sociálního pojištění, které nebylo odvislé od tohoto práva. Samotný pojem domovské právo však zanikl až se zákonem č. 174 Sb. z. 30. června 1948 s účinností od 1. ledna 1949. JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007, s. 448-450.

⁷² HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež*. Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk. Praha 1933, s. 11.

⁷³ Tento nejvyšší orgán sociální správy byl téměř po celou dobu předmnichovské republiky doménou sociální demokracie. JANÁK, Jan: *Přehled vývoje ústavních a správních institucí v Československu v letech 1918-1945* (= A – 7, sv. 7). Praha 1969, s. 45.

svěřeny buď do péče pěstounské, nebo do péče ústavní.⁷⁴ Později zemský výbor přenesl část svých pravomocí spojených se správou fondu na okresní výbory.

Protože však ani okresní výbory nebyly plně schopny dostát všem svým zákonným povinnostem, byly v jednotlivých okresech na základě § 37 chudinského zákona z roku 1886 vytvořeny Okresní komise pro péči o mládež. Tyto komise v sobě soustřeďovaly veškerou sociální péči o mládež, která probíhala na jejich území, a to ať už měla formu veřejnoprávní pomoci, nebo se děla skrze aktivity vykonávané soukromým sektorem. Původně tedy měly být tyto komise pomocnými úředními orgány okresních výborů, ale protože se jejich činnost ukázala jako velmi potřebná, získaly volnější ruku díky transformaci ve spolkové organizace. Jejich sdružujícím ústředím byla v roce 1908 zrozená Česká zemská komise pro péči o mládež, která se stejně jako okresní komise dělila na dvě na sobě nezávislé sekce: českou a německou.⁷⁵

Okresní komise fungovaly podle vzoru stanov vydaného zemským výborem. Ten byl přijat dne 3. března 1909 a na základě tohoto schvalovacího aktu začaly okresní výbory zřizovat okresní komise. Obdobným způsobem probíhalo jejich zakládání i na Moravě a ve Slezsku, kde však byly nazývány Siroťčími spolky. Výnosem ministerstva sociální péče ze dne 23. března 1923 byl vzor stanov doplněn a částečně i pozměněn. Od této chvíle začaly komise mj. užívat jednotného pojmenování: Okresní péče o mládež (dále jen OPM).⁷⁶ Stejnou proměnou prošel i název jejich ústředního orgánu, nyní označovaného jako Česká zemská péče o mládež (dále jen ČZPM).

Mezi ČZPM a OPM došlo k dělbě práce. ČZPM se spíše zaměřovala na úkoly organizační, informační a propagační a po praktické stránce si ve své působnosti ponechala jen náročnější péči o děti tělesně, duševně nebo mravně vadné, kdežto péče o sirotky a nalezence, tedy o děti jinak zdravé, se stala záležitostí místních poboček ČZPM.⁷⁷ Spolek OPM se staral o probouzení a šíření zájmu o sociální péči o mládež (zvláště mezi laickou veřejností), sdružoval všechna dobročinná zařízení na okrese za účelem úspěšného

⁷⁴ TŮMA, Antonín: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925, s. 85.

⁷⁵ HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež*. Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk. Praha 1933, s. 14.

⁷⁶ TŮMA, Antonín: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925, s. 88.

⁷⁷ TŮMA, Antonín: *Úkoly České zemské komise pro péči o mládež na základě nových stanov*. Praha [nedatováno], s. 4.

přerozdělení práce⁷⁸ a z těchto organizací získával data důležitá pro stanovování dalšího postupu v oblasti péče. Vyhledával děti, které potřebovaly pomoc a ochranu, a sestavoval seznamy budoucích možných pěstounských rodin. Dle nutnosti zřizoval ústavy k zajištění řádného výkonu sociální péče. Mládeži poskytoval rady ohledně volby povolání a vyhledával vhodné zaměstnavatele pro konkrétní jedince. Také podporoval budování sítě místních důvěrníků.⁷⁹ Důvěrníci byli nositeli praktického výkonu sociální péče. To oni navštěvovali rodiny, navrhovali způsoby pomoci, starali se o zaopatření dětí a o tom všem podávali OPM zprávy. Minimálně jednou do roka se pak scházeli v tzv. sboru důvěrníků, kde si předávali osobní zkušenosti a navzájem se ve svém konání podporovali.⁸⁰ Pro rozměrnost poskytovaných sociálních služeb byly při OPM zřízeny pracovní odbory, jež se vždy věnovaly pouze jedné konkrétní činnosti – odbor stravovací, odbor ošacovací, prázdninová péče, odbor pro ochranu matek a kojenců, odbor dorostový a jiné.⁸¹

Na svou práci získávala OPM peněžní prostředky z členských příspěvků,⁸² z výtěžků vlastních sbírek a přednášek, z vydavatelské činnosti a z podpor soukromníků i veřejných činitelů.⁸³ Prostřednictvím tohoto sdružení podávaly také ostatní instituce dobrovolné péče žádosti o subvence k ministerstvu sociální péče.⁸⁴

Zákonná péče o mládež nedostačovala. Nebyla schopna pokrýt veškeré potřeby své doby, a proto musela využívat pomocné ruky dobrovolné. Nejobvyklejší formou organizace dobročinné péče byla ta, která fungovala na základě práva spolčovacého, upraveného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku spolkovým zákonem č. 134 ř. z. ze dne 15. listopadu

⁷⁸ Mnohé spolkové korporace toto sdružování pod OPM nesly velmi těžce. *V oboru dobrovolné spolkové péče nemůže rozhodovati žádný diktát, nýbrž jen vzájemná dohoda o tom, co je účelno a prospěšno v zájmu interesovaných korporací a v zájmu celku.* TŮMA, Antonín: *K reorganizaci dobrovolné sociální péče o mládež.* Sociální revue, ročník IX., 1928, s. 90.

⁷⁹ KREJČÍ, Dobroslav: *Co je sociální péče o mládež a jaký má význam.* Brno 1923, s. 17-18. Více KOSTINEC, Antonín: *Úkoly Okresních péčí ve větších městech.* Péče o mládež, ročník IV., 1925, s. 163-165.

⁸⁰ Nejčastěji se mezi nimi vyskytovali učitelé, ale našlo se zde i mnoho zemědělců, kteří nabídli své služby péči o mládež. Také mnoho žen neváhalo využít této oblasti ke své realizaci. Tamtéž, s. 15.

⁸¹ HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež.* Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk. Praha 1933, s. 15-16.

⁸² Členem sdružení OPM mohla být jak fyzická, tak i právnická osoba. Existovaly čtyři druhy členství: čestné, zakládající, přispívající a činné. Nejmenší výši příspěvku, kterou pro každou kategorii stanovovala valná schůze, odváděli členové přispívající. KREJČÍ, Dobroslav: *Co je sociální péče o mládež a jaký má význam.* Brno 1923, s. 18.

⁸³ HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež.* Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk. Praha 1933, s. 16.

⁸⁴ Subvenční systém byl pro stát finančně mnohem výhodnější než zřizování a udržování ústavů státních. TŮMA, Antonín: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé.* Praha 1925, s. 85.

1867, dále nařízením č. 1508 z roku 1875 o zakládání spolků a ministerským výnosem č. 18705 z roku 1901 o kontrole spolků podpůrných.⁸⁵ Většina těchto organizací působila pouze v rámci svého regionu, málo z nich bychom mohli označit za celostátní.⁸⁶

Oproti veřejné péči požívaly spolky mnohé výhody. Mezi ty největší patřily samostatnost ve vlastní správě a možnost svobodně nabývat majetku.⁸⁷ Jistá nezávislost na státních úřadech pomáhala těmto lidumilným organizacím k větší pružnosti při řešení sociálních problémů. Také v rodinách byli lépe přijímáni pracovníci z neziskového sektoru než lidé vyslaní sem zákonnou povinností. V jejich případě mohla sehrávat určitou negativní roli podvědomá myšlenka o státní moci, která nepomáhá, ale spíše trestá. Na druhou stranu je nutné přiznat, že nejen pozitivem byla činnost dobrovolných spolků provázána. K jejich přednostem zcela jistě nepatřila existenční stálost. Navíc tu nebyl systém, jenž by dokázal zakrýt neschopnost a chyby konkrétního jedince, tudíž kvalita soukromé organizace byla značně odvislá od kvalit momentálního vedení.

5. Moravská ústřední útulna ženská v Brně

Myšlenka na založení ústavu, *v němž by bezpečný útulek nalezlo osiřelé neb opuštěné dítě, dívka osamělá, studující neb pracující, žena nemající krbu rodinného, stařena vetchá, jež zůstala ve světě bez opory,*⁸⁸ se zrodila v hlavě Elišky Machové.⁸⁹ S touto ideou přišla na druhou schůzi Moravskoslezské organizace ženské v Tovačově, kde ji předložila k posouzení přítomným delegátkám ženských spolků. Ty se nakonec usnesly a dne 28. července 1899 rozhodly o založení *Útulny ženské v Brně*.⁹⁰ Vznik dobrovolného družstva měl být poctou pro Karolinu Světlou a den jejích 70. narozenin se měl stát dnem, kdy bude Útulna slavnostně

⁸⁵ Tamtéž, s. 243.

⁸⁶ K celostátním řadíme: Československý Červený kříž, Masarykova liga proti tuberkulóze, Československá ochrana matek a dětí, Ústředí prázdninové péče, Svaz československé péče o mládež a jiné. HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež*. Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk. Praha 1933, s. 16-17.

⁸⁷ TŮMA, Antonín: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925, s. 243.

⁸⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 1.

⁸⁹ Více o osobnosti Elišky Machové v podkapitole Členská základna a významné osobnosti spolku.

⁹⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 1. V jiné výroční zprávě se uváděl jako den usnesení o založení Útulny 23. červen 1899. Viz JELÍNKOVÁ, Lola: *K 35. výročí Ženské útulny v Brně*. Letáček, ročník XXXII., 1935, s. 28.

otevřena. Světlá se však svých kulatých narozenin, které připadaly na 24. února 1900, nedožila a zemřela již 7. září 1899. K uctění její památky se Eliška Machová rozhodla Útulnu otevřít co nejdříve a nečekat až na plánované datum.

Ihned byla zahájena sbírka na Fond Karoliny Světlé, z něhož se měly hradit veškeré potřeby nového ústavu. Najal se byt o dvou pokojích a kuchyni v Brně na Klášterním náměstí č. 2.⁹¹ Nábytek se vypůjčil nebo vyprosil, a tak prvních 5 sirotek mohlo být už pět dní po smrti Karoliny Světlé dne 12. září 1899 uvedeno do nového domova. K ubytování těchto dětí stačil jeden pokoj. Druhá místnost začala sloužit jako poptavárna na místa a noclehárna služek. První správkyní ústavu se stala paní Antonína Spáčilová, která vykonávala to, na čem se usnesl „sbor patrones“.⁹² Impuls k veškerému jednání však tehdy dávala především Eliška Machová. Byla to ona, kdo se postaral o propagaci Útulny. Ať už šlo o uveřejňování programu ústavu v novinách, nebo o paní Zdenkou Vorlovou zkomponované „živé obrazy“, které byly uvedeny před představením Dalibor v Národním divadle dne 17. října 1899 a které divákům přibližovaly činnost ústavu.⁹³

Zpočátku tedy byla Útulna registrována jako dobrovolné družstvo. Ve spolek se proměnila až na nátlak brněnské radnice, *jelikož prý nemůže býti dovoleno, aby dobrovolné družstvo, které dnes je a zítra není, ústav nějaký vedlo.*⁹⁴ A tak Eliška Machová sepsala stanovy a předala je na místodržitelství, kde byly posléze dne 27. října 1900 úředně schváleny. První ustavující valná hromada nového spolku se konala v Úprkově dvoraně brněnské Vesny.

5.1 Dějiny a úkoly spolku v proměně času

Spolek *Moravská ústřední útulna ženská v Brně*⁹⁵ tedy vstoupil v život až v úterý 13. listopadu 1900 o páté hodině odpolední, kdy byla zahájena ustavující valná hromada. Schůze

⁹¹ Nynější Mendlovo náměstí.

⁹² *Patronesami, jejichž úkolem je prospívati Útulně mravně, o slavnostech representovati, získávati Útulně příznivcův a šířiti známost o úkolu činnosti její, byly pí Fanderlíková, Fleischerová, Haasová, Svobodová, Stránská, Přikrylová, Rublecká.* MZA, fond Ženská útulna Brno, kniha č. 2, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 29.

⁹³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924.* Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 2.

⁹⁴ Tamtéž, s. 3.

⁹⁵ Tady je nutné pozastavit se nad samotným pojmenováním spolku. Část *Moravská ústřední* měla předznamenávat budoucí vývoj, tedy zakládání menších poboček centrální brněnské Útulny, a to ve všech okresních městech na Moravě. Pojem *Útulna ženská* prozrazoval, k jakému účelu spolek sloužil, *že se má do*

se tehdy zúčastnilo 20 žen, celkově se však ke členství ve spolku v jeho počátcích přihlásilo 68 osob. Schůze byla řízena předsedkyní spolku Eliškou Machovou.⁹⁶ Členky byly seznámeny se stanovami a s konkrétním programem spolku, jenž měl být v nastávajícím správním roce naplněn. Na první výborové schůzi, která se konala 3 dny po valné hromadě, došlo na volbu vedení spolku. V rámci správního výboru bylo možné zastávat určité funkce, do kterých se členky mohly nechat zvolit, a to starostka, náměstkyně starostky, jednatelka, náměstkyně jednatelky, pokladní, účetní, zapisovatelka a pořadatelka.⁹⁷ První starostkou byla zvolena Karla Šárková, choť učitele hudby.⁹⁸ Do dvaceti členného výkonného výboru se dostala na 19. pozici i Marie Steyskalová, která byla zároveň jmenována jednatelkou spolku. Všechny tyto ženy se postaraly o dobrý start organizace, jejíž aktivita rostla pak každým rokem.

Se vznikem spolku došlo také na stěhování, neboť prostory na Klášterním náměstí přestaly vyhovovat. Novou adresou Útulny se od listopadu 1900 stala ulice Měšťanská č. 23.⁹⁹ *Naproti památnému klášteru Starobrněnskému vypíná se velká třípatrová budova, nad jejímiž vraty daleko září bílý nápis na červeném poli: Útulna.*¹⁰⁰ Dům patřil paní Frantové Kusé a Útulna v něm obývala levé křídlo v prvním patře za měsíční nájemné 324 K. Postupně se zde otevřely čítárna a knihovna, začaly se pořádat kurzy vzdělávací (denní i večerní), kurzy hospodyňské, počal se provozovat levný dívčí penzionát, vznikla prádelna a žehlárna, šilo se a pletlo, na objednávku se pekly cukrovinky apod. Aby se ulehčilo pracujícím ženám, přijímaly se také nemluvňata a batolata na ošetřování přes den. Velkou oporu též skýtala Útulna služkám, které se zde mohly zaregistrovat a čekat, zda si je případná budoucí zaměstnavatelka nevybere do služby.¹⁰¹

útulných jeho místností uchýliti a ke druhým přituliti pomoci potřebné dítě, dívka, žena nebo stařena. STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924.* Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 2, 4. Na řádné výborové schůzi dne 12. 1. 1932 navrhl pan rada F. B. Wurm, aby se spolek oficiálně přejmenoval na *Ženskou útulnu v Brně*. A tak se také stalo. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 5, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 157.

⁹⁶ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 2, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 3.

⁹⁷ Tamtéž, fol. 29.

⁹⁸ Jména všech starostek Útulny jsou uvedena v kapitole Přehledy a tabulky.

⁹⁹ Nynější ulice Křížová.

¹⁰⁰ MZA, fond G 326 Steyskalová Marie, kart. č. 2, inv. č. 112, Přednáška o Útulně v Novém Rousínově ze dne 19. 2. 1904, fol. 13.

¹⁰¹ Všem těmto útulenským aktivitám bude věnována náležitá pozornost v kapitole Ženská útulna a její lidumilné podniky.

Ve spolku se vytvořily odbory: národopisný, turistický, zábavný, agitační, penzionátní a lidumilný. Náplně jednotlivých odborů odpovídaly jejich názvům. Národopisný odbor získával pro Útulnu finanční prostředky pořádáním národopisných slavností. Turistický odbor organizoval výpravy po Moravě, do Čech, Slezska i na Slovensko. O těchto výletech pak vydávala Útulna tenké brožurky, jejichž výtěžek umožnil spolkovému penzionátu nepožadovat platbu za stravu a ubytování u dívek z velmi chudých poměrů. Zábavný odbor se staral o mikulášské besídky, pomlázky, dětské radovánky, slavnosti, divadla, koncerty apod. Také záhy po založení sirotčince se začalo hrát loutkové divadlo, které řídila Olga Janáčková, dcera hudebního skladatele Leoše Janáčka.¹⁰² S tímto divadlem pak vystupovaly děti nejen po celém Brně, ale i na venkově. Agitační odbor se snažil příznivě si naklonit širokou veřejnost a představitele obecních samospráv. Tím se také staral o rozšiřování členských řad spolku. Lidumilnému odboru připadla péče o sirotčinec, poptavárnu, noclehárnu a stravovnu služek, tedy prvních podniků, které Útulna zprovoznila. Dívčímu penzionátu a kurzům v něm pořádaných věnoval svou pozornost odbor penzionátní.¹⁰³

Ani jeden z těchto prvotních odborů však nepracoval soustavně, organizovaně a dlouhodobě.¹⁰⁴ Většina jejich úkolů se postupně přesunula do rukou jediné ženy – Marie Steyskalové.

V úterý 23. ledna 1906 o deváté hodině večerní vypukl v Útulně požár a ten dal podnět k dalšímu stěhování, neboť nebezpečí ohně přetrvávalo.¹⁰⁵ Dům na Měšťanské ulici měl dřevěné pavlače, na které vedly všechny dveře a okna v domě. Pokud by tyto shořely, byly by odříznuty veškeré únikové cesty z domu. Proto se novým útočištěm spolku od 1. března 1906 stala třípatrová budova na ulici Falkensteinerově č. 35.¹⁰⁶ Opět se jednalo o pronájem, tentokrát za 905 K měsíčně.¹⁰⁷ O rok a půl později však Útulna tento dům odkoupila za částku

¹⁰² V hudbě prý nijak nevynikala, ale o to víc se zajímala o divadlo. Zemřela v pouhých 21 letech. *Olga Janáčková* [online]. Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=527 > [stahováno 2012-12-17].

¹⁰³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 5-6.

¹⁰⁴ Skutečně fungující odbory jako podskupiny správního výboru vznikly až po roce 1928. Viz kapitola Stanovy spolku.

¹⁰⁵ Hořet začalo pod penzionátem v obchodě se střížným zbožím pana Müllera. Nikomu se nic nestalo. Požár byl uhašen kolem 23.00 hod. STEYSKALOVÁ, Marie: *Požárový poplach v Útulně ženské v Brně*. Letáček, ročník III., únor 1906, s. 18-19.

¹⁰⁶ Nynější ulice Gorkého. Mezi léty 1946 a 1949 nesla název Titova.

¹⁰⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Útulna v novém domě na Falkensteinerově ulici č. 35*. Letáček, ročník III., březen 1906, s. 18-20.

127.500 K. V roce 1909 navíc získala do nájmu sousední dům č. 33.¹⁰⁸ Tam se přestěhoval dívčí penzionát, jelikož stávající prostory v domě č. 35 mu přestaly kapacitně vyhovovat.

Objem činností spolku postupně narůstal. Zpočátku vše směřovalo k pomoci chudým ženám (poptavárna na místa, noclehárna, stravovna, hlídání dětí), později se však začalo cílit především na děti. Na uspokojování jejich primárních potřeb se spolek zaměřoval už od prvních let svého fungování. Vrcholem těchto aktivit bylo založení sirotčince. Po 1. světové válce však přestalo být takové pomoci třeba, úkoly sirotčinců na sebe pomalu vztáhly nově vznikající dětské domovy.¹⁰⁹ Přesto se útulenský sirotčinec dokázal udržet na poli péče o osiřelé a opuštěné děti a mládež až do konce 2. světové války. Projevená důvěra státu vůči tomuto ústavu je mj. důkazem jeho kvalitního vedení.

Nicméně spolek za první republiky přestavěl svůj program a rozhodl se více upřednostňovat prázdninovou a ozdravnou péči o děti. Sice zakládal své podniky na venkově již před 1. světovou válkou, ale po ní se tato expanze do menších městeček a vesnic na Moravě stala intenzivnější. Po komunistickém převratu byla Útulna tlačena k tomu, aby se vrátila ke svým původním plánům (a dostala tak svému názvu) – k péči o ženy, nyní samozřejmě především o ženy těžce pracující, o ženy v dělnických a zemědělských profesích.¹¹⁰ Nejdříve se spolek podle zákona č. 48 z 19. března 1947 dostal pod národní správu Zemské péče o mládež a teprve až po rozdělení země na kraje v roce 1949 se stal součástí Krajské rady žen. Zmocněnými národními správkyněmi byly jmenovány členky spolku Albína Šilhová a Marie Čtvrtníčková.¹¹¹ Radě také musela Útulna posílat veškeré své protokoly a zprávy o jednotlivých podnicích a akcích. O využití té které pobočky totiž nyní rozhodovala v podstatě pouze Rada.

¹⁰⁸ Dne 27. 12. 1927 byla Útulna nucena tento dům odkoupit. Cena se vyšplhala na půl milionu korun. Takto vysokou částkou samozřejmě spolek nedisponoval, proto musel využít úvěru od Zemské životní pojišťovny ve výšce 450.000 Kč. Tato stresující situace se pravděpodobně podepsala na zhoršení zdravotního stavu M. Steyskalové.

¹⁰⁹ Více VÍTEK, Bohuslav: *Úkol a význam okresního dětského domova v organizaci sociální péče o mládež*. Péče o mládež, ročník IV., 1925, s. 265-267.

¹¹⁰ Zápis z valné hromady ze dne 15. 11. 1949: *Po únorových událostech musela se Ženská útulna přizpůsobit novým poměrům, neboť byli mnozí i vlivní činitelé, kteří považovali činnost Ženské útulny za ukončenou a poněvadž péče o mládež byla postátněna a přestala být předmětem dobročinnosti soukromé, domnívali se, že Ženská útulna nemá již ani oprávnění své existence a že musí se likvidovat. Předsednictvo spolku vystihlo v pravý čas nebezpečí, jež hrozilo Ženské útulně a rozhodlo se zaměřit svou činnost na péči o ženy, místo péče o děti. Mohlo to snadno učinit, protože původní stanovky spolku měly v programu velmi rozsáhlou péči o ženy, v němž péče o děti měla vyhrazenou jen malou část.* MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 9, Zápis z schůzí výborových a valných, fol. 75.

¹¹¹ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za léta 1948 a 1949*. Brno 1950, s. 13.

K úplné likvidaci spolku došlo však až v roce 1952. *Můžeme dnes hrdě a sebevědomě prohlásiti, že Ženská útulna splnila své poslání. Vůdčí její funkcionářky dovedly vždy správně vystihnouti nejdůležitější úkoly, kterých vyžadovala doba. Byly to především: péče o opuštěné a osiřelé děti, dívky a ženy, a národní podchycení dívčí mládeže, a zaopatření práce neschopných žen. Ženská útulna přešla k velkým dílům hospodářským, jejíž výsledek dnes představuje milionové jmění.*¹¹² Veškerý majetek Útulny přešel do rukou státu. Jeho hodnota byla podle předběžné bilance vyčíslena na 2 mil. Kčs,¹¹³ po odečtení dluhu u Hypoteční banky se smrškla na 1 mil. Kčs. Konečný soupis předaného majetku se nedochoval.

5.2 Stanovy spolku¹¹⁴

Spolek je dobrovolné, trvalé spojení se několika osob v organismus, reprezentující samostatnou osobnost, k dosažení některého životního účelu.¹¹⁵ Tvořili jej tedy lidé stejných názorů a myšlenek, k nimž se vznikem spolku veřejně přihlásili.¹¹⁶ Každý nově založený spolek měl dle zákona povinnost písemně ukotvit pravidla, která jej definovala.¹¹⁷ Tak se stalo i v případě Útulny, jejíž první stanovy, jak již bylo uvedeno výše, vytvořila Eliška Machová. Stanovy byly schváleny c. k. místodržitelstvím v Brně dne 27. října 1900. Protože však spolek fungoval bezmála 50 let, docházelo postupně k jejich více či méně nutným úpravám. K těm nejrozsáhlejším pak došlo po smrti Marie Steyskalové, kdy tyto změny byly tak výrazné, že vznikla nová písemná verze stanov.

¹¹² Proslov přednesený starostkou spolku Františkou Šídlovou na výborové schůzi dne 11. září 1952. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 126-127.

¹¹³ V tom mj. budovy na Gorkého č. 35 v hodnotě 450.000 Kčs a č. 33 v ceně 120.000 Kčs, dále dům se zahradou ve Veverské Bítýšce v hodnotě 25.000 Kčs a ozdravovna na Kamenitém oceněná na 45.000 Kčs. Inventář byl ohodnocen na 450.000 Kčs. V peněžních ústavech se nacházelo dalšího skoro půl milionu Kčs. Tamtéž, fol. 119.

¹¹⁴ Tato kapitola pracuje se stanovami z roku 1900 *Stanovy Moravské ústřední útulny ženské v Brně*. Letáček, ročník XVII., září 1919 – srpen 1920, s. 28-34; a dále se stanovami z roku 1928 MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. č. 34, inv. č. 34, Stanovy spolku, fol. 73-77.

¹¹⁵ Definice spolku dle Jiřího Pražáka. JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007, s. 123.

¹¹⁶ JIRÁNEK, Tomáš – LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009, s. 317.

¹¹⁷ Pro spolek byl důležitý především zákon č. 135/1867 ř. z. o právu shromažďovacím a zákon č. 134 ř. z. z 15. listopadu 1867 o právu spolkovém. § 4 spolkové zákona pak předepisoval, co musí stanovy obsahovat, aby mohly být úředně schváleny. SÝKORA, Dominik: *Spolky a nejdůležitější základy pro jejich vedení*. Soubor zásad pro organizačně administrativní vedení spolků. Praha 1937, s. 9.

Nejdůležitějším bodem stanov bylo objasnění toho, proč byl spolek vůbec založen. *Účelem spolkovým je starati se o žádoucí prospěch a pokrok v životě ženském po stránce národní, osvětově mravní, hospodářské i společenské, přispívajíc všemožně na praktické řešení otázky ženské vzájemnou svépomocí po zásadě rovnoprávnosti a rovnocennosti.*¹¹⁸ Pokud bychom tedy porovnali záměr spolku daný písemným závazkem ve formě stanov se skutečnými aktivitami Útulny, nezbylo by než konstatovat, že tento cíl naplněn nebyl. Spolek se totiž dle výše uvedeného zavázal k pomoci ženám, což se mu částečně dařilo plnit jen v prvních letech. Práce s dospělými ženami nebyla zřejmě zcela jednoduchá. Na rozdíl od Vesny, kam se chodily vzdělávat ženy a dívky, protože samy chtěly, Útulna často pracovala s těmi nejchudšími, které jen žádaly o okamžitou pomoc, o jednorázovou podporu. Také se již jednalo o „hotové“ dospělé osoby, které nezdědala byly velmi rázného naturelu, což komplikovalo jakékoliv jednání s nimi.¹¹⁹ Péče o děti se z toho pohledu prostě zdála být jednodušší. Přestože tedy o ní nebyla ve stanovách ani zmínka, stala se základní náplní veškerých aktivit spolku.

Některé z cílů stanov plnil spolek pořádáním osvětových přednášek, účastí na národních slavnostech a ve formě článků v Letáčcích. V nich se také často připomínala různá výročí významných osobností a národních událostí, proklamovalo se ono „Alkohol ničí nejen zdraví, ale hlavně rodinu“, řešily se záležitosti kolem hospodaření v domácnosti a rozdávaly se rady služkám, jak si najít a udržet dobré místo. Čili určitá osvěta zde evidentně plněna byla.

V dalším bodě stanov byly vyjmenovány veškeré možné typy ústavů a podniků, které Útulna mohla, a často tak i činila, zřizovat, aby dosáhla naplnění svého výše uvedeného účelu. V seznamu se mj. objevila školská zařízení, vzdělávací ústavy, výrobní a dílny, sklady, obchody, záložny, veřejné stravovny a noclehárny, poptavárny na místa, útulky, zaopatřovací a zdravotní podniky, čítárny a knihovny, vydavatelská a nakladatelská činnost – v tom všem se mohla Útulna realizovat. Eliška Machová tak evidentně nechtěla uzavřít spolku přístup k jakémukoliv druhu dobročinného podnikání.

Článek 4) se v obou verzích stanov zabýval záležitostmi kolem členství.¹²⁰

¹¹⁸ Tato část stanov zůstala po celou dobu fungování spolku stejná, nezměněná.

¹¹⁹ Jako příklad může posloužit chvíle, kdy Útulna zřídila na Měšťanské ulici hřiště, kam začaly docházet místní děti. Přišlo-li některé dítě neumyté, neučesané, bylo napřed vykoupáno a učesáno. Tato „nevyžádaná“ služba však nebyla matkami kvitována s povděkem, ale naopak se silnou zlobou. Také poptavárna na místa pro služby činila Útulně obrovské problémy. Neustále se zde řešily stížnosti zaměstnavatelek na jejich nové služby a naopak.

¹²⁰ Povinností a právům členů spolku je věnována kapitola Členská základna a významné osobnosti spolku.

Několik dalších bodů se pak věnovalo hospodaření spolku s financemi. Veškeré jeho příjmy mohly být použity pouze k zajištění výše uvedených cílů. Těmito příjmy byly myšleny výnosy ze zápisného a členských příspěvků, z darů, podpor, odkazů, z nadací, fondů a sbírek a mimořádných příjmů, dále také výtěžky z provozu lidumilných podniků.

Důležitá změna se udála s pojmem *správní rok*. Správním rokem se do vzniku nových stanov v roce 1928 myslelo období od 1. září do 31. srpna roku dalšího. Správní rok 1930 poprvé kopíroval rok kalendářní, tedy od 1. ledna do 31. prosince daného roku.

Spolek řídila a spravovala valná hromada, správní výbor a dozorčí rada. Řádnou valnou hromadu svolával správní výbor, a to vždy jednou ročně. Do roku 1928 se konala v období září – říjen, od roku 1928 se členky scházely v průběhu prvních tří měsíců nového roku. Mimořádná valná hromada se svolávala jen k řešení naléhavých záležitostí. Hromada byla usnášeníschopná, byla-li přítomná desetina členů. O usneseních a volbách rozhodovala nadpoloviční většina, ke schválení změn ve stanovách však již bylo třeba získat na svou stranu nejméně dvě třetiny přítomných.¹²¹ Na valné hromadě se volila starostka, 20 členů výboru (podle nových stanov 12), 6 náhradnic a 3 členky dozorčí rady. Schvalovaly se výroční zprávy, výkony správního výboru a roční uzávěrky, stanovovala se výše zápisného a členských příspěvků. Samozřejmě se také rozhodovalo o zřizování poboček, o nákupech a prodeích nemovitostí. Projednávaly se návrhy na změny stanov.

Správní výbor se skládal ze starostky a členek zvolených valnou hromadou. Ze svých řad si pak tyto ženy vyvolily náměstkyni starostky,¹²² jednatelku a její náměstkyni, pokladní, účetní, zapisovatelku a pořadatelku.¹²³ Jednalo se o čestné pozice, tudíž bez nároku na

¹²¹ V nových stanovách bylo toto pravidlo zmírněno. Ke změně stanov měla stačit přítomnost třetiny členů činných a přispívajících. Nešel-li se v ustanovenou hodinu potřebný počet členů, konala se o hodinu později nová valná hromada, která byla usnášeníschopná za každého počtu členů, a to i v záležitostech změn stanov. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. č. 34, inv. č. 34, fol. 74-75.

¹²² Od roku 1928 vykonávaly tuto funkci 2 osoby. Tamtéž, fol. 75.

¹²³ Starostka zastupovala spolek na veřejnosti a při jednáních na úřadech. Předsedala valné hromadě, svolávala a řídila schůze výborové. Jménem spolku také vyřizovala a podepisovala veškeré listiny a korespondenci.

Jednatelka vedla veškerá jednání spolku, věnovala se kancelářským záležitostem, pečovala o členské seznamy a stejně jako starostka měla oprávnění podepisovat spolkové listiny. Na výborových schůzích podávala zprávy o stavu spolku a jeho jednotlivých ústavů. Zprostředkovávala výboru návrhy, přání a stížnosti zaměstnanců.

Účetní vykonávala dozor nad všemi účetními operacemi spolku. Zjišťovala příjmy a vydání. Výborové schůzi pak každý měsíc předkládala účetní výkazy.

Pokladní přijímala a vyplácela peníze. Spolu s účetní předkládala zprávu o jmění spolkovém.

Zapisovatelka zaznamenávala jednání valných hromad, schůzí výborových a dozorčí rady. Svým podpisem pak spolu se starostkou a jednatelkou potvrzovala pravdivost zápisů.

Pořadatelka dohlížela na pořádek na schůzích.

honorář. Výbor se scházel zpravidla jednou za měsíc a svolávala jej starostka. K platnému usnášení bylo zapotřebí přítomnosti nejméně poloviny výboru a rozhodovala nadpoloviční většina. Nedostavila-li se na schůzi výboru některá členka bez náležité omluvy třikrát po sobě, považovala se za „vystouplou“ a na její místo v členství výboru nastoupila náhradnice. Výbor svolával valnou hromadu a předkládal jí ke schválení výroční zprávu, spravoval jmění spolku, schvaloval domácí pravidla a jednací řády, přijímal a vylučoval členy spolku, přijímal a propouštěl zaměstnance spolku, zajišťoval provoz jednotlivých útulenských podniků apod.

Listiny, jejichž obsah byl pro spolek právně zavazující, musely být podepsány nejméně třemi osobami – starostkou, jednatelkou a jakýmkoliv členem správního výboru.

Dozorčí rada byla tříčlenná a zvolená valnou hromadou na dobu tří let. Náplní její práce byla kontrola veškeré činnosti správního výboru, prozkoumávání účetních knih a účetní uzávěrky a dozor nad pohybem finanční hotovosti v pokladně.

Od roku 1928 bylo možné vytvářet odbory – jakési užší pracovní skupiny, které se činily v rámci správního výboru.¹²⁴ Jejich vznik posvěcovala valná hromada právě na návrh správního výboru. Skupiny se zabývaly *různými směry působnosti spolkové*.¹²⁵ Ve 30. letech postupně vznikly tyto pracovní odbory: finanční a hospodářský, koloniový, propagační a ideový, pořadatelský, společenský. Skupiny byly pětičlenné a jejich členy volil správní výbor ze svých řad. Usnášeníschopné byly za přítomnosti 3 členů.

5.3 Členská základna a významné osobnosti spolku¹²⁶

Členská základna spolku začala narůstat geometrickou řadou ihned po jeho založení. Během prvního roku činnosti se počty jeho členů, či lépe řečeno členek, zdvojnásobily. Po deseti letech působení spolku na brněnské sociální scéně se tato čísla přehoupla přes 300, krátce před 1. světovou válkou dokonce přes 350. V meziválečném období se však opět vrátila k průměrnému počtu kolem 200. Velký nárůst přispívajících členů nastal po 2. světové válce. Zřejmě se tak stalo i díky tomu, že *Ženská útulna podle tradic Marie Steyskalové je vybudována na široké spolupráci lidových vrstev. Lidová demokracie je vláda lidu, která si*

¹²⁴ Najednou se zde objevila možnost seberealizace pro vícero členů spolku, jenž byl doposud bytostně propojen s jedinou osobností, a to Marií Steyskalovou. Možnost zakládat odbory proto byla jednou z nejvýraznějších změn, které se s Útulnou po smrti Steyskalové staly.

¹²⁵ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. č. 34, inv. č. 34, Stanovy spolku, fol. 74.

¹²⁶ Přesný přehled počtu členů spolku pro jednotlivá správní období je uveden v kapitole Přehledy, tabulky a grafy.

žádá spolupráce všech. Proto bude výbor rozšířen o zástupce JSCŽ, URO, SČM a zástupkyně textilních dělnic.¹²⁷ Jednalo se tedy spíše o „papírový“ růst počtu členů, skutečný zájem zainteresovaných se zdá nepravděpodobný.¹²⁸

Převážná většina seznamů se jmény členů spolku se nedochovala. Nejlépe je na tom doba krátce před 1. světovou válkou a během ní. Ale ani tyto seznamy nejsou zcela úplné. K přiblížení členské struktury spolku byl pro potřeby této práce využit seznam ze správního období 1914-1915, který se dochoval úplný.¹²⁹ Z něj vyplynulo, že mezi zakládajícími členy měli převahu muži (18 mužů, 10 žen, 2 organizace). Jednalo se o představitele střední až horní třídy společenského žebříčku, tedy advokáty, továrníky, poslance, císařského a vládního radu apod. Ti svými jmény spolek v podstatě zaštiťovali.

V ostatních typech členství měly převahu ženy. U skutečných členů byly poměry ještě relativně vyrovnané (27 mužů, 45 žen, 33 organizací). Tady měly vysoké zastoupení právě různé ženské organizace, tělocvičné jednoty, záložny a obecní úřady. U fyzických osob se opět jednalo o vyšší třídu. Ženy měly v rubrice povolání nejčastěji uvedeno *choť/vdova lékařova, profesorova, advokátova, správce, poslancova* apod. Typickým činným členem Útulny byla žena (7 mužů, 92 žen, 0 organizací). Často to byla učitelka, manželka učitele či vdova po učiteli. Nebo klasicky choť/vdova muže z vyšších vrstev. U přispívajícího členství byla situace obdobná (15 mužů, 65 žen, 6 organizací). I tady se objevili advokáti, inženýři, lékaři, ale už ne tak politici nebo vyšší státní úředníci. Naopak se lze zde dopátrat takových povolání jako vrátný, setník, mlynář. U počtu podporujících členů nedosahovala Útulna nikdy závratných výšek. To se potvrdilo i v letech 1914-1915. Také zde zvítězily ženy (4 muži, 23 žen, 0 organizací). Jednalo se převážně o dívky, které absolvovaly některý z útulenských hospodyňských kurzů. Ke členství se tedy ve sledovaném správním roce přihlásilo celkem 71 mužů, 235 žen a 52 organizací. Pro muže to byla spíše otázka prestiže, kdy přispívat na charitu patřilo k dobrému tónu tehdejší „lepší“ společnosti. Ženy však byly v těchto záležitostech mnohem aktivnější a úhradou členského příspěvku jejich zájem o Útulnu nekončil.

Členem spolku, jak vyplývá z výše uvedeného, se mohla stát jak fyzická, tak i právnická osoba. Každý, kdo se přihlašoval ke členství, musel vyplnit a vlastnoručně podepsat

¹²⁷ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 43.

¹²⁸ O tom také svědčí stále stejné složení výboru. Nových tváří se zde objevilo pomálu a navíc o hojně členské účasti na těchto setkáních se opravdu hovořit nedalo.

¹²⁹ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. č. 34, inv. č. 36, Záležitosti členů a funkcionářů spolku, fol. 314-322.

přihlášku.¹³⁰ Při odevzdávání přihlášky měl povinnost uhradit zápisné a členský příspěvek. O přijetí, nebo nepřijetí člena rozhodoval správní výbor. Člen zakládající učinil vklad 200 K najednou, nebo ve 4 ročních splátkách, člen skutečný platil ročně 10 K, člen činný 5 K, člen přispívající 2 K a člen podporující 0,5 – 1 K.¹³¹ To platilo pro stanovy z roku 1900. Stanovy z roku 1928 se již zmiňovaly pouze o těchto typech členství: zakládající, činné, přispívající a nově také čestné členství.

Titul *čestný člen* se poprvé objevil ve výroční zprávě z roku 1936, ve které bylo vyjmenováno prvních šest čestných členů.¹³² Ještě před 2. světovou válkou pak stoupl jejich počet na jedenáct. Velmi výrazně se řady čestných členů rozšířily po roce 1945. V této době byli zřejmě vyznamenáni především ti, kdož pomáhali Útulně probít se těžkým obdobím Protektorátu. Jinak se ocenění předávala za zvláštní zásluhu a činnost ve spolku. Dělo se tak na návrh správního výboru, který jej předkládal valné hromadě. Ta posléze rozhodla o jmenování, či nejmenování té které osoby za čestného člena spolku. Z takto vyznamenaných členů bylo mnoho těch, kteří již zemřeli, popř. jejich zdravotní stav jim už neumožňoval aktivně se zapojovat do činnosti spolku. Čili v podstatě oceněnými byli téměř vždy neaktivní členové Útulny.

Ne vždy panovala v členských řadách jednota. O sporech mezi členy rozhodoval smírčí soud, do něhož nominovala každá strana dva rozhodčí. Tito rozhodčí si zvolili většinou hlasů, nebo losem pátého člena smírčího soudu, který se zároveň stal jeho předsedou. Proti výroku soudu se nebylo možno odvolat. Někdy však byly tyto pře tak silné, že opustily zdi Útulny, a tak osobní, že reálně hrozilo jejich pokračování v soudní síni. V květnu roku 1938 byla svolána mimořádná schůze výboru *pro výrok, pronesený ve spolkových místnostech pí MUDr. Schlehoferovou*, „že pí Pospíšilová vytýkala jistou nepřístojnost pí Starnovské“ *podala svým právním zástupcem pí Pospíšilová žalobu na MUDr. Schlehoferovou.*¹³³ Tento „výrok“ přetlumočila Františce Pospíšilové další členka Útulny Olga Mudrochová. Spor se nevyjasnil ani po obšírné diskuzi, která měla dle zápisu z výborové schůze následovat. Tyto neshody panovaly i nadále. Dokonce rok po události bylo na udání Františky Pospíšilové, Olgy Mudrochové a Běly Pažoutové povoláno několik členek výboru policejním ředitelstvím

¹³⁰ SÝKORA, Dominik: *Spolky a nejdůležitější základy pro jejich vedení*. Soubor zásad pro organizačně administrativní vedení spolků. Praha 1937, s. 21.

¹³¹ Postupně se všechny částky zvýšily. Těsně před 2. světovou válkou platili zakládající členové 500 Kč jednou provždy, členové přispívající 20 Kč a činní 12 Kč ročně. Výše zápisného zůstala po celou dobu stejná, tj. 5 Kč.

¹³² Úplný seznam se jmény čestných členů v kapitole Přehledy, tabulky a grafy.

¹³³ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 7, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 26.

k výsledku, aby poreferovaly o průběhu valné hromady konané v roce 1938.¹³⁴ Jak to celé dopadlo, se lze jen dohadovat. Pravděpodobně došlo k jistému smíru, přičemž faktem zůstává, že Olga Mudrochová se nechala ze seznamu členů spolku vyškrtnout.¹³⁵ Také jména Františky Pospíšilové a Běly Pažoutové se přestala objevovat ve výborových zápisech.

Tato kapitola je zakončena krátkým představením několika vzácných osobností, bez nichž by Útulna nenarostla do takové velikosti a nenabyla takové síly, jakou se mohla, především pak za první republiky, chlubit.¹³⁶

Lucie Bakešová

Nejstarší dcera MUDr. Jindřicha Wankla. Patřila k našim nejvýznamnějším představitelkám národopisného hnutí. V roce 1895 se zúčastnila Národopisné výstavy československé, kde s úspěchem předvedla nejzajímavější a nejcennější lidové zvyky, svatby, tance a starobyrou obchůzku Královniček.¹³⁷ Provdala se za nadučitele a velkostatkáře Františka Xavera Bakeše, s nímž žila na statku v Ořechovičkách u Brna. K sociální práci se dostala až ve druhé polovině svého života. Starostkou Útulny byla bezmála 15 let. Této funkce se vzdala až na valné hromadě dne 18. prosince 1919.¹³⁸ Jako důvod uvedla zhoršený zdravotní stav. Přesto však i nadále zůstala Útulně věrná. Účastnila se schůzí výboru, byla dokonce zvolena do ideového odboru. Její syn Jaroslav Bakeš neváhal a spolku několikrát bezzištně poskytl pomoc např. tím, že pozdržel propouštění útulenského sirotka z nemocnice do domácí péče, neboť v silách spolku nebylo možné nemocným dětem poskytnout tak kvalitní zdravotní péči, jakou jim zaručoval pobyt v nemocnici.¹³⁹

Eliška Machová

Opět jedna z neaktivnějších žen, a to jak v oblasti ženského a národního hnutí, tak ve sféře sociální péče. Zakladatelka Útulny se narodila 2. listopadu 1858 v Brně. Absolvovala

¹³⁴ Tamtéž, fol. 54-55.

¹³⁵ Tamtéž, fol. 52.

¹³⁶ Osudům Marie Steyskalové se věnuje poslední kapitola této práce.

¹³⁷ Královničky byl obřadní tanec, který se vztahoval k období Letnic. Bakešová tyto polozapomenuté tance upravila tak, aby se mohly předvádět na lidových tanečních zábavách. Více LINHARTOVÁ, Věra: *Lucie Bakešová*. In: A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám. Brno 2010, s. 299. Dále BALDÍKOVÁ, Lucie: *Královničky – historie a současnost*. Bakalářská diplomová práce. FF MU Brno. Brno 2006.

¹³⁸ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 4, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 86.

¹³⁹ Jak již bylo uvedeno výše, o Lucii Bakešové vzniklo mnoho rozsáhlejších i drobnějších prací. Z novějších uveřejněných LINHARTOVÁ, Věra: *Lucie Bakešová*. In: A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám. Brno 2010, s. 292-310. Krátký medailonek o ní KALINOVÁ, Alena – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Dcerám českým...* Brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920. Brno 2007, s. 12. KOSTRHUNOVÁ, Simona: *Lucie Bakešová*. Diplomová práce. FF MU Brno. Brno 2003.

učitelský ústav, ale učitelkou dlouho nezůstala. Začala působit v brněnské Vesně, kam jí přivedl zájem o prosazení vzdělávání žen. Výrazně se podílela na otevření První české pokračovací školy Ženské vzdělávací jednoty Vesna v Brně.¹⁴⁰ Na její návrh byla založena Útulna. Tu zaštitila především ideově a posléze i organizačně. Dne 5. prosince 1901 poslala po sl. Studeníkové vzkaz, že ze spolku vystupuje.¹⁴¹ Dle občasných „povzdechů“ Marie Steyskalové lze soudit, že tento rozchod nebyl bezbolestný. Eliška Machová mj. slibovala spolku zajištění financí, ale tyto plány se jí nepodařilo zrealizovat. Na vině mohla být i její nekompromisní povaha, která ji často uvrhovala do konfliktních situací.¹⁴² Zapomenuta zemřela 4. března 1926 v Brně.¹⁴³

Františka Kyselková

Narodila se 27. března 1865 v Novém Veselí jako první ze šesti dětí učitele Josefa Klimeše. Vystudovala učitelský ústav v Brně a stala se učitelkou v Ořechově a Ivančicích. Zde se seznámila s Františkem Kyselkou, řídícím učitelem v Ořechově,¹⁴⁴ jehož chotí se v roce 1887 stala. Zabývala se národopisnou činností, při níž spolupracovala mj. s Lucií Bakešovou. Protože byla nadána absolutním sluchem, intenzívně se věnovala sbírání lidových písní. Do Útulny přišla v roce 1923 a ihned se začala zapojovat do všech jejích aktivit. Dle posledního přání Marie Steyskalové se po její smrti ujala starostenství a na této pozici vydržela až do roku 1932.¹⁴⁵

Marie Lázinková

Když v roce 1887 vycházely první absolventky brněnského ženského učitelského ústavu, byla mezi nimi i Marie Lázinková. Narodila se v roce 1859 a krátce po ukončení svých studií nastoupila jako učitelka na obecnou školu v Podolí. Po jedenácti letech přešla na

¹⁴⁰ Více KALINOVÁ, Alena – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Dcerám českým...* Brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920. Brno 2007, s. 3-5; TRKANOVÁ, Marie: *Eliška Machová a Vesna*. In: Veletovská-Humlová, Hana (ed.): *Ženy na Moravě*. Brno 1940, s. 43-54.

¹⁴¹ Více MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 2, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 91.

Přestože k vyřízení vzkazu evidentně došlo, jméno Machové se v seznamu zakládajících členů objevuje ještě v době 1. světové války.

¹⁴² BEDNÁŘOVÁ, Věra: *Podíl učitelek na ženském hnutí v Brně v souvislosti s ženským hnutím moravským v letech 1850-1950*. Brno 1980, s. 69-70.

¹⁴³ Eliška Machová také patří mezi časté cíle nejrůznějších studií na téma moravského ženského a sociálního hnutí. Zvláště v souvislosti s jejími aktivitami ve Vesně.

¹⁴⁴ František Kyselka byl nemanželským synem Františka Xavera Bakeše, manžela Lucie Bakešové. Více LINHARTOVÁ, Věra: *Lucie Bakešová*. In: *A vůbec...* Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám. Brno 2010, s. 300-301.

¹⁴⁵ KRHOVSKÁ-DOLEČKOVÁ, Marie: *Františka Kyselková*. Letáček, ročník XXXII., 1936, s. 36-38.

obecnou školu do Židenic. Zde se zapojila do veřejného života. Do penze odešla v roce 1910 a od té doby začala pracovat pro Útulnu. Nejdříve řídila učitelský dům na Rábu, později jezdila jako doprovod s dětmi do Crikvenice. Zemřela 30. června 1937.¹⁴⁶

František Mareš

Dlouholetý ředitel Vesniných škol a školní rada František Mareš se narodil v roce 1862 do rodiny správce pivovaru v Křetíně. Vystudoval učitelský ústav v Brně a ihned se zapojil do aktivit kolem vzdělávání žen při jednotě Vesna. Stál za vznikem prvního šestiletého dívčího lycea v Rakousku-Uhersku. V roce 1906 byl jmenován školním radou. Na Slovensku pomáhal budovat ženské odborné a sociální školství.¹⁴⁷ Patřil mezi nejvěrnější podporovatele Útulny, i když nikdy nepatřil k jejímu nejužšímu vedení.

František Bořivoj Wurm

Ředitel banky Slavie, kam nastoupil po studiích v Brně a Praze. Narodil se 17. června 1857 v Kloboukách u Brna. Jako aktivní člen prošel mnohými spolky. Byl pokladníkem a jednatelem moravského odboru Národopisné výstavy pražské, Matice moravské, členem výboru Matice školské, pokladníkem brněnské pobočky Československého Červeného kříže, pak Okresní péče o mládež atd. V roce 1929 byl zvolen do dozorčí rady Ženské útulny. Řídil účetnictví všech spolkových poboček. Také jeho manželka Jindřiška Wurmová patřila k významným členkám spolku. Oba byli velmi činorodí i v pokročilém věku.¹⁴⁸ František Bořivoj Wurm zemřel 23. dubna 1939.

Marie Slavíková

Pravá ruka Marie Steyskalové. Přišla do Brna jako mladá vdova v září roku 1901 a ihned se zapojila do dobročinnosti, kterou poskytovala Útulna. Nejdříve se stala vychovatelkou u malých sirotků, později se postavila do čela dívčího penzionátu. A protože se ukázala být vzornou a pilnou pracovnící, byla vyslána již jako zkušená správkyňe do kolonie na Rábu, kterou založila Marie Steyskalová nejprve pro učitelstvo. Byla to také ona, kdo doprovázel první zkušební výpravu dětí do Crikvenice.¹⁴⁹ Za to vše si získala obrovský respekt a úctu nejen od svých kolegů. Zemřela na mozkovou mrtvici 27. října 1948 v Teplicích u Hranic.

¹⁴⁶ KOUTNÍKOVÁ, B: *Za paní ředitelkou M. Lázinkovou*. Letáček, ročník XXXIV., 1938, s. 24-27.

¹⁴⁷ Více KALINOVÁ, Alena – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Dcerám českým...* Brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920. Brno 2007, s. 7-8.

¹⁴⁸ *František Bořivoj Wurm*. Letáček, ročník XXXIII., 1937, s. 25-27.

¹⁴⁹ *Marie Slavíková*. Letáček, ročník XXXIII., 1937, s. 28-29.

Magda Kleinová

Patřila mezi ty, které ukončovaly činnost Ženské útulny. Narodila se 23. srpna 1884 ve Velké Losenicí u Přibyslavi. Do Brna přišla v roce 1911. Čtvrt století působila v Sokole Brno. Jako sociální pracovnice byla zaměstnána v OPM Brno, během války se starala o děti v Českém srdci. I po 2. světové válce se aktivně zapojila hned do několika organizací. Dala podnět k tomu, aby byla podle švýcarského vzoru založena protialkoholní poradna při psychiatrické klinice v Brně. V Ženské útulně pečovala o spokojenost dětských výprav do Crikvenice, později se stala předsedkyní hospodářského odboru.¹⁵⁰

Františka Šídllová

Stala se poslední starostkou Útulny. Narodila se 28. října 1881 v Hulíně. Jako učitelka literatury působila od roku 1901 v Holešově, od srpna 1902 v Bystřici pod Hostýnem. Tři roky poté se provdala za odborného učitele Františka Šídlu. Po přestěhování do Holešova se začala naplno věnovat spolkovému životu. Krátce žila i na Slovensku a v Přerově, aby nakonec v roce 1922 s celou rodinou zakotvila v Brně. Patřila mezi zakládající členky Jednoty učitelek moravských, působila v Zemské organizaci pokrokových žen moravských, v Abstinentsním svazu, v Mírové jednotě a mnohých dalších. V roce 1936 byla delegována Ženskou radou do Zemské péče o mládež. V témže roce odstartovala svou spolupráci s Ženskou útulnou.¹⁵¹ Doba jejího vedení Útulny byla vyplněna obtížemi. Musela odrážet náporů okupantů, kteří se chtěli zmocnit útulenských sociálních zařízení. Byla nucena přihlížet zániku spolku rozhodnutím „vyšší moci“. Zemřela v létě 1961.¹⁵²

6. Ženská útulna a její lidumilné podniky

Po celou dobu svého fungování uvedla Útulna do provozu hned několik podniků, v této bakalářské práci označených dle dobové mluvy jako podniky lidumilné. Převážná většina z nich byla spojena s Brnem, v němž mělo vedení spolku svou ústřednu. Vždy spolu se stěhování hlavního střediska z menších prostor do větších se tak postupně rozšiřovalo portfolio služeb, které Útulna poskytovala. Tyto služby zpočátku prioritně cílily na ženy.

¹⁵⁰ DOLEČKOVÁ, Marie: *Paní Magda Kleinová, předsedkyně hospodářského odboru Ženské útulny*. In: *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za rok 1946*. Brno 1947, s. 7.

¹⁵¹ BOHUNESOVÁ, Ž: *Šedesát pět let paní starostky Františky Šídllové*. In: *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za rok 1946*. Brno 1947, s. 5-7.

¹⁵² BEDNÁŘOVÁ, Věra: *Podíl učitelek na ženském hnutí v Brně v souvislosti s ženským hnutím moravským v letech 1850-1950*. Brno 1980, s. 76.

Výjimkou byl jen sirotčinec, i když i jeho původní název naznačoval, o jaké pohlaví se vedení spolku chtělo postarat především.¹⁵³ Zprvu tedy vznikaly takové podniky, které měly pomáhat především chudým, nezaměstnaným, starým a nemocným ženám, jako byl levný dívčí penzionát, stravovna, noclehárna, poptavárna na místa pro služky, různé výrobní, žehlírna a prádelna. Také se pro ženy pořádaly kurzy ke zvyšování jejich profesní kvalifikace a ke zlepšování jejich praktických dovedností, což jim mělo umožnit hrát důstojnější roli na trhu práce.

Časem spolek upouštěl od pomoci ženám¹⁵⁴ a plně přesunul svůj zájem na děti a péči o ně. I tento druh pomoci si však prošel určitým vývojem. Nejprve se Útulna zaměřila na děti osiřelé a opuštěné, aby jim zajistila ubytování, stravu, lékařskou pomoc, klid na vzdělání, zkrátka jakýsi pocit domova.¹⁵⁵ Za první republiky se ale toto zajištění primárních dětských potřeb mělo postupně přesunout na bedra státu, a tak spolek začal hledat nové cesty k využití svých dosud nabytých zkušeností v péči o děti.

Útulna často přebírala do sirotčince takové děti, jejichž zdravotní stav měl k ideálu velmi daleko, ale k nápravě této situace stačilo vždy jen málo: zabezpečit pro ně pravidelnou a kvalitnější stravu, více dbát na hygienu, a to vše podpořit čerstvým ovzduším. A právě v pořádání ozdravných, léčebných a prázdninových pobytů pro děti a mládež viděla Útulna svou budoucnost. Tyto aktivity sice vyvíjel spolek už před 1. světovou válkou,¹⁵⁶ ale teprve teď se rozhodl udělat z něj hlavní bod svého programu. Klidnější poválečná léta tedy dala dospělým možnost myslet na děti i z jiné stránky než jako na věčně hladové a neošacené bytosti. Péče o tělesného zdraví dětí a mladých dívek navíc sekundárně pomáhala ke zlepšení jejich duševní pohody. Právě první roky po skončení 1. světové války se zdají být rozhodujícími pro přesunutí cílů Útulny od poskytování pomoci bezprizorním dětem k provozování dětských ozdravoven a zotavoven.

Za zánikem mnohých poboček spolku však nebyla jen programová změna, jež mohla být jak promyšlená a cílená, tak přirozená, do určité míry nevědomá. Jistá nepotřebnost určitého typu podniku byla vždy relativní, ale občas jí bylo využito jako výmluvy, když

¹⁵³ Původní a plný název sirotčince zněl *Útulek pro děvčátka osiřelá neb opuštěná*.

¹⁵⁴ Výjimkou byly členky Útulny, o něž se vedení spolku snažilo postarat v každé době.

¹⁵⁵ Sirotčinec jako jeden z mála útulenských podniků ukázal svou potřebnost za všech časů. Chovance mu nevzaly ani dětské domovy, které byly nově zakládány v polovině 20. let. Podařilo se to tak až „vládě jedné strany“ po skončení 2. světové války a v letech následujících.

¹⁵⁶ Právě vytvoření několika ozdravných kolonií pro útulenské i jiné děti na moravském a slezském venkově patřilo k nápadům a nakonec i zrealizovaným projektům Marie Steyskalové. Jejím vrcholným dílem pak bylo založení dětské ozdravovny u Jaderského moře.

vedení nechtělo prozradit skutečný důvod ukončení činnosti toho kterého střediska. A tím byl ve většině případů nedostatek financí, který tak silně omezoval charitativní aktivity spolku.

Níže uvedené podkapitoly se snaží o zachycení „dějin“ jednotlivých lidumilných podniků útulenských, a to jak těch v Brně, tak i těch, které spolek vybudoval na dalších místech na Moravě i v zahraničí. Při zpracování tématu byly využity především informace z výročních¹⁵⁷ a jednatelských zpráv, z valných hromad a z porad výboru,¹⁵⁸ u dějin brněnského sirotčince navíc data ze seznamu sirotků.¹⁵⁹

6.1 Dětská útulna a sirotčinec v Brně

Sirotčinec patřil mezi nejstarší a nejdéle provozované podniky Útulny. První děti sem byly přijaty ještě před ustanovením samotného spolku, tedy v roce 1899. Spolek pak dokázal udržet tento dětský útulek v chodu téměř po celou dobu své existence. K přerušení jeho činnosti došlo až ke konci 2. světové války a k definitivnímu ukončení až následkem politických událostí po únoru 1948.

Sídlo sirotčince bylo úzce provázáno se sídlem hlavního ústředí Útulny. Nejprve tedy útulek sídlil na Klášterním náměstí č. 2, po vzniku spolku se přestěhoval na ulici Měšťanskou č. 23. Na počátku roku 1906 zde však došlo k požáru, který přinutil vedení spolku k hledání nového útočiště. Povedlo se a ještě téhož roku se Útulna spolu se sirotčincem a penzionátem přestěhovala do kamenné budovy na ulici Falkensteinerově č. 35.

Dlouhá léta stála v čele brněnského sirotčince Marie Steyskalová, po její smrti se jeho ředitelkou stala Marie Slavíková, která odešla do výslužby až v roce 1937. Poté byla na tuto pozici jmenována Řina Mašíčková, jež zde setrvala až do ukončení činnosti útulku.

Původní název sirotčince zněl *Útulek pro děvčátka osiřelá neb opuštěná*. Prvotním úmyslem zakladatelek spolku byla tedy péče pouze o sirotky ženského pohlaví. To se jim však dařilo jen do roku 1906, kdy začali být přijímáni i chlapci.¹⁶⁰ Dělo se tak nejdříve pouze ve výjimečných případech, kdy vedení Útulny nedokázalo odmítnout prosby zoufalé matky, otce,

¹⁵⁷ MZA, fond G 303 Ženská útulna, kniha č. 19, Výroční zprávy.

¹⁵⁸ Tamtéž, knihy č. 2 – 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných.

¹⁵⁹ Tamtéž, knihy č. 22 – 25, Seznamy sirotků.

¹⁶⁰ Na přijímání chlapců měla pravděpodobně rozhodující vliv změna adresy útulku, neboť větší prostory umožňovaly přijímat větší počet dětí a separovat od sebe obě pohlaví.

Tabulky s počty sirotků v kapitole Přílohy, kde jedna tabulka představuje statistické údaje získané z výročních zpráv, druhá vychází ze seznamů sirotků.

příbuzných, popř. vyhovělo mimořádné žádosti státních úředníků. Po deseti letech činnosti sirotčince se počty přijatých dívek a chlapců vyrovnaly.

Do sirotčince se přijímaly děti v podstatě jakéhokoliv věku, tedy jak děti školou povinné, tak ty, které ještě škoře nedorostly, tak také ty, které už školní lavice opustily. Nejvíce bylo dětí ve věku 6 – 14 let, to se týkalo 3/5 dětí z celkového počtu. Na ostatní dvě skupiny, tj. předškolní děti a mládež nad 14 let, připadala na každou 1/5 dětí z celkového počtu.

I když se většina dětí narodila v Brně, nebo se sem krátce po jejich narození rodiče přestěhovali, domovskou příslušností nejčastěji spadaly do péče některé z moravských vesnic. Nejvíce dětí doputovalo do Brna ze Strážnicka, kde jako sociální pracovnice působila bývalá učitelka Božena Hrejsová.¹⁶¹ Díky jejímu přátelství s několika členkami spolku měly sociálně potřebné děti z této části Moravy v Útulně vždy dveře otevřené. Co se týkalo domovské příslušnosti do Brna, nejvíce útulenských dětí bylo evidováno z Králova Pole. Právě v této městské části Útulna založila jeden ze svých dětských domovů, čemuž byly nápomocny velmi dobré vztahy s představiteli místní samosprávy. Těm se poté snažil spolek vycházet maximálně vstříc, a to především tím, že přednostně přijímal děti z této čtvrti.

Zemská příslušnost byla u všech dětí stejná: moravská. Občas se objevovaly výjimky v podobě dětí z Čech, Slovenska, Uherska nebo Dolních Rakous (míněna v podstatě Vídeň), ale jejich počty se pohybovaly mezi jedním až dvěma za rok. Většina dětí byla římskokatolického vyznání, každý rok se však našlo pár případů, kdy dítě bylo jiné víry: evangelické, pravoslavné, židovské a později často i „bez vyznání“.

Jako povolání matky se nejčastěji uvádělo: *tovární dělnice, služebná, v domácnosti, ošetřovatelka, nádenice*. Pravidelně se také objevovalo: *vdova/manželka obchodníka, poštmistra, řezníka, choť učitelova* apod. Občas se do této rubriky pouze uvedlo: *toulá se, slepá žebračka, slabomyslná, duševně méněcenná, zbláznila se, zavřená, kdesi ve světě, odjela do Ameriky*. Jen ve výjimečných případech bylo jako povolání evidováno např. *učitelka, úřednice, pokladní v hotelu*. U otců byla situace obdobná. Nejčastěji se jednalo o *dělníky*. Za nimi následovali řemeslníci – *krejčí, obuvníci, pekaři, stolaři, zedníci, řezníci*.¹⁶² U mužů se častěji než u žen objevovala „lepší“ povolání. Šlo většinou o muže, jimž zemřela žena, a oni

¹⁶¹ Nebylo výjimkou, že ze 60 dětí útulenských bylo 48 „dětí Hrejsové“. Božena Hrejsová spolupracovala s Útulnou až do roku 1945, kdy zemřela hrdinskou smrtí při obraně ozdravovny v Radějově. *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za roky 1944 a 1945*. Brno 1946, s. 4.

¹⁶² Nešlo si nepovšimnout, že ve všech případech, kdy jako povolání otce bylo uváděno obuvník, jednalo se o dítě nemanželské.

se nedokázali postarat o své potomky – ředitel tiskárny, advokát, vysoký státní úředník, majitel cihelny, inženýr, režisér Národního divadla, akademický malíř, stavitel aj.¹⁶³

Přijímaly se jak sirotci, tak polosirotci, ale i děti, jejichž rodiče byli naživu. Od těchto parametrů se také odvíjela cena za jejich pobyt v útulku. Na sirotky a polosirotky dostávala Útulna zemské subvence, na děti přispívaly i jejich domovské obce. Ty se však zavazovaly k velmi malým částkám a často ani tyto nepatrné obnosy nebyly schopny hradit.¹⁶⁴ Na jiné děti platili příbuzní, různé nadace či spolky. Pokud hradili pobyt v útulku svému dítěti přímo rodiče, tak se samozřejmě vždy přihlíželo k ekonomické situaci té které rodiny, nicméně nejvíce platili ti, kteří potřebovali, aby se jim někdo postaral o jejich potomky pouze na přechodnou dobu.¹⁶⁵ Stávalo se tak často, když matka onemocněla a nemohla o děti pečovat, či některý z rodičů ztratil zaměstnání. Nebo také když přišlo dítě z venkova studovat do některé z brněnských škol.

Délka pobytu dítěte se v průběhu času měnila.¹⁶⁶ Většina dětí, které byly do sirotčince přijaty na počátku století, zde zůstávaly až do té doby, než dospěly a úplně se osamostatnily. Ve 20. letech se však situace změnila. Délka pobytu dětí v útulku se zkrátila. Děti zde zůstávaly pouze několik měsíců, protože sirotčinec začal sloužit jako „přestupní stanice“ pro ty děti, které byly odebrány rodinám a pro které se zatím nenašlo místo v okresním dětském domově.

Děti bydlely v útulku po 5 až 6 na jednom pokoji (později po 4 až 5 na jednom pokoji), rozdělení podle pohlaví a podle školních tříd. V nejvyšším patře žily děti nejstarší, v nejnižším nejmladší. Dva až tři pokoje tvořily skupinu. Každou skupinu měla na starost jedna dozorkyně a jedna pomocnice – praktikantka, která vykonávala především hrubší práce,

¹⁶³ V Útulně se v roce 1912 ocitla mj. tehdy devítiletá Marie Baťová, dcera Antonína Bati. Zůstala zde 1 rok a pravděpodobně po celou tu dobu navštěvovala některou z brněnských škol. Její otec byl již sedm let po smrti, a tak Mariin pobyt v útulku platil její bratr Leopold Baťa. Jednalo se o částku 30 K za měsíc. MZA. fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 22, Seznamy sirotek, nefoliováno.

¹⁶⁴ Jednalo se o částky v rozmezí 3 K měsíčně v prvním desetiletí až po 50 Kč měsíčně ve 40. letech. *Některé obce jsou nám dlužny za mnoho let. Když konečně píšeme, aby si pro dítě poslaly, přijde zástupce obce, nařiká, smlouvá, nikoho není ve vsi, kdo by dítě do rodiny přijal a že je nám dítěte líto, ponecháme je dále v Útulně.* STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 24. rok (od 1. září 1922 do 31. srpna 1923)*. Letáček, ročník XX., září 1922 – srpen 1923, s. 16.

¹⁶⁵ Do 1. světové války se platby pohybovaly v rozmezí 10 – 30 K měsíčně za 1 dítě, během války a po ní se ceny zvedly až na 60 Kč měsíčně. Na přelomu 20. a 30. let se začaly objevovat částky 100 – 300 Kč měsíčně, tyto ceny se pak udržely až do 2. světové války.

¹⁶⁶ Viz tabulka Počet dětí přijatých do brněnského sirotčince v průběhu roku a délka jejich pobytu v něm v kapitole Přílohy.

ale zároveň se také zaučovala v péči o děti. Při všech domácích pracích musely starší děti pomáhat.

Každodenní život v sirotčinci se nelišil od života v jiných jemu podobných zařízeních. Děti vstávaly o půl sedmé, upravily se, posnídaly a odešly do školy.¹⁶⁷ Z vyučování se vracely kolem 11.00 hod. Dostaly mléko a chléb a až do oběda se učily nebo hrály. Po obědě odešly zpět do školy, kde setrvaly až do čtvrté hodiny odpolední. Pak se nasvačily, udělaly úkoly a věnovaly se ručním pracím. O půl sedmé se večerelo. Poté si děti očistily boty, nachystaly pomůcky na další školní den, umyly se a učesaly. Nejmenší chodily spát ve 20.00 hod., starší ve 21.00 hod. a nejstarší až ve 22.00 hod. V neděli večer se v jídelně pořádaly besedy, kde se shromáždily všechny obyvatelky Útulny a navzájem se bavily zpěvem, hrami, přednesem básní apod.¹⁶⁸

Rodiče a příbuzní, pokud měli zájem, mohli děti navštěvovat, brát si je domů na víkendy nebo na prázdniny. Ne vždy jim to však vedení Útulny povolilo. Obzvláště, jednalo-li se o problematickou rodinu. Touha některých matek a otců byla tak velká, že ve výjimečných případech dokonce docházelo z jejich strany k únosům dětí.¹⁶⁹

Útulna měla pečovat především o děti zdravé, což se při rodinných anamnézách jejich svěřenců dost těžko naplňovalo. Děti byly podvyživené a trpěly neléčenými nemocemi, a to jak tělesnými, tak duševními.¹⁷⁰ Proto musely být ihned po přijetí odeslány na venkov, aby alespoň tělesně zesílily. Také charakter nemnohých z nich byl již rodinou nenapravitelně poškozen. Krádeže se pak velmi často stávaly důvodem k předčasnému návratu dítěte do domovské obce.

Sirotčinec prosperoval až do 2. světové války. K prvnímu omezení jeho činnosti došlo, když si tři kancelářské místnosti Útulny pronajal zásobovací odbor hospodářského úřadu města Brna a vystěhoval se až na nátlak *Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*. V únoru 1945 byly všechny děti z rozkazu Kuratoria převezeny do okresních

¹⁶⁷ Příklad jídelníčku v sirotčinci v roce 1908 v kapitole Přílohy.

¹⁶⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 23. rok (od 1. září 1921 do 31. srpna 1922)*. Letáček, ročník XIX., září 1921 – srpen 1922, s. 11.

¹⁶⁹ Tragicky málem skončil život útulenského chovance Waltra Líska (evidovaného pod č. 781). *Matka Lískova počkala si 14. 3. 1927 odpoledne na hocha u školy, zavedla ho do Wilsonova lesa a spáchala na něm pokus vraždy lysolem. Doma se pak probodla kuchyňským nožem. Hoch se však v nemocnici uzdravil a 21. 3. vzali si ho příbuzní z nemocnice a zavezli ho k dědečkovi a babičce Lískovým do Kyjova*. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 25, Seznamy sirotků, nefoliováno.

¹⁷⁰ Felix Dejmek (evidovaný pod č. 312) se v dospělém věku jako obviněný u soudu hájil tím, že *nemůže za svou povahu, že se snadno rozčiluje, že od mládí trpí výtokem z uší, že jeho matka zemřela v ústavě choromyslných*. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 23, Seznamy sirotků, nefoliováno.

dětských domovů ve Velkém Meziříčí a v Tišnově a sirotčinec byl rozpuštěn. Budova na Falkensteinerově č. 35 připadla Kuratoriu.¹⁷¹ Po válce již nebyla činnost útulku obnovena v plném rozsahu. Členky spolku se pouze na přechodnou dobu postaraly o pár dětí, pro něž se nenašlo ve státních domovech místo.

6.2 Dívčí penzionát v Brně

Tento penzionát se stal pro mnoho nemajetných dívek a žen levnou alternativou pro řešení jejich problémů s bydlením ve městě Brně. Jeho prvořadým účelem tedy bylo, aby i dcery méně zámožných rodičů z menších měst a vesniček moravských měly možnost se vzdělávat. Nejpočetnější skupinku zdejšího osazenstva tak proto představovaly mladé dívky – studentky, které chodily do škol Vesniných, na učitelský ústav, na obchodní a rodinné školy, na lycea, reálky, na vyšší dívčí a později i na vysoké školy anebo jen v Brně navštěvovaly různé krátkodobější kurzy ke zvýšení profesní kvalifikace a potřebovaly zajistit ubytování na několik týdnů až měsíců. Věk těchto dívek se pohyboval v rozmezí od 12 do 24 až 28 let. Svůj domov v penzionátu však našly i starší osamělé dámy – penzistky a dále ženy pracující, jež byly převážně profesí učitelky nebo úřednice. Postupně se k nim také připojovaly stárnoucí bývalé členky Útulny, kterým se spolek tímto způsobem snažil odvděčit za prokázané služby. Těchto žen se však v penzionátu nevyskytovalo mnoho.

Co se týkalo národnosti a náboženské víry, v drtivé většině se jednalo o Češky hlásící se k římskokatolické konfesi. V každém roce se pak našly 2 – 3 dívky, jež vyznávaly evangelickou víru, popř. pravoslaví, což byla záležitost především cizinek přicházejících z východu. Postupem času se však v této rubrice začala objevovat i formulace „bez vyznání“. Ve statistických shrnutích se objevovaly i údaje o povoláních rodičů (resp. otců) zdejších, v podstatě již dospělých, chovanech. Nejčastěji se v této rubrice skloňovala profese učitele, úředníka, obchodníka a rolníka. U prvních tří povolání je zřejmé, že dcery následovaly své otce. Rolnická profese nám naopak naznačuje, z kterého prostředí většina dívek do Brna přišla.

Pár zmínek bylo uvedeno také na adresu zdravotního stavu tohoto ryze ženského kolektivu. Ten byl víceméně dobrý, dívky se léčily na běžné nemoci typu angína, chřipka,

¹⁷¹ Výroční zpráva o činnosti spolku *Ženská útulna v Brně za roky 1944 a 1945*. Brno 1946, s. 7.

spalničky, mírnější zápal plic, zánět kloubů, bolesti hlavy. Občas bylo nutné podstoupit operativní zákrok (např. odstranění slepého střeva).

Penzionát byl otevřen v den vzniku celého dobrovolného družstva 12. září 1899. Jednalo se tedy o jednu ze základních a stálých služeb, kterou spolek poskytoval po celou dobu své existence. Penzionát, stejně jako ústředí Útulny, sídlil zpočátku na Klášterním náměstí č. 2, o rok později na Měšťanské ulici č. 23 a dne 1. března 1906 se přestěhoval na Falkensteinerovu ulici č. 35, aby od 1. září 1909 začal vykonávat svou činnost ve vedlejším domě č. 33, neboť stávající prostory domu č. 35 nestačily pro potřeby sirotčince a penzionátu v jednom.

Budova na Falkensteinerově ulici č. 33 měla tři patra a Útulna si ji pronajala od stavebního podnikatele Františka Hudce a jeho choti Jarmily. V každém poschodí se nacházely tři byty po dvou pokojích. Chovanky zpočátku bydlely po jedné až třech na jednom pokoji.¹⁷² Později se v některých ložnicích našlo místo i pro čtvrté lůžko. Jídelna byla společná a nacházela se v přízemí. Tam byl také situován pokoj pro dozírající personál a ložnice pro nemocné slečny. Místnosti se osvětlovaly Auerovými plynovými lampami. Dívky měly k dispozici i zahradu, lázně, piáno, housle, citeru, šicí stroje. Za výuku na hudební nástroje se však platilo, stejně jako za pouhé cvičení se na piáně. Chovanky mohly také navštěvovat praktické kurzy ručních prací, šití šatů a prádla pro potřebu v domácnosti, dále kurzy vaření, praní a žehlení i vypalování a malby na dřevo. Pokud se našlo dost zájemkyň, pořádaly se kurzy jazykové, kde se vyučovalo ruštině, francouzštině, němčině.

Chovanky si sebou do penzionátu přinesly svoje vlastní peřiny, dvoje povlečení, šatstvo a prádlo tak, aby vydrželo na měsíc.¹⁷³ Každá dívka musela mít také svůj příbor, sklenici na vodu, hrnek na kávu, tři ubrousky, tři utěrky, dvanáct kapesníků, kartáče na boty a na šaty, krabici na drobnosti, klobouky a kartáče, dále hřebeny, kartáček na zuby, mýdlo a mýdelníček, dvoje boty na ven, domácí obuv, tři až čtyři zástěry a vlnák. Šaty i obuv si čistila každá chovanka sama. Nechtěla-li tak činit, postarala se o tyto úkony, samozřejmě za úplatu, Útulna. Pokud způsobila dívka škodu na majetku Útulny, byla povinna ji uhradit v plné výši. Návštěvy rodičů byly povoleny v jakoukoliv hodinu, ostatní hosté mohli dívky navštěvovat pouze v neděli mezi 10.00 a 12.00 hod. a ve všední dny od 17.00 do 18.00 hod. Opustit

¹⁷² S každým stěhováním se počet lůžek v penzionátu zvyšoval. Na ulici Falkensteinerově č. 33 už Útulna nabízela dokonce 70 míst. Postupně však byla nucena počet lůžek snižovat, aby dosáhla zlepšení kvality ubytování a tím i zvýšení konkurenceschopnosti podniku.

¹⁷³ Prádlo se obvykle jednou za měsíc posílalo domů na vyprání. Později Útulna vyslyšela přání dívek i jejich rodičů a zajistila pro penzionát pradelnu.

penzionát a odjet na návštěvu mohly slečny jen v neděli a ve sváteční dny. Všechny tyto návštěvy musely být schváleny a povoleny vedením penzionátu.¹⁷⁴

Zpočátku se v domově praktikovala dvojí cena – dle komfortu bydlení a stravy. Chovanky I. třídy měly k obědu denně (mimo pátek) maso a moučník, dívky platící si II. třídu jedly k obědu pokrmy masité 5x týdně a moučné 2x týdně. Také nižší počet lůžek na pokoji byl důvodem k platbě vyšší ceny. Dívky a ženy, které pobývaly v penzionátu kratší dobu (např. kvůli dvouměsíčnímu praktickému výcviku vaření, jenž Útulna často pořádala v prostorách penzionátu), také hradily vyšší cenu, neboť do jejich nákladů byla už zahrnuta i cena absolvovaného kurzu. Ve 20. letech se pak ceny sjednotily. Penzionát nebyl pro Útulnu nijak zvlášť výdělečným podnikem. V některých letech byla roční bilance dokonce v červených číslech. Svůj podíl na tom měla i „dobročinnost“, neboť každý rok zde bylo ubytováno několik dívek zdarma či s výraznou slevou. Také stát tento podnik nepodporoval žádnými subvencemi.

Penzionát byl nejúspěšnější, alespoň co se vytíženosti týče, v průběhu a po skončení 1. světové války a v následujících 20. letech. Až do smrti M. Steyskalové se počty dívek, které využily ubytování v penzionátu v průběhu správního roku, pohybovaly od čísla 71 do čísla 90. Výraznější pokles v jejich počtech však nastal již počátkem 30. let. Vedení penzionátu si tuto situaci vysvětlovalo nárůstem množství obdobných, tedy konkurenčních, zařízení.¹⁷⁵ Svou roli zde nepochybně sehrála i vzrůstající životní úroveň společnosti, díky níž si mnoho dívek a žen mohlo dovolit dražší ubytování v soukromí nebo v jiném zařízení hotelového typu. Vedení Útulny, které se snažilo na danou situaci reagovat zvyšováním komfortu bydlení, přesto moc úspěšné nebylo. Zlepšení nenastalo ani po roce 1937, kdy v rámci stávající budovy došlo k výraznému rozšíření prostor penzionátu. Tím se zvětšila kapacita lůžek, ne však na úkor kvality ubytování, díky čemuž se počty dívek a žen zde ubytovaných dostaly nad číslo 100. V té chvíli však již klepala na dveře 2. světová válka a s ní příkaz vrchního starosty města Brna Oskara Judexe ze dne 14. srpna 1943. Útulna jím byla přinucena pronajmout celou budovu penzionátu (a třetí patro domu č. 35) i s celým inventářem hamburské firmě Klöckner, která v Brně pracovala pro německý válečný průmysl.¹⁷⁶ Do penzionátu se tedy nastěhovali zaměstnanci této společnosti i se svými rodinami. Dívky samozřejmě musely být z penzionátu propuštěny, některé se odstěhovaly do sirotčince, jiné

¹⁷⁴ STEYSKALOVÁ, Marie: *Dívčí penzionát na Starém Brně*. Letáček, ročník I., srpen 1904, s. 10-12.

¹⁷⁵ Dříve měla Útulna (vedle Vesny) penzionát tohoto typu jako jediná v Brně.

¹⁷⁶ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za roky 1944 a 1945*. Brno 1946, s. 9-10.

byly nuceně nasazeny do válečné výroby a Brno opustily. Budova penzionátu se uvolnila a začala opět sloužit Útulně až s postupem fronty v roce 1945.

Do dubna 1946 zůstal penzionát neobsazen. Bylo nutno zasklít okna a provést opravy na vnitřním zařízení, jež bylo poškozeno německými nájemníky. Než se vše však zrealizovalo, dostal se spolek pod správu Rady žen a byl nucen funkcí penzionátu pozměnit. Přechodné ubytování zde bylo již poskytováno pouze mladým dívkám, které v Brně buď studovaly, nebo pracovaly. Starší penzionované dámy si musely střechu nad hlavou hledat jinde.

6.3 Kurzy vaření, praní, žehlení, šití šatů a prádla, her a tanců národních v Brně

Většinu uvedených kurzů pořádala Útulna ke zvýšení profesní kvalifikace dívek a žen. Do hospodyňských kurzů se hlásily jak dívky z penzionátu, tak dívky a ženy, které využívaly služeb poptavárny na místa. První skupina tyto kurzy navštěvovala především v době školních prázdnin, druhá pak celoročně. Kurzy byly buď zaměřené pouze na jednu činnost, nebo se zde souhrnně vyučilo všem domácím pracím. A jak takový kurz probíhal? Zde je rozvrh z roku 1903: 7.30 – 9.30 hod. šití šatů, prádla a pletení na stroji, 9.30 – 12.00 hod. vaření, 13.00 – 14.00 hod. psaní kuchařských předpisů, 14.00 – 15.00 hod. stříhy šatů, 15.30 – 16.30 hod. stříhy prádla, 17.00 – 19.00 hod. praní a žehlení, 19.00 – 20.00 hod. dvakrát týdně přednášky (např. o zdravotědě), čtyřikrát týdně vycházky. V neděli měly dívky volno.¹⁷⁷

Účastnice byly ubytovány v penzionátu, tam se také stravovaly. Každá si sem musela přinést vlastní peřiny, 3 ubrousky, 3 kuchyňské utěrky, 3 ručníky, sklenici na vodu, hrnek na kávu, vidličku, nůž a lžíci, hřebeny, šaty a prádlo. Podstatný byl také dostatek peněz, neboť si dívky látky na procvičování šití kupovaly samy.¹⁷⁸

Dívky a ženy se mohly přihlašovat i do kurzů volnočasových. Často tak činily především dívky z penzionátu, z nich toho pak nejvíce využívaly budoucí vychovatelky, pečovatelky a učitelky. Útulna nabízela možnost zdokonalit se ve hře na hudební nástroje, v jazycích a také dávala příležitost naučit se novým hrám a tancům. V tanečním kurzu se nacvičovaly Královničky, beseda, čtverylka, 20 tanců národních a 15 dětských her.¹⁷⁹

¹⁷⁷ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. č. 34, inv. č. 35, Různé, fol. 8.

¹⁷⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Prázdninové kursy*. Letáček, ročník IV., červen 1907, s. 19.

¹⁷⁹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Prázdninové kursy*. Letáček, ročník I., září 1904, s. 9.

Po 1. světové válce postupně zájem o praktické i volnočasové kurzy opadl. Spolek proto od jejich pořádání ustoupil, přesto však např. děvčatům z penzionátu zůstala možnost procvičovat se ve vaření, šití a péči o děti v rámci lidumilných podniků Útulny.

6.4 Výrobný v Brně

Výrobný se snažily „podnikatelskými“ aktivitami získat pro Útulnu trochu peněz navíc. Na objednávku se zde vyráběly ložní pokrývky, plněné ovčí vlnou a prošíváné národním vzorem, papuče z valašské houně, punčochy, ponožky a krojované loutky. Na zakázku se také vařilo a peklo, pralo a žehlilo. Protože se však často jednalo o jednorázové objednávky, většinu těchto aktivit zastal stávající personál spolu s dívkami z penzionátu a staršími dětmi ze sirotčince. Snaha zaměstnávat zde další ženy se nenaplnila. Těch několik, pro které se našla pravidelná práce v prádelně, žehlárně a kuchyni, navíc nedostávalo klasický plat, ale jen odměnu v podobě bytu a stravy zdarma. Protože objednávek a materiálu bylo málo, výrobný se postupně přetransformovaly v pracovny, které začaly sloužit pouze pro nácvik praktických dovedností dívek z penzionátu a sirotčince.

6.5 Poptavárna na místa, noclehárna a stravovna pro služky v Brně

Výše uvedené služby patřily k nejproblematictějšími, které kdy Útulna provozovala.¹⁸⁰ To také rozhodlo o tom, že sice byly poskytovány relativně dlouhou dobu, ale určitě nepatřily k nejdůležitějším podnikům spolku, a proto jim ani v útulenských prospektech nebyla věnována náležitá pozornost.

Poptavárna na místa se snažila pomáhat venkovským dívkám, které přicházely do města hledat si práci jako služky, služebné, pomocnice v domácnosti, chůvy, kuchařky. Tyto zájemkyně si vedení Útulny zaevidovalo a dalo jim adresy možných zaměstnavatelů. Pokud si dívka službu u některé paní domluvila, přišla to nahlásit do poptavárny, kde byla ze seznamu vyškrtána. Zprostředkování míst byla služba poskytovaná zdarma, platit se mělo pouze zápisné v částce 40 h, ale protože většina dívek neměla peníze ani na něj, nehradily

¹⁸⁰ *Se služkami však je jen soužení, zlost a mrzutost. Ráda bych vyhověla paním i služkám, ráda bych, aby obě strany byly spokojeny, ale to je věčné stěhování a věčné poptávání.* STEYSKALOVÁ, Marie: *O služkách*. Letáček, ročník IV., únor 1907, s. 4.

nic.¹⁸¹ S poptavárnou byla úzce provázána noclehárna a stravovna. Obojího mohly dívky využívat, dokud si nenašly místo. I tady se však jednalo o bezplatnou službu, proto provoz všech tří zařízení musel být hrazen z milodarů.

Na počátku 20. století bylo zájemkyň o místa mnohem více než nabídek potencionálních zaměstnavatelek. Ale již ke konci prvního desetiletí se situace změnila. Dívky, které do Brna přicházely, si službu našly ihned, a tak poptavárnu navštěvovaly převážně ženy, které práci nabízely. Postupně tedy přestaly poptavárna, noclehárna a stravovna plnit svůj účel a ve 20. letech se vytratily z portfolia útulenských služeb.

6.6 Dětská, ženská a členská stravovna a noclehárna pro členy v Brně

Útulna provozovala po celou dobu své existence čtyři typy stravoven: dětskou, ženskou, pro služby¹⁸² a členskou. Dětská našla své opodstatnění především během 1. světové války. Vařily se zde obědy pro vojenské děti, a to na přání *Sdružení charitativních spolků brněnských*. Dětem ze školky na Špilberské ulici donášely obědy každý den 2 děvčata z Útulny. Jednalo se o 50 – 54 porcí denně. Děti ze školky na Falkensteinerově ulici a z Tivoli si docházely do Útulny samy. Těm se vydalo denně okolo 25 porcí.¹⁸³

Do Útulny chodily na oběd i chudé, opuštěné ženy a stařeny a služky bez místa. V jejich případě šlo o stravování zdarma. U této služby neexistovala žádná evidence o počtu vydaných jídel nebo o osobách, které se zde stravovaly.

Členská stravovna a noclehárna, jak již napovídá název, byly k dispozici všem členům spolku, kteří řádně uhradili své členské poplatky. Těchto služeb mohli využívat i jejich příbuzní a přátelé. Oba podniky se jako jedny z mála udržely po celou dobu trvání spolku.

¹⁸¹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o Útulně ženské v Brně za 11. správní rok od 1. září 1909 do 31. srpna 1910*. Letáček, ročník VII., srpen – září 1910, s. 17.

¹⁸² O této stravovně v kapitole Poptavárna na místa, noclehárna a stravovna pro služby v Brně.

¹⁸³ Vaření pro děti během války nebylo snadnou záležitostí. *Bohužel však zemáků jsme dostaly jen velmi málo ke koupi, místo toho prodávali nám zemákovou krupici, a chraň nás dobré nebe, abychom dále ještě tuto mizernou náhražku zemáků požívat musely. Připravovaly jsme z ní knedlíky, šlízky a placky. Když ze zemákové krupice uvařila se kaše, vypadalo to jako rozvařené housenky a zapáchalo to, až se kuchařky otřásaly. Však jsme také letos měly nejvíce žaludečních a střevních katarů za celých 18 let trvání Útulny. Viz STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská o činnosti Útulny ženské v Brně za 18. rok (od 1. září 1916 do 31. srpna 1917)*. Letáček, ročník XIV., srpen – září 1917, s. 13.*

6.7 Útulek pro nemluvnata a batolata v Brně

Dne 1. září 1907 vyhradila Útulna v pronajatém domě na ulici Falkensteinerově č. 33 několik místností pro činnost Útulku pro nemluvnata a batolata, jejichž chudobné matky byly nuceny odcházet z domu kvůli výdělku, a tudíž se samy nemohly přes den postarat o nejmenší členy svých rodin.¹⁸⁴ A tak vznikly první české jesličky v Brně.¹⁸⁵ Jejich založení dlouho dopředu avizovala Marie Steyskalová, která mj. doporučovala, aby byly zakládány v dělnických čtvrtích všech větších měst. Stačil by k tomu pouze jeden byt o třech místnostech – jeden pokoj pro správkyni, druhý pro nemluvnata, další pro děti ve věku 3 – 6 let a předsíň by se upravila na šatnu.¹⁸⁶ Tento koncept na zřizování jeslí nebyl žádnou novinkou. Sama Steyskalová se dříve, než založila obdobný útulek v Brně, zúčastnila se starostkou Jednoty pěstounek moravských slečnou Ježkovou exkurze po podobných zařízeních v Praze.¹⁸⁷

Tento provoz patřil k jednomu z nejmenších, které kdy Útulna zřídila. Neměl proto přirozeně mnoho zaměstnanců – pouze jednu opatrovnici k nemluvnatům, jednu pěstounku k batolatům a jednu pradelnu. Lékařský dozor v útulku celoročně vykonával dr. Možný.¹⁸⁸

Při opatrování nemluvnat a batolat pomáhaly stálému personálu odrostlé děti útulenské a dívky z dívčího penzionátu, které sem docházely, aby se v rámci praktických kurzů cvičily v péči o malé děti. Vedení spolku také doufalo, že v budoucnu zde vznikne řádná škola pro chůvy, kterou dle jejich mínění Morava citelně postrádala.

Přijímaly se i děti čtrnáct dnů staré, ale to byly spíše výjimky. Nejmladšími nemluvnaty tak byly nejčastěji ty děti, od jejichž narození uplynulo 6 neděl. Do kategorie nemluvnat jinak spadaly všechny děti do 1 roku věku. Batolata měla mezi 1 a 3 lety. Nejstarším dětem, které byla Útulna ochotná přijmout, pak bylo šest let. Pobyt jednoho dítě v útulku stál 1 K denně. Po matkách však spolek požadoval jen 20 h za jedno dítě a na jeden den. Zbývající finance na provoz útulku získávala Útulna z milodarů.

V prvním roce fungování pobočky využilo jejich služeb 36 dětí.¹⁸⁹ Průměrně zde pobývalo 12 dětí denně. Kapacita útulku tak nebyla naplněna, neboť zařízení mělo vyhrazeno

¹⁸⁴ STEYSKALOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za IX. správní rok od 1. září 1907 do 31. srpna 1908*. Letáček, ročník V., říjen – listopad 1908, s. 4.

¹⁸⁵ Německé jesle již byly v té době v Brně v provozu.

¹⁸⁶ STEYSKALOVÁ, Marie: *Jesličky a opatrovna*. Letáček, ročník IV., listopad 1906, s. 17-19.

¹⁸⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Jesle, opatrovny a útulky v Praze*. Letáček, ročník IV., březen 1907, s. 4-6.

¹⁸⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za IX. správní rok od 1. září 1907 do 31. srpna 1908*. Letáček, ročník V., říjen – listopad 1908, s. 4.

10 míst pro nemluvňata a 20 míst pro batolata. Matky sem však nosily své děti opravdu jen tehdy, když odcházely do zaměstnání, a to nemuselo být každý den, a téměř vždy se jednalo pouze o několik málo hodin denně. Některé děti byly Útulně svěřeny ostatními rodinnými příslušníky jen dočasně na měsíc či dva, dokud se matka neuzdravila, nevrátila z nemocnice apod., jiné sem docházely po celý rok.

A jak takové jesle fungovaly? Vše se odehrávalo v bytě o 2 pokojích, s předsíní a kuchyňkou. Do pokoje nemluvňat se nechalo na zakázku zhotovit 10 želených postýlek, slamníky a peřinky. Vše ostatní se vyrobilo svépomocí nebo vyprosilo. Veškerý nábytek byl bílý. V pokoji batolat se nacházely stolečky a lavičky s opěradly. V jednom koutě místnosti se podlaha pokryla linoleem, na němž se napnula valašská houně, *kdež ložit budou malí světoobčánkové*.¹⁹⁰ Ve druhém rohu pokoje se rozmístily slamníky k odpočinku. Na hraní dostaly děti prosté a jednoduché hračky: dřevěné špalíčky, míče, gumové panenky apod. Před nástupem do jeslí muselo každé dítě projít vstupní lékařskou prohlídkou. Přijímány byly pouze zdravé děti.

Provoz jesliček bohužel neměl dlouhého trvání. V roce 1913 se spolek rozhodl již dál v poskytování této služby nepokračovat.¹⁹¹ Svou roli zde nepochybně sehrála malá vytiženost zařízení, ale i finanční problémy, které v té době musela Útulna řešit. Některým matkám však přesto vyšlo vedení Útulny vstříc a o jejich děti se spolu s útulenskými sirotky staralo dál.

6.8 Kolonie dětí chudokrevných v Luhačovicích

Dne 29. dubna 1907 došlo ke zřízení první dětské útulenské kolonie mimo Brno – v lázeňských Luhačovicích. Spolek získal od rodiny Krčkových k bezplatnému užívání jejich vilu Vlasta.¹⁹² Celý projekt navíc zaštitil slezský zemský sněm, který Útulně podstoupil zemský domek ležící u této vily. Na vnitřní vybavení si Útulna vydělala pořádným dětských besed v Národním divadle v Brně, dále ve Slavkově, v Uherském Hradišti a Uherském

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Útulek pro nemluvňata v Brně*. Letáček, ročník IV., srpen 1907, s. 1.

¹⁹¹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská spolku Moravské ústřední útulny ženské v Brně za 14. rok (od 1. září 1912 do 31. srpna 1913)*. Letáček, ročník X., srpen – září 1913, s. 3.

¹⁹² Nájemní smlouva se sepisovala vždy jen na rok, což později umožnilo majitelům vily oproti původním slibům požadovat po Útulně nájemné.

Brodě.¹⁹³ K rozhodnutí založit v Luhačovicích kolonii přispěla i vstřícnost místní lázeňské správy, která dětem přislíbila prominutí léčebných poplatků i poplatků za koupání.¹⁹⁴

Kolonie byla určena k léčbě chudokrevných dětí. V létě jich zde pobývalo 18 – 20, v zimě pak zhruba 10. Později se sem dostaly i děti platících rodičů, ale jejich počty nikdy nepřekročily číslo 10. Délka pobytu jednoho dítěte se pohybovala kolem 2 měsíců. Správkyní domu byla jmenována Berta Drgáčová, ale již ve správním roce 1908-1909 došlo ke změně a správcovstvím byla pověřena Ludmila Horáková. Všechny děti byly pod zdravotním dozorem dr. Kučery a dr. Slánského, což byli místní lékaři, kteří ošetřovali i ostatní lázeňské hosty.

Kolonie v Luhačovicích nikdy nepatřila mezi typické podniky Útulny. Domky nebyly využívány celoročně, také se zde během jedné sezóny prostřídaly poměrně malé počty dětí. Navíc spolek zde v roce 1908 zřídil noclehárnu turistek, na jejíž zprovoznění se vybraly peníze z akcí, které byly pořádány pod heslem *Učitelky sobě*.¹⁹⁵ Noclehárna byla umístěna ve 2 pokojích po 5 postelích.¹⁹⁶ Tímto činem však vedení spolku snížilo již tak nízkou kapacitu míst pro děti.

V roce 1910 se otevřela ozdravná kolonie v Crikvenici, a tak Útulna ztratila zájem o organizování dětských lázeňských pobytů v Luhačovicích. Raději začala své svěřence posílat k moři do vlastních domků s mnohem větší kapacitou. Definitivně byla kolonie zrušena v roce 1914. Za sedm let jejího fungování se zde vystřídal 232 dětí.¹⁹⁷

6.9 Dětský útulek v Juliánově

V roce 1908 onemocnělo v brněnském sirotčinci hned několik dětí na *oční neduh*.¹⁹⁸ Tyto pacienty bylo nutné izolovat od ostatních, proto vedení Útulny ještě v červnu téhož roku zakoupilo od Jana Šiky dva domky v ulici U lávky č. 277 a č. 278 v Novém Juliánově.

¹⁹³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 15.

¹⁹⁴ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská Útulny ženské v Brně za rok osmý od 1. 9. 1906 do 31. 8. 1907*. Letáček, ročník IV., září 1907, s. 1.

¹⁹⁵ Na podporu tohoto podniku vyšla kniha KREJČŮ, Marie (red.): *Učitelky sobě*. Brno 1907. Výtěžek z prodeje knihy byl určen na zřízení Domu učitelek, čímž byla míněna výše uvedená noclehárna.

¹⁹⁶ STEYSKALOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o Útulně ženské v Brně za X. správní rok, od 1. září 1908 do 31. srpna 1909 a přehled o prvním desetiletí trvání Útulny*. Letáček, ročník VI., říjen – listopad 1909, s. 11.

¹⁹⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská spolku Moravské ústřední útulny ženské v Brně za 15. rok (od 1. září 1913 do 31. srpna 1914)*. Letáček, ročník XI., srpen – září 1914, s. 6.

¹⁹⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 17.

Požizovací cena za obě budovy činila 16.000 K a nakupovalo se na dluh.¹⁹⁹ Objekty se podařilo přestavět na dětskou kolonii, která pak sloužila svému účelu přesně 10 let.

Ze sirotčince sem byly přemísťovány dlouhodobě nemocné děti, které bylo třeba oddělit od dětí zdravých, aby se zabránilo šíření nákazy,²⁰⁰ dále děti, jež nově přišly do některého z útulenských středisek a jejichž zdravotní stav musel být podroben dalšímu zkoumání, než byly prohlášeny za způsobilé k pobytu se zdravými dětmi. Kolonie tedy byla spíše jakousi karanténní stanicí s kapacitou 22 dětí než plnohodnotnou útulenskou pobočkou.²⁰¹ Protože však nemocných dětí nebylo nakonec tolik, aby byla plně obsazena všechna lůžka, vyčlenila Útulna 12 míst pro děti navštěvující obecní a měšťanské školy, do kterých to bylo odsud mnohem blíže než z Falkensteinerovy ulice, a tak vlastně početně odlehčila hlavnímu sirotčinci v Brně.

Útulek byl umístěn ve dvou spojených domcích o osmi místnostech. Jednalo se o zcela nové objekty, jež byly postaveny teprve před 3 lety. K budovám náležely dva dvorky a zahrada. Spravováním kolonie byla pověřena Leopolda Blahůtková, ale již od 1. dubna 1909 jí v čele útulku vystřídala Pavla Unzeitigová, která zde původně vykonávala profesi opatrovnice dětí. Té byla k ruce přidělena jedna odchovanka Útulny jako pěstounka dětí. V případě potřeby se k dětem volal místní lékař dr. František Netušil, jenž odcházel z útulku často bez honoráře.²⁰² Léky na děti platila jejich domovská obec. V průměru se obě ženy staraly o 17 – 20 dětí denně.

Bohužel tento útulek nebyl přijat místními starousedlíky s takovým pochopením, jehož bylo třeba. Alespoň tomu tak dosvědčují občasné poznámky vedení Útulny v Letáčcích. Například v roce 1911 nebylo osm dětí z kolonie přijato do nejbližší měšťanské školy v Husovicích, kolonie byla také několikrát vykradena, po dětech i domku házeli někteří místní a jejich potomci kamení, útulenským dětem se zde běžně nadávalo a anonymní dopisy pro

¹⁹⁹ Peníze se půjčily u První moravské spořitelny a Cyrillo-Methodějské záložny. STEYSKALOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o Útulně ženské v Brně za X. správní rok, od 1. září 1908 do 31. srpna 1909 a přehled o prvním desetiletí trvání Útulny*. Letáček, ročník VI., říjen – listopad 1909, s. 10.

²⁰⁰ Jednalo se o nemoci, u kterých nebyla nutná hospitalizace v nemocničním zařízení, ale přesto se velmi lehce mohly dál šířit dětským kolektivem, a tomu bylo třeba zabránit. Nejčastěji byly zmiňovány nemoci jako spála, ovčí neštovičky, lišej, opar, katar očních spojivek.

²⁰¹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská spolku Moravské ústřední útulny ženské v Brně za 13. rok (od 1. září 1911 do 31. srpna 1912)*. Letáček, ročník IX., srpen – září 1912, s. 9.

²⁰² V prvním roce fungování této kolonie léčil pan dr. Netušil zdarma, ve druhém roce požadoval poplatek 100 K za rok. V dalších letech si však již opět neúčtoval nic. STEYSKALOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o Útulně ženské v Brně za 11. správní rok od 1. září 1909 do 31. srpna 1910*. Letáček, ročník VII., srpen – září 1910, s. 12.

správkyni i starostku Útulny přicházely s pevnou pravidelností.²⁰³ Spolupráce s představiteli Juliánova byla dávána do protikladu k přístupu městské rady v Králově Poli, kde měla Útulna domov pro osiřelé a opuštěné děti.

Během 1. světové války nastal problém se zásobováním tohoto střediska. Chyběly potraviny, mléko i topivo. K tomu se přidaly dle vyjádření spolku další nepříjemnosti,²⁰⁴ a proto byly oba domy v roce 1918 prodány za 20.000 K, přičemž více jak čtvrtina z této částky šla na umoření dluhů, které byly provázány s budovami. Zbývajících 14.724 K použila Útulna na splacení dluhů za potraviny.²⁰⁵ Náhradou za tento zrušený útulek byl zřízen domov pro osiřelé a opuštěné děti ve Veverské Bítýšce.

6.10 Dětské ozdravovny Marie Steyskalové v Crikvenici

V roce 1909 požádal *Ústřední spolek učitelský* Marii Steyskalovou, aby mu pomohla založit na ostrově Ráb ozdravnou kolonii pro učitele. Ta se tohoto úkolu díky svým organizačním schopnostem zhostila velmi dobře, neboť již v březnu 1909 sem mohla vyjet první skupina rekreantů. Tehdy jí také poprvé napadla myšlenka na zřízení podobného podniku pro děti. S realizací projektu jí pomohly přátelské styky, které navázala s chorvatskými učitelkami při jejich návštěvě všeslovanského učitelského sjezdu v Praze v roce 1908.²⁰⁶ Při hledání vhodného místa pro budoucí kolonii jí byly nejvíce nápomocny místní učitelky Danica Hutira a Anka Sertić.²⁰⁷ Ty jí doporučily právě Crikvenici, lázeňské městečko na pobřeží Jaderského moře. Zde se Steyskalové podařilo získat do levného pronájmu dva pokoje a kuchyň v domku „U zeleného háje“.

Dne 10. října 1910, čtyři dny poté, co Steyskalová uzavřela nájemní smlouvu, přijela do Crikvenice první výprava 10 dětí. Doprovod jim dělala Marie Slavíková a ošetřovatelka Antonie Šemberová. Děti zde zůstaly čtvrt roku, než je vystřídala další výprava, kterou vedla

²⁰³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská spolku Moravské ústřední útulny ženské v Brně za 13. rok (od 1. září 1911 do 31. srpna 1912)*. Letáček, ročník IX., srpen – září 1912, s. 10.

²⁰⁴ Tím jsou pravděpodobně myšleny finanční problémy, do kterých se Útulna po válce dostala.

²⁰⁵ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 19. rok (od 1. září 1917 do 31. srpna 1918)*. Letáček, ročník XV., září 1917 – srpen 1918, s. 7.

²⁰⁶ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 17.

²⁰⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Promluva k otevření vily Miloslavy 4. dubna 1923*. In: Kříčková, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929, s. 78.

Berta Drgáčová. Ta se také ujala správcovství a v této funkci vydržela až do přerušení a posléze i ukončení činnosti tohoto přímořského letoviska.

Kolonie, pojmenovaná po Boženě Němcové, se začala postupně rozrůstat. Zájemců o pobyt u moře bylo mnoho, neboť sem nejezdily jen děti útulenské, ale i děti platících rodičů. Jiným ozdravný pobyt hradil stát. Pro takové množství dětí²⁰⁸ malý domek nestačil, proto se musely pronajímat další pokoje v jiných domech nejen v Crikvenici, ale i ve Sv. Jeleně a v Selci, kam se umísťovaly *děti skrofulosní, s ranami otevřenými*.²⁰⁹ Postupně došlo vedení Útulny k názoru, že mnohem výhodnější, a to nejen z finančních důvodů, bude pořídit si zde vlastní bydlení. První pokusy směřovaly k nákupu dosud pronajímaného domku, ale jeho majitel byl proti. A tak když se v roce 1920 naskytla možnost pořídit si jinde v Crikvenici pozemky, Útulna ji využila a rozhodla se postavit si vlastní vilu. Shodou okolností se ještě téhož roku zrodila další příležitost k nákupu – tentokrát menšího pozemku hned vedle domku „U zeleného háje“.²¹⁰ A spolek využil i této příležitosti.

Na menším pozemku se měl postavit malý domek, aby než se vybuduje vila, nemuselo vedení žít v neustálém napětí, že nesežene do pronájmu potřebný počet pokojů. Se stavbou domku se začalo už v roce 1921, a to hlavně díky státním subvencím²¹¹ a různým veřejným sbírkám. Jednu z těchto sbírek uspořádala i Miloslava Hlínová, která ve 14 letech odešla do Ameriky, kde se později stala redaktorkou chicagských Ženských listů.²¹² Od čtenářek těchto novin vybírala peníze, které obratem posílala do Brna. Hlínová zemřela dřív, než byla stavba dokončena. Dne 4. dubna 1923 se do domku, jenž byl na počest Hlínové označován jako vila *Miloslava*,²¹³ nastěhovali první rekreanti. Do této vily byly umísťovány děti zdravé, trpící pouze chudokrevností.

O rok později byla zakoupena další vila, kterou vedení Útulny nazývalo *U Havlíčka*. Finanční hotovost na její pořízení zapůjčil spolku dětský lékař dr. Sobol.²¹⁴ Jednalo se o

²⁰⁸ Už ve 3. roce se zde rekreovalo 200 dětí současně.

²⁰⁹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 23.

²¹⁰ Cena za pozemky na vilu: 156.250 Kč, cena za menší pozemky: 40.256 Kč. Tamtéž, s. 30.

²¹¹ Např. v roce 1920 obdržela Útulna z ministerstva zdravotnictví subvenci na zakoupení stavebního místa ve výši 100.000 Kč a dalších 20.000 Kč jako podporu z ministerstva sociální péče. Tamtéž, s. 29.

²¹² STEYSKALOVÁ, Marie: *Promluva při otevření vily Miloslavy 4. dubna 1923*. In: Kříčková, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929, s. 84-85.

²¹³ Opravdu se spíše jednalo o vilu než o domek. Podle původních plánů měla mít budova jen jedno patro, ve skutečnosti byla nakonec vystavěna patra tři.

²¹⁴ Cena za vilu: 150.000 Kč. STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 26. rok (od 1. září 1924 do 31. srpna 1925)*. Letáček, ročník XXII., září 1924 – srpen 1925, s. 21.

přízemní domek, jemuž však bylo již ve správním roce 1926 – 1927 přistavěno další patro s verandou na slunění. Sem se umísťovaly děti nemocné, trpící tuberkulosou žláz a kostí.

Na zakoupených pozemcích si Útulna vybuodovala vlastní elektrárnu, tu ale nevyužívala dlouho, neboť Crikvenice do dané oblasti zavedla proud. Proto se spolek rozhodl přeměnit elektrárnu na vilu o deseti pokojích, v nichž by bydlely mladé dívky ve věku 14 – 18 let. Ty se zde měly učit vařit a šít a přitom mít ještě dost času na slunění a koupání. Další dívky se měly u moře pouze zotavovat. Tato vilka byla pojmenována *Mladost*.

Poslední budovou, kterou spolek získal, byl domek *Ludmila*. Jednalo se o malý objekt, který měl sloužit jako karanténní stanice, jako izolace pro děti, u nichž vypukla nakažlivá choroba.

Po smrti Marie Steyskalové se na její počest celá kolonie přejmenovala na Čsl. dětské ozdravovny M. Steyskalové.

Počet zájemců o pobyt u Jaderského moře neutuchal. Až okupace Československa v roce 1939 znemožnily Útulně, aby do Crikvenice vyslala další výpravy. Během války byla kolonie poškozena, ale spolek byl připraven tyto škody uhradit. Díky tomu se mohlo vydat k moři několik dalších stovek dětí. V roce 1948 však jugoslávská vláda ozdravovny znárodnila a převzala je do své správy.²¹⁵

6.11 Domov pro osiřelé a opuštěné děti v Králově Poli

Do roku 1912 spadá zakoupení domu v Králově Poli na ulici Ugartově č. 17²¹⁶ za částku 65.000 K.²¹⁷ Tento domov sloužil od 15. září 1912 k ubytování osiřelých a opuštěných dětí, jež chodily do veřejných českých škol měšťanských.²¹⁸ A ty byly velmi dobře dostupné právě z městské části Královo Pole. Navíc se o tomto domě uvažovalo i jako o místu, které by bylo vhodné pro zřízení Domova pro osamělé ženy, jimž by pak bylo přiděleno celé první patro tohoto domu. K tomu nakonec nedošlo, neboť výše uvedené patro měly v dlouhodobém pronájmu osoby, které nebylo možno ze stávající nájemní smlouvy vypovědět. Další

²¹⁵ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za léta 1948 a 1949*. Brno 1950, s. 17.

²¹⁶ Dnešní Palackého třída.

²¹⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 21.

²¹⁸ Marie Steyskalová byla po celý svůj život zarytou propagátorkou českého vyučovacího jazyka pro české děti. Jako ředitelka Útulny se proto maximálně snažila, aby toto bylo útulenským dětem umožněno. Srov. STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z Letáčků Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927, s. 72.

dobročinnou institucí, jež měla od jara 1913 sdílet stejné prostory jako domov pro osiřelé a opuštěné děti, byl útulek pro nemluvnata, ale ani tento projekt nebyl nakonec zrealizován.

Na koupi domu získala Útulna od obce Královo Pole (díky přímluvě tehdejšího starosty Jenka Havliše²¹⁹) půjčku ve výši 17.000 K.²²⁰ Tu pak musela splácet mj. tím způsobem, že bez dlouhého otálení poskytovala své služby obecním dětem královopolským. Již hned v roce 1912 jich několik zakotvilo pod střechou nového útulenského sirotčince, kam obec přispívala částkou 15 K měsíčně na jedno dítě,²²¹ v roce 1917 to pak bylo o 10 K měsíčně víc.²²² Za některé děti neplatila městská rada dokonce nic, ale zase za této situace dokázala slevit z úroků z půjčky. Takto se Útulna postarala o zhruba 13 – 14 královopolských dětí ročně, i když původní dohoda mluvila o 5 dětech ročně.

Stejně jako ostatní útulenské podniky měl i tento svou vlastní správu. V čele domova od jeho prvního dne stála Pavla Unzeitigová. Oporami jí byly vždy 2 dozorkyně: jedna dohlížela na dívky, druhá na chlapce. Na středisku působila také jedna kuchařka. Na těchto nižších pracovních pozicích často docházelo ke změnám, ale téměř vždy byla tato místa okupována bývalými svěřenkyněmi útulenského sirotčince nebo dívčího penzionátu, jak bylo ostatně v lidumilných podnicích Útulny zvykem. Všichni tito zaměstnanci již v průběhu prvního roku poskytli péči 23 dětem.²²³ Až do první světové války se situace nezměnila. Každý rok se personál věnoval zhruba 31 – 35 dětem, které využívaly pohostinnosti tohoto útulenského domova. Věk dívek se pohyboval mezi 6 až 12 lety, u chlapců mezi 9 až 12 roky. Školní výsledky i zdravotní stav dětí byl vesměs dobrý. Pokud se objevila nakažlivá choroba (např. spála), bylo postižené dítě ihned převezeno do nemocnice. Jinak se běžné zdravotní problémy řešily izolací a zvýšeným dohledem nad nemocným.

²¹⁹ Jan Jenko Havliš (1870-1930) byl známým brněnským velkoobchodníkem, jenž obchodoval se železným, plechovým a kuchyňským nádobím. Na starostovské křeslo v Králově Poli usedl v roce 1909 a vydržel tam až do roku 1920. Více *Jan Havliš* [online]. Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=97 > [stahováno 2012-11-06].

²²⁰ Jiná část peněz ve výši 22.915,58 K byla získána úvěrem od První moravské spořitelny, dalších 23.000 K půjčila spolku paní Františka Zelbrová. STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 19. rok (od 1. září 1917 do 31. srpna 1918)*. Letáček, ročník XV., září 1917 – srpen 1918, s. 9.

²²¹ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 22, Seznamy sirotků.

²²² STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská o činnosti Útulny ženské v Brně za 18. rok (od 1. září 1916 do 31. srpna 1917)*. Letáček, ročník XIV., srpen – září 1917, s. 9.

²²³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva jednatelská spolku Moravské ústřední útulny ženské v Brně za 13. rok (od 1. září 1911 do 31. srpna 1912)*. Letáček, ročník IX., srpen – září 1912, s. 3.

S blížícím se koncem první světové války se spolek ocitl ve velké finanční tísní, jejíž jednou z obětí se stal právě dům na Ugartově č. 17. Ten byl tedy v roce 1918 prodán a děti se přestěhovaly do nové kolonie ve Veverské Bítýšce.²²⁴

6.12 Dětská kolonie na Lubi u Černé Hory u Tišnova

Dne 15. března 1909 zakoupila Útulna hospodářství o výměře 7 ha na Lubi u Černé Hory u Tišnova. Nejednalo se o klasický dům, ale spíše o zemědělskou usedlost se třemi zahradami, polem, pastvinami, lesem a hospodářskými zvířaty,²²⁵ o které se musel personál spolu se staršími dětmi starat. Na pozemku hospodářství stály 2 obytné budovy, v nichž se nacházely celkem 4 pokoje, kuchyň, komora, prádelna, sklep a půda.²²⁶

Spolek zde zřídil kolonii *pro děti ve vývinu opožděné, slabé, nedokrvené.*²²⁷ Věk těchto dětí se pohyboval v rozmezí od 3 do 14 let. Děti byly do kolonie vybírány dozorčí radou Útulny na základě lékařského vysvědčení. Pobyt na čerstvém vzduchu, kontakt s přírodou, výživná strava z domácích zdrojů měly pomáhat těmto dětem načerpat nové fyzické a duševní síly. V zimě domov využívaly děti menší, školou nepovinné. V létě pak byli tito nejmenší vystřídáni dětmi staršími, jimž započaly prázdniny a tato kolonie jim v podstatě sloužila k rekreaci. Kapacita zařízení byla naplněna už při počtu 15 až 20 dětí. Některé děti zde pobývaly i půl roku až rok, než se vrátily zpět do brněnského sirotčince. V období 1917-1918 poskytlo středisko péči nejen 58 útulenským dětem, ale i 20 vojenským dětem a sirotkům po padlých.²²⁸

²²⁴ Důvodem k prodeji byly pravděpodobně i nevyhovující hygienické podmínky a celkový stav tohoto domu. Např. přízemí budovy trápila obrovská vlhkost. Odstranění těchto nedostatků by stálo další nemalý peníz, kterého se Útulně po válce nedostávalo. STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 21-22.

Také je nutno poznamenat, že zřízením českých škol po 1. světové válce pozbyl domov svého účelu. *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 36. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1935*. Letáček, ročník XXXII., 1936, s. 34.

²²⁵ Spolek zde choval pestrou směs zvířat: prasata, krávy, telata, slepice, kuřata, kohouty, kozy, králíky, ale i husy, kačeny a holuby. STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 22. rok (od 1. září 1920 do 31. srpna 1921)*. Letáček, ročník XVIII., září 1920 – srpen 1921, s. 10.

²²⁶ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 18.

²²⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 22. rok (od 1. září 1920 do 31. srpna 1921)*. Letáček, ročník XVIII., září 1920 – srpen 1921, s. 9.

²²⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 19. rok (od 1. září 1917 do 31. srpna 1918)*. Letáček, ročník XV., září 1917 – srpen 1918, s. 7.

Domov na Lubi fungoval celoročně. Na počátku se do jeho čela postavila Marie Vetešníková, ale již v dalším roce ji vystřídala Antonie Šemberová. Později přešla správa domova do rukou dozorčí rady spolku. Chod statku měl na starost místní hospodář se svou ženou. S provozem domova pomáhaly starší dívky z útulenského sirotčince nebo penzionátu. Tato pobočka sloužila mj. i k zacvičování dívek ve věku 14 – 18 let v domácích pracích, v péči o dobytek a drůbež, v práci na zahradě a na poli. Při zdravotních problémech se personál obracel na místního lékaře Dr. Jaroslava Hubku, jenž zdejší děti léčil bezplatně.

Po válce hospodářství nemělo takové výnosy, jež by odpovídaly vynaloženým nákladům. Suchá léta se střídala s obdobím dešťů a povodní. A když se k tomu přidala nelibost místních k útulenským dětem a velká vzdálenost statku od nejbližší železniční stanice, tak se vedení Útulny rozhodlo pozemky prodat. Stalo se tak v únoru 1923, kdy bylo hospodářství odprodáno za 45.000 Kč obci Lubi, která si tam zřídila školu.²²⁹ Inventář se přestěhoval do ostatních kolonií.

6.13 Dětská kolonie v Obřanech

Konec války si vynutil potřebu vypořádat se s obrovským množstvím sirotků a polosirotků po padlých vojácích. I v tomto případě se spolku podařilo pružně zareagovat a dne 18. dubna 1918 otevřel novou kolonii pro vojenské sirotky a děti válkou strádající.²³⁰ Později se účel tohoto domu trochu pozměnil a jeho novými obyvateli se staly zdravotně oslabené děti ve věku od 2 do 6 let. Domovem takto potřebných dětí se stal dům na nábřeží císaře Františka Josefa č. 215 v Obřanech.²³¹ Budova patřila sestrám Boženě a Ludmile Zedníkovým,²³² které tuto vilu přenechaly Útulně zcela zdarma. Spolek se jen musel postarat o nutné opravy, které hradil ze svých fondů.²³³

²²⁹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 24. rok (od 1. září 1922 do 31. srpna 1923)*. Letáček, ročník XX., září 1922 – srpen 1923, s. 19.

²³⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 19. rok (od 1. září 1917 do 31. srpna 1918)*. Letáček, ročník XV., září 1917 – srpen 1918, s. 10.

²³¹ Po skončení války se nábřeží přejmenovalo na Wilsonovo.

²³² Božena Zedníková se již ve svých 14 letech stala členkou Vesny, kde si na přednáškách doplňovala své nepříliš velké vědomosti z dějin, literatury, umění, zpěvu, jak napsala ve svých životopisných vzpomínkách. V pozdějším věku se aktivně zapojovala do činnosti nejen ve Vesně, ale i v Ženské útulně. Důraz kladla na protialkoholní práci. Sama byla krajně šetrná: šetřila pro národ. Její sestra Ludmila pracovala jako učitelka. KLEINOVÁ, Magda: *Na paměť sestrám Zedníkovým z Brna*. In: *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za roky 1944 a 1945*. Brno 1946, s. 4.

²³³ V tomto případě však Útulně pomohla poslední vůle její dlouholeté příznivkyně a jednatelky spolku Vandy Šílené. Ta Útulně odkázala 1/5 svého majetku, což představovalo po odečtení různých poplatků částku 8.525,30

Dům měl celkem 6 místností. V přízemí předsíň, kuchyň a jídelnu, v 1. patře tři ložnice s 15 postelemi. Kapacita zařízení byla tedy menší, i vzhledem k věku dětí. Kolonie byla v den založení odevzdána do správy slečně Ludmile Horákové.²³⁴ K ruce jí byla, jak je u spolku zvykem, dána odchovanka Útulny jako opatrovnice dětí. Dalšími pomocnými silami se staly dvě starší sirotky – děvčata, která se pod dozorem výše jmenovaných procvičovala v péči o děti a v domácích pracích. Lékařské rady dával útulenskému personálu místní lékař Dr. Josef Nováček z Husovic. Tak jako u ostatních útulenských provozů i zde byla velmi důležitá spolupráce s vedením města. A v Obřanech se Útulně v tomto ohledu dařilo. Již od počátku navázala úzkou spolupráci s místní samosprávou, v jejímž čele stál starosta Schaumann. On a mnozí další pravidelně zdarma zásobovali středisko mlékem a jinými potravinami.

Kolonie byla v první řadě určena pro zaopatrění nejmenších dětí. Ale když v Brně onemocněli starší sirotci černým kašlem, děti se jednoduše vyměnily. Menší děti odešly na nezbytně dlouhou dobu do města a vrátily se zpět na venkov až tehdy, když se ty starší uzdravily. Děti do kolonie vybírala na základě lékařského vysvědčení a po návrhu ředitelství Útulny správní rada spolku. V prvním roce se v kolonii vystřídal na 18 dětí.²³⁵ Jinak nelze si nepovšimnout, že děti, které pobývaly v obřanském domově, bývaly častěji nemocné než děti na jiných střediscích. Pravděpodobně zde svou roli sehrál nízký věk dětí, a tudíž i menší odolnost vůči nemocem, a dále předchozí válečné období a s ním spojené fyzické a duševní strádání. Proto níže uvedený popis života v této kolonii může působit přímo protikladně, idylicky, vůči skutečným počtům nemocných a zemřelých zdejších dětí.

Děti vstávaly krátce po sedmé hodině ranní. Po umytí a učešání se převlékly do denních šatů a posnídaly.²³⁶ Menší děti oblékla opatrovnice. V létě chodily hned v 8.00 hod. na procházku do přírody. Přesnídávku si braly s sebou. V pokojích mezitím pomocnice důkladně vyvětrala a uklidila. Při špatném počasí se nechaly děti v jídelně, kde si hrály. Obědvalo se v pravé poledne. Pak následoval až do 14.00 hod. odpočinek na lůžku. Odpoledne trávily děti

K. Tato kolonie tak byla mj. zřízena i k uctění památky této výjimečné ženy. STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 18.

²³⁴ Avšak již v říjnu roku 1918 Ludmila Horáková zemřela na zápal plic a místo ní byla jmenována prozatímní správkyní odchovanka Útulny Marie Foreitníková. Do čela domova však byla nakonec vybrána zkušená Anastásie Orlová. STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 23. rok (od 1. září 1921 do 31. srpna 1922)*. Letáček, ročník XIX., září 1921 – srpen 1922, s. 16.

²³⁵ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 19. rok (od 1. září 1917 do 31. srpna 1918)*. Letáček, ročník XV., září 1917 – srpen 1918, s. 10.

²³⁶ Příklad jídelníčku z kolonie v Obřanech je uveden níže v kapitole Přehledy, tabulky a grafy.

opět venku, popř. se cvičilo, zpívalo, učily říkanky. Večeřelo se kolem půl sedmé. Poté si mohly děti ještě chvíli hrát, ale nejpozději o půl osmé byly uloženy ke spánku.²³⁷

Tuto kolonii spravovala Útulna jen do konce roku 1922, tedy pouhé čtyři léta. *Nemohly jsme ji pro nedostatek prostředků a pro různé nepříjemnosti déle udržovati.*²³⁸ Budovu měl spolek pouze pronajatu, tudíž se vrátila původním majitelům. Některé děti odešly k rodinám, jiné se přemístily do kolonií v Doubravníku a na Pernštýn, kam se přestěhoval i inventář.

6.14 Dětská kolonie pro děti osiřelé a opuštěné ve Veverské Bítýšce

Na konci 1. světové války se spolek ocitl ve finanční krizi, kterou řešil mj. ukončením činnosti v několika svých ústavech a koloniích. Tyto pobočky však bylo potřeba nahradit a dětem z nich najít nový domov. A tak k 1. květnu 1918 vznikla vedle obřanské kolonie i dětská kolonie pro děti osiřelé a opuštěné ve Veverské Bítýšce. Původně měla sloužit jako zdravotní kolonie pro děti, dívky a ženy, na které nezbylo místo v ozdravném programu v Crikvenici. Mělo jít o ústav, jenž by se zaměřoval na více generací, tedy nejen na ty nejmenší. Přesto však nakonec opět převážila péče o děti a kolonie se už během několika prvních týdnů přebudovala na klasický dětský domov pro děti ve věku 6 – 14 let, jehož hlavním úkolem bylo *zotavování a zesilování dětí tělesně dosti nevyvinutých.*²³⁹

Kolonie byla zřízena ve vile, kterou spolek odkoupil dne 26. dubna 1918 od dr. Jar. Rudiše za částku 35.000 K. Potřebné peníze na pořízení domu a na poplatky s tím spojené získala Útulna formou půjčky od Spořitelny města Tišnov. V jednopatrové vile se nacházely ložnice pro děvčata, 2 jídelny, kuchyně, koupelna a šatna, která také sloužila jako koupelna, protože z pohledu vedení ústavu by bylo škoda nevyužít toho, že zde byl umístěn kotel na ohřev vody a sporák. K budově se ještě téhož roku přikoupila i sousední zahrada od pana Bachmanna za částku 25.000 K.²⁴⁰ Na přání spolku vybudoval na pozemku zahrady stavitel

²³⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 23. rok (od 1. září 1921 do 31. srpna 1922)*. Letáček, ročník XIX., září 1921 – srpen 1922, s. 17.

²³⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 24. rok (od 1. září 1922 do 31. srpna 1923)*. Letáček, ročník XX., září 1922 – srpen 1923, s. 20.

²³⁹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 21. rok (od 1. září 1919 do 31. srpna 1920)*. Letáček, ročník XVII., září 1919 – srpen 1920, s. 10.

²⁴⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 19. rok (od 1. září 1917 do 31. srpna 1918)*. Letáček, ročník XV., září 1917 – srpen 1918, s. 13.

pan Sova přízemní domek o dvou místnostech, které pak sloužily jako ložnice pro 30 hochů a pokoj pro dozorkyně. Tato novostavba stála Útulnu dalších 36.500 Kč²⁴¹ a byla tedy určena pro chlapce, dívky bydlely ve vile. O prázdninách sem navíc pravidelně přijížděly děti z brněnského sirotčince a naopak zdejších děti odjížděly do Brna, nebo na návštěvu k příbuzným či dobrodincům – pěstounům, kteří byli ochotní vzít si cizí dítě k sobě na prázdniny. Kolonie byla vyhrazena pro maximálně 60 osob, během roku se zde však vystřídal až 135 dětí.²⁴² Všechny děti byly školou povinné a navštěvovaly místní obecní a měšťanské školy.

První správkyní a hospodyní v jedné osobě se stala Františka Rektoříková, tu však již 15. května 1919 vystřídala Pavla Unzeitigová, která zde mohla uplatnit své bohaté zkušenosti z vedení domova v Králově Poli.²⁴³ Na konci roku 1926 nastoupila na místo správkyně Pavla Kupková a ve správním roce 1928-1929 Antonie Staňková, která sem byla přeřazena z kolonie v Doubravníku. Se zajištěním chodu domácnosti pomáhala správkyním jedna kuchařka a čtyři odchovanky Útulny, dvě z nich pracovaly jako ošetřovatelky dětí, jedna měla na starosti malé hospodářství, které si ústav postupně vybudoval na pozemcích rozlehlé zahrady. Zdravotní stav dětí hlídal místní lékař dr. Laun.

V roce 1927 došlo k důležité změně ve složení domova. Všechny dívky a dorostenky byly odvezeny do Brna a naproti tomu chlapci z brněnského sirotčince se přestěhovali do Veverské Bítýšky. Svou roli v této pohlavní separaci pravděpodobně sehrála i těžší zvladatelnost temperamentu mnohých zdejších chovanců. *Čtyři hochy, kteří se vymykali domácímu řádu, lhali a kradli a jiné nepřístojnosti tropili, jsme vyloučili a vrátili je domovským obcím, aby nekazili mladší děti. Nebudeme příště bráti žádných ohledů, a když*

²⁴¹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 20. rok (od 1. září 1918 do 31. srpna 1919)*. Letáček, ročník XVI., září 1918 – srpen 1919, s. 9.

²⁴² Tento údaj se týkal poloviny 20. let, kdy zde pobývalo nejvíce dětí.

²⁴³ Pavla Unzeitigová vedla správu domova ve Veverské Bítýšce 8 let. *Sl. správkyně Pavla Unzeitigová odešla dne 30. listopadu [1926] do Brna do nemocnice k prohlídce na radu pana dr. Launa v Bítýšce. Na oddělení pana primáře dr. Vanýska ji rentgenovali a pak ji dali na oddělení pana dr. Petřivalského, kdež byla operována dne 6. prosince na karcinom ventriculi /rakovina žaludku/. Týden poté ji z nemocnice propustili a ona se uchýlila do Útulny. Jelikož slečně z naší kuchyně strava nechutnala, dávaly jsme jí stravu z penzionátu, která se vaří pro nemocné. Když ani potom slečně nechutnalo, vařila sl. Joh. Výkypělová jen pro ni a byla pouze k její obsluze v Útulně. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 5, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 23. Dne 17. ledna odešla na přímluvu Lucie Bakešové do nemocnice na Žlutý kopec, kde dne 7. února 1927 zemřela. Tamtéž, fol. 25.*

*dítě nebude dělat dobrotu, oznámíme to obci, aby hledali pomoc v ústavech pro úchylné, mravně vadné děti.*²⁴⁴

Ke konci 20. let přestaly budovy v kolonii vyhovovat přísnějším měřítkům tehdejších zdravotnických a hygienických předpisů. Útulna neměla dostatek finančních prostředků ani na běžnou údržbu obytných prostor, ani na rozsáhlejší stavební úpravy, jichž by bylo zapotřebí. Správní výbor se tedy v roce 1932 rozhodl vzdát se péče o chlapce a tento objekt prodat. Požádal proto ČZPM o pomoc s hledáním nového umístění pro tyto děti.²⁴⁵ ČZPM žádosti vyhověla a rok poté bylo již všech 42 hochů předáno do okresních dětských domovů. Děti sice odešly, ale Útulně se nepodařilo dům z důvodu hospodářské krize odprodat. Proto zde zřídila prázdninovou osadu, která byla v provozu vždy v letních měsících. A ta sloužila jak dětem útulenským, tak dětem platících rodičů. V roce 1935 se sem navíc natrvalo přemístily děti z kolonie v Doubravníku, která byla tehdy zrušena. Tak byl obnoven celoroční provoz i funkce dětského domova. Opětovně se začaly přijímat děti.²⁴⁶ Počty stálých dětí se v této době pohybovaly mezi 30 – 40 svěřenci, obdobný počet dětí sem přijížděl na prázdniny. Vedením ústavu byla pověřena Jenovefa Valášková. Po zdravotní stránce se o děti staral dr. František Blažek z Veverské Bítýšky.

V roce 1939 došlo k rozsáhlé přestavbě hlavní budovy. Vila tak získala další patro navíc a s ním také další čtyři velké ložnice pro dohromady 40 lůžek. Také stávající vnitřní zařízení prošlo modernizací, a tak ústav bez problémů vyhověl všem požadavkům inspekce sociálně zdravotní komise Národního souručenství. V zotavovně se v tomto roce vystříдалo skoro 400 dětí.²⁴⁷ Do příchodu válečné fronty byl domov plně obsazen, a to jak dětmi ve stálé péči, tak i těmi prázdninovými.²⁴⁸ Dne 25. dubna 1945 byla budova ozdravovny poškozena několika zásahy při leteckém útoku. Děti v té době již byly v bezpečném úkrytu, ale přesto zemřela jedna ze zaměstnankyň.

²⁴⁴ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti spolku Moravská ústřední útulna žen v Brně za 28. rok (od 1. září 1926 do 31. srpna 1927)*. Letáček, ročník XXIV., září 1926 – srpen 1927, s. 17.

²⁴⁵ LESNÁ, Věra: *Jednatelská zpráva o činnosti Ženské útulny v Brně za 33. správní rok (od 1. ledna 1932 do 31. prosince 1932)*. Letáček, ročník XXIX., 1933, s. 12.

²⁴⁶ Jednalo se především o děti z okolí Strážnice, které sem přiváděla bývalá učitelka Božena Hrejsová. MUDROCHOVÁ, Olga: *Jednatelská zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 38. správní rok (od 1. ledna 1937 do 31. prosince 1937)*. Letáček, ročník XXXIV., 1938, s. 18.

²⁴⁷ STIEBITZOVÁ, Marie: *Jednatelská zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 40. správní rok (od 1. ledna 1939 do 31. prosince 1939)*. Letáček, ročník XXXVI., 1940, s. 9.

²⁴⁸ Během roku 1944 se zde vystříдалo 265 dětí. *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za roky 1944 a 1945*. Brno 1946, s. 12.

Po osvobození chtěla Útulna v opravených místnostech zřídít útulek pro ženy, jež by se zde mohly zotavit z válečných útrat, ale nepřihlásila se žádná, proto se pokračovalo v programu péče o děti. V roce 1946 sem bylo umístěno 33 dětí z nemajetných rodin. ČZPM a Dobročinný komitét dam navíc vyslaly z Brna do Veverské Bítýšky 41 dětí na prázdninovou rekreaci. K nim se přidaly i OPM v Blansku se 14 dětmi a OPM v Olomouci se 12 dětmi.²⁴⁹

Na valné hromadě ze dne 26. května 1947 byl odhlasován prodej tohoto domova, ale ani tentokrát nebyla Útulna úspěšná.²⁵⁰ O budovu se musela starat až do úplného zániku spolku a následného převzetí objektu do rukou státu.

6.15 Zdravotní kolonie pro dívky a ženy v Nedvědicích

Po skončení 1. světové války se Útulna rozhodla podat pomocnou ruku i ženám, a to zřízením zdravotní kolonie pro dívky a ženy. Původně byla tato kolonie založena ve Veverské Bítýšce, kam se však záhy přestěhovaly i děti z brněnského sirotčince a ze zrušeného domova v Králově Poli. Nedostatek místa přinutil spolek, aby hledal pro ženy jiný ústav, kde by se mohly zdravotně zotavovat. Příležitost se naskytla právě v Nedvědicích, kde se pan Kučera rozhodl dát k dispozici případným zájemcům několik pokojů ve své vile, jež se nacházela blízko nádraží. Útulna si vzala do pronájmu i s veškerým bytovým zařízením 6 místností, a tak zde byla posléze dne 1. dubna 1919 otevřena nová pobočka spolku.²⁵¹ *Účelem jejím je: zotavování slabých, chudokrevných dívek, zvláště bledničkou trpících, a žen, potřebujících klidu, odpočinku, zotavení.*²⁵²

Před přijetím musela každá zájemkyně o pobyt předložit dozorčí radě Útulny lékařskou zprávu, kterou dokládala, že netrpí žádnou nemocí, jež by ohrožovala zdraví budoucích spolubydlících. O vyhovění jiným žádostem rozhodoval zemský výbor, který měl v tomto útulenském ústavu zajištěno 23 pobytových míst. Klientkami této kolonie pak byly většinou úřednice a učitelky, které zde zpravidla strávily 14 dnů až 3 týdny. K nim se později přidaly i brněnské útulenské dívky ve věkovém rozpětí 12 – 14 let, které v Nedvědicích po dobu školního roku navštěvovaly měšťanskou školu.

²⁴⁹ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za rok 1946.* Brno 1947, s. 12.

²⁵⁰ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za léta 1948 a 1949.* Brno 1950, s. 19.

²⁵¹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 20. rok (od 1. září 1918 do 31. srpna 1919).* Letáček, ročník XVI., září 1918 – srpen 1919, s. 7.

²⁵² STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 21. rok (od 1. září 1919 do 31. srpna 1920).* Letáček, ročník XVII., září 1919 – srpen 1920, s. 10.

Za ubytování a stravu platily ženy 10 Kč denně,²⁵³ některé zde však byly zcela zdarma a náklady na ošetřovné za ně uhradila Útulna z milodarů.²⁵⁴ Domov byl zřízen původně pro 15 žen, v nutném případě však i pro 20, když se v místnostech připravil dostatek postelí. V sezóně se navíc pronajímaly i další pokoje ve vedlejších domech. Kolonii řídila Josefa Dadrovičová, bývalá svěřenkyně Útulny, v roce 1922 ji na této pozici vystřídala Marie Strnadová. Dále zde byla zaměstnána jedna kuchařka a dvě dívky z brněnského dívčího penzionátu nebo sirotčince. Ty pomáhaly při vaření a úklidu. Lékařské rady ohledně zdraví dával zdejším kolonistkám místní lékař dr. Josef Jelínek.

A jak probíhal běžný den v této zotavovně? Dívky školou povinné vstávaly o půl sedmé, poněvadž na sedmou hodinu už byla pro ně připravena snídaně. Pak si uklidily svůj pokoj, převlékly se a šly do školy. Na oběd se vracely zpět do ústavu. Odpoledne po skončení výuky se nasvačily a udělaly si úkoly. Poté se vydaly na zdravotní procházku, nebo se šly proběhnout, popř. zacvičit do Sokola. Večeře byla vždy v 18.30 hod., pak si dívky vyčistily oděv a obuv a připravovaly si školní věci na příští den, učily se, četly, věnovaly se ručním pracím apod. Spát se chodilo o půl deváté. Dospělé kolonistky snídaly v osm hodin a večeřely v sedm. Od oběda v 12.00 hod. do svačiny v 16.00 hod. měly předepsaný klid na lůžku. Volný čas trávily procházkami, opalováním, koupáním a odpočinkem. V devět hodin už musely ležet v postelích.²⁵⁵

Časem se tato pobočka dostala do finančních problémů. Zemské subvence neodpovídaly skutečným nákladům na pobyt svěřených dívek a žen a Útulna přestala být schopná pokrývat vzniklou ztrátu jen z darů. Záhy se však tento problém vyřešil, neboť majitel pan Kučera v roce 1923 vilu prodal²⁵⁶ a spolek se již novou zotavovnu tohoto typu ani nepokoušel zprovoznit.

²⁵³ V roce 1921 se cena zvedla na 15 Kč denně a o další rok později na 20 Kč denně.

²⁵⁴ Každý rok se takto bezplatně zotavovala až jedna čtvrtina z celkového počtu žen, které se v daném roce v kolonii objevily.

²⁵⁵ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 23. rok (od 1. září 1921 do 31. srpna 1922)*. Letáček, ročník XIX., září 1921 – srpen 1922, s. 12-13.

²⁵⁶ STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 28.

6.16 Dětská kolonie v Pernštýně

Tato kolonie byla založena v první řadě kvůli dětem po padlých vojínech, tedy kvůli obrovskému množství sirotků a polosírotků. Tyto děti byly v důsledku chudoby, kterou navíc znásobil válečný konflikt, slabé, ve vývinu opožděné, chudokrevné, a proto vyžadovaly zvýšenou péči, kterou jim nemohl poskytnout sirotčinec ve městě. Pan Vlad. Mittrowský, majitel panství Pernštýn, pronajal spolku dne 26. května 1919 zcela bezplatně a na dobu neurčitou svou vilu, která se nacházela pod hradem v Pernštýně.²⁵⁷ Právě ta se tedy stala sídlem nově vzniklého venkovského ústavu Útulny.²⁵⁸

Ve čtyřech velkých místnostech budovy bylo běžně v jednom dnu ubytováno kolem 15 až 20 dětí.²⁵⁹ Přijmout by jich šlo mnohem více (30 – 50), ale spolek nechtěl investovat do domu, který mu nepatřil. V lednu 1923 se sem přestěhovalo 15 dětí z kolonie v Obřanech, neboť ta byla zrušena. Všechny zdejší děti byly školního věku a navštěvovaly školu v nedaleké Nedvědici. O prázdninách se sem dostaly i děti z Brna, aby se zotavily na čerstvém vzduchu. Kolonii nejdříve spravovala blíže nejmenovaná zkušená ošetřovatelka, v roce 1921 ji vystřídala Hedvika Kovaříková. Kuchyň měla na starost vždy jedna odchovanka Útulny a na výpomoc k dětem byla určena 1 – 2 starší děvčata. Lékařský dozor zpočátku vykonával dr. Zapletal, ale toho záhy vystřídal dr. Josef Jelínek z Nedvědice.

Tato kolonie patřila mezi ty nejméně úspěšnější, které kdy Útulna spravovala. Náklady na její provoz byly minimální a kapacita ústavu byla vždy plně využita. Přesto však musela být po pěti letech zrušena, neboť majitel Vlad. Mittrowský spolku oznámil, že vilu potřebuje pro své služebnictvo.²⁶⁰ Nábytek se přestěhoval do Doubravníka a do Veverské Bítýšky, tamtéž a také do Brna byly převezeny děti, některé se vrátily zpět ke svým rodinám.

²⁵⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 20. rok (od 1. září 1918 do 31. srpna 1919)*. Letáček, ročník XVI., září 1918 – srpen 1919, s. 7.

²⁵⁸ Byla to jedna z nejlevnějších kolonií, kterou kdy Útulna provozovala. Neplatil se žádný nájem, splátky, úroky. Z velkostatku Mittrowských děti dostávaly hodně ovoce, ale i sladkostí. Možná i to mělo vliv na nízkou nemocnost v tomto zařízení.

²⁵⁹ Ve správním roce 1922-1923 se zde vystřídalo až 100 dětí, v ostatních letech to bylo v průměru kolem 50.

²⁶⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 25. rok (od 1. září 1923 do 31. srpna 1924)*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 45.

6.17 Dětská kolonie v Doubravníku u Tišnova

Tato útulenská pobočka byla založena dne 24. června 1920, kdy spolek zakoupil ve čtvrti Rakovec v Doubravníku u Tišnova dům za 80.000 Kč.²⁶¹ Vše bylo opět financováno z půjčky, jak bylo u Útulny zvykem.²⁶² Jednalo se o další z poválečných kolonií. Její cílovou skupinou byla nejprve děvčata ve věku 2 – 6 let, *slabá, nedokrevná, rachitická, ohrožena tuberkulosou*.²⁶³ Později se k dívkám přidali i chlapci stejné věkové kategorie. To už se ale kolonie proměnila na dětský domov, kdy se zde děti nejen léčily, ale v podstatě i celoročně pobývaly. Po 6. roce věku pak odcházely dívky do brněnského sirotčince a chlapci do kolonie ve Veverské Bítýšce. V prvních letech provozu pobočky, kdy ústav obývaly jen nejmladší děvčata, je vždy na dobu letních prázdnin vystřídali chlapci a dívky školního věku, kteří se zde rekreovali na náklady *zemského fondu na zotavenou*. Jedno zemské dítě zůstávalo v kolonii průměrně 4 – 8 týdnů.

Když v roce 1923 došlo ke zrušení zdravotní kolonie pro dívky a ženy v Nedvědicích, část jejího osazenstva se přestěhovala právě do Doubravníka, který od této chvíle začal poskytovat své služby i této starší věkové kategorii. Zemský výbor hradil těmto ženám denní ošetrovací poplatky ve výši 15 Kč, což zahrnovalo *snídani, oběd, svačtinu, večeři, byt, otop, světlo, posluhu*.²⁶⁴ Ženy zde strávily v průměru 4 týdny.

Ve vile byly čtyři místnosti pro maximálně 15 dětí. Tyto prostory však v letní sezóně nedostačovaly, proto se pronajímaly další pokoje ve vedlejším domě nebo v městečku. V jednom dni se dokázala správa kolonie postarat o 20 až 25 dětí.²⁶⁵ Personální obsazení bylo podobné jako na jiných pobočkách. V čele domu stála správkyň Jaroslava Hlavicová, vdova po berním správci, jež měla k ruce jednu opatrovnici a jednu pomocnici.²⁶⁶ Na děti po

²⁶¹ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 22. rok (od 1. září 1920 do 31. srpna 1921)*. Letáček, ročník XVIII., září 1920 – srpen 1921, s. 15.

²⁶² Tentokrát bylo využito služeb Učitelské záložny. STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 30.

²⁶³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 23. rok (od 1. září 1921 do 31. srpna 1922)*. Letáček, ročník XIX., září 1921 – srpen 1922, s. 14.

²⁶⁴ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 26. rok (od 1. září 1924 do 31. srpna 1925)*. Letáček, ročník XXII., září 1924 – srpen 1925, s. 18.

²⁶⁵ Nejvíce dětí se v kolonii vystřídalo hned v prvním roce – 56. Postupně toto číslo klesalo. Na počátku 30. let zde pobývalo už jen 12 dětí, v posledním roce fungování pak 17.

²⁶⁶ První správkyň domu byla po dobu prvního půl roku fungování pobočky odchovankyně Útulny Anna Špačková. STEYSKALOVÁ, Marie: *Zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně od 12. září 1899 do 12. září 1924*. Letáček, ročník XXI., září 1923 – srpen 1924, s. 30. Jaroslava Hlavicová vedla tento ústav 6 let, po smrti své sestry Ludmily Merlíčkové, choti lékárníka z Valašských Klobouk, odešla *vésti p. švagrovi domácnost*. MZA,

zdravotní strážce dohlížel lékař dr. Josef Jelínek z Nedvědice.²⁶⁷ K domu také patřila velká zahrada se 106 ovocnými stromy, kterou museli zaměstnanci obhospodařovat. Veškerá úroda z tohoto sadu se pak rozdělila mezi ostatní útulenské podniky.

Na počátku 30. let přestala vila spolku vyhovovat. Na ozdravné pobyty sem jezdilo čím dál méně dětí, dívek i žen a pro účely vedení dětského domova byla kapacita této budovy při vysokých nákladech na jeho provoz nedostatečná. Ostatně péči o děti osiřelé a opuštěné postupně přebíral stát, a tak obecně chovanců tohoto typu Útulně ubývalo. Dlouho se pak rozhodovalo co s touto pobočkou dál. Chvíli to vypadalo, že by zde mohla být zřízena ozdravovna na doléčování dětí vracejících se z Crikvenice. Tato idea se vytratila po návštěvě dr. Sonnky, dr. Frejky a tajemníka ČZPM Kotka, kteří shledali, že se Doubravník pro děti ohrožené tuberkulózou nebo pro doléčovací péči nehodí.²⁶⁸ Kolonie tedy dál zůstávala v rukou Útulny jako jakási rezerva pro brněnský sirotčinec. Tento stav trval až 2. října 1935, kdy se všechny děti z tohoto ústavu i se svou správkyní Jenovéfou Valáškovou přestěhovaly do nově rozšířených prostor domova ve Veverské Bítýšce. Budova v Doubravníku byla v roce 1936 definitivně prodána. Zisk z tohoto prodeje byl využit na nákup horské chaty na Kamenitém v Dolní Lomné u Jablunkova.²⁶⁹

6.18 Dětská horská zotavovna na Kamenitém v Dolní Lomné u Jablunkova

Tato horská zotavovna se nacházela v Beskydských horách v nadmořské výšce 856 m nedaleko města Jablunkov. Stala se jedním z posledních podniků, které Útulna ve své historii zprovoznila. Budova turistické chaty a další pozemky v jejím bezprostředním okolí byly

fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 5, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 23. Poté zůstal tento post dlouhou dobu neobsazen. Chvíli byla v čele ústavu Antonie Staňková, která však byla záhy přeložena do Veverské Bítýšky. Po jejím odchodu se správy ujala zdejší dětská opatrovatelka Jenovefa Valášková. STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 30. rok (od 1. září 1928 do 31. prosince 1929)*. Letáček, ročník XXVI., září 1928 – prosinec 1929, s. 10.

²⁶⁷ Zdravotní stav dětí v tomto ústavu byl vždy poměrně dobrý. Vzhledem k jejich věku jim byla pravděpodobně věnována zvýšená péče oproti ústavům se staršími svěřenci. Vážnější problémy se zdravím zdejších dětí zaznamenala jen výroční zpráva za správní období září 1922 až srpen 1923, kdy se všechny děti nakazily černým kašlem, což si vyžádalo 3 měsíce intenzivní léčby, než byla nemoc poražena. STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 24. rok (od 1. září 1922 do 31. srpna 1923)*. Letáček, ročník XX., září 1922 – srpen 1923, s. 22.

²⁶⁸ PAŽOUTOVÁ, Běla: *Jednatelská zpráva o činnosti Ženské útulny v Brně za 34. správní rok od 1. ledna 1933 do 31. prosince 1933*. Letáček, ročník XXX., 1934, s. 15.

²⁶⁹ HAVLÍKOVÁ, Ida – WURM, František Bořivoj: *Zpráva účetní za rok 1936*. Letáček, ročník XXXIII., 1937, s. 23.

zakoupeny vedením spolku dne 28. února 1936 v soudní dražbě. Po základních stavebních úpravách měla začít tato srubová chata sloužit jako zotavovna *dětem chudokrevným, se zvětšenými žlázkami, od přírody slabým a nemocemi oslabeným, dětem nervosou školního věku trpícím a po školní únavě zotavení potřebujícím*.²⁷⁰ Nepřijímaly se děti, které trpěly vážnějšími tělesnými a duševními nemocemi.²⁷¹ Věk dětí se pohyboval mezi „školními“ 6 až 14 lety. V budově byla připravena lůžka pro zhruba 40 dětí. V čele zotavovny stála správkyň. Tou byla po celou dobu fungování tohoto útulenského střediska Marie Starnovská. Pedagogický a zdravotnický dozor vykonávaly kvalifikované učitelky a zdravotní sestry. Do zotavovny pravidelně docházel (nezištně) místní lékař MUDr. Josef Mentel z Jablunkova. Další personál byl ryze pomocný – vždy jedna kuchařka, jedna služebná a jeden sluha. Středisko fungovalo celoročně.

Horské klima, vydatná a pravidelná strava, dětský kolektiv, sport a zábava, to vše se mělo stát hlavními lákadly pro děti a jejich rodiče, kteří by pak neváhali Útulně svěřit své potomstvo za 14 – 16 Kč denně. Prvními hosty zotavovny se však v dubnu 1936, tedy pouhé dva měsíce po zakoupení chaty, nestaly děti platících rodičů, ale děti vyslané ministerstvem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a OPM ze Vsetína v rámci akce, která měla ulevit rodinám, jejichž dospělí členové byli nezaměstnaní. Pro tyto děti bylo typické, že trpěly silnou podvýživou, s níž se zde bojovalo podáváním hodnotné stravy 5x denně. V roce 1936 se v zotavovně vystříдалo 83 dětí placených ministerstvem zdravotnictví a 25 dětem platili pobyt jejich rodiče. Chatu užívalo také 5 dorostenek, které vypomáhaly personálu s péčí o nejmenší. Celkem využilo služeb tohoto podniku v prvním roce jeho fungování 113 dětí a dorostenek.²⁷² Také proto se tento lidumilný podnik hned od počátku jevil, i díky okamžité spolupráci s orgány státní správy, jako životaschopný. Do budoucna však bylo třeba počítat s dalšími, a to nemalými, finančními náklady spojenými s provozem tohoto zařízení, neboť

²⁷⁰ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 36. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1935.* Letáček, ročník XXXII., 1936, s. 1. Tato výroční zpráva byla zveřejněna až v březnu 1936, tedy měsíc poté, co byla zakoupena budova zotavovny, proto se upozornění, neboli reklama, na tento nový podnik Útulny mohlo objevit již v letáčku za správní období leden – prosinec 1935.

²⁷¹ Např. *děti s akutní tuberkulosou, ledvinovou chorobou, kloubovým revmatismem, děti epileptické, hysterické, duševně choré, děti s odpornými vyrážkami a stížené nakažlivými chorobami.* Viz tamtéž, s. 2.

²⁷² *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 37. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1936.* Letáček, ročník XXXIII., 1937, s. 17.

chata neměla např. vybudovaný vodovod,²⁷³ tudíž dostát náročným hygienickým požadavkům bylo vcelku složité.

V následujících dvou letech tedy pravidelně obsazovaly chatu děti nezaměstnaných rodičů, vždy v období únor – listopad (výjimkou byl čas prázdninový). Jejich rekreace byla hrazena státem. O dětech, jimž by pobyt v této době dobrovolně platili rodiče, se nikde neobjevila ani zmínka. I přes reklamní inzeráty na tuto zotavovnu se pravděpodobně v chování dospělých projevila tíživost doby a potřeba šetřit na horší časy a také přesycenost trhu obdobnými rekreačními podniky. Přesto v roce 1937 pobývalo v chatě 216 dětí a 1 dorostenka,²⁷⁴ v roce 1938 to pak bylo 140 dětí.²⁷⁵ Bohužel dalšímu rozvoji tohoto podniku zabránily nepříznivé politické události. Již v roce 1939 se sem nepođívalo žádné z dětí a místo nich se zde zabydleli vojáci a finanční stráž.²⁷⁶ Středisko tedy zůstalo po celý rok uzavřeno. A situace se přirozeně nezlepšila ani v pozdějších letech.

O zotavovnu mělo v době 2. světové války zájem mnoho subjektů. Jednalo se především o německý spolek Beskidenverein, který chtěl chatu do pronájmu, a dále pak o zahraniční odbor NSDAP, jenž přišel přímo s nabídkou na odkup budovy za 3.000 – 4.000 říšských marek.²⁷⁷ Ani k jednomu však nakonec nedošlo. Díky administrativním průtahům ze strany Útulny i díky častým změnám na postech vyjednávacích německých úředníků se podařilo pronájmu i prodeji chaty zabránit a zotavovna zůstala i po válce v rukou spolku. Ale to už se stala pro Útulnu spíše přítěží. Svou roli zde sehrály především nedostatek financí a s ním spojená potřeba obnovit základní útulenské podniky (v Brně a blízkém okolí), dále velká vzdálenost a nepříznivé železniční spojení s touto oblastí. Navíc, jak se později ukázalo, chata byla válkou výrazně poškozena. Na valné schůzi spolku, která se konala dne 12. března 1947, tak bylo rozhodnuto o prodeji této zotavovny.²⁷⁸

²⁷³ Viz projektové plány na stavbu vodovodu. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. 45, inv. č. 75, Projekt vodovodu.

²⁷⁴ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 38. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1937.* Letáček, ročník XXXIV., 1938, s. 19.

²⁷⁵ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za 39. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1938.* Letáček, ročník XXXV., 1939, s. 14.

²⁷⁶ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 7, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 45.

²⁷⁷ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za roky 1944 a 1945.* Brno 1946, s. 12-13.

²⁷⁸ Nakonec však chata nebyla nikdy prodána. Zájemců bylo dle vedení Útulny mnoho, ale pravděpodobně je vždy odradil stav budovy, která byla poničena vojáky, kteří zde byli ubytováni. Pozornost chatě věnovala např. tato uskupení: Spolek pro péči o vadné v Brně, Sokol Šlapanice, Vysokoškolský sport Brno. Ředitelství státních lesů a statků Frýdek nabízelo dokonce 170.000 Kčs (při likvidaci spolku na konci roku 1951 byla budova oceněna na 45.000 Kč). MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 8, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 84.

6.19 Dětská ozdravovna Františka Mareše v Křetíně u Letovic

Útulna už dlouho dopředu projevovala o tento objekt zájem. Dne 13. 5. 1946 na výborové schůzi vystoupily s přáním zámeček koupit předsedkyně odboru hospodářského paní Kleinová a řadová členka téhož odboru paní doc. Kohoutová, neboť je to *velmi vhodná budova, krásná, nová, moderní. Park, 54 mír pozemku, mohly by se tam krávy chovat, 3 rybníky, koupaliště, velké sklepy, pařeniště, drůbežárna. Ubytoval by až 80 dětí.*²⁷⁹ Přestože o budovu měly zájem i další subjekty včetně města Brna, byla nakonec rozhodnutím ministerstva zemědělství ze dne 26. února 1947, č. j. 10115/47-IX/A-3, přidělena Ženské útulně. Zámeček se tedy po základních stavebních úpravách proměnil na dětskou ozdravovnu. Další adaptační práce byly naplánovány na rok 1948 a jejich úkolem bylo připravit budovu na celoroční provoz.²⁸⁰ Při převzetí objektu byly odhaleny nedostatky. Jednatelka spolku paní Bálková a pokladní paní Jarošová zjistily, že mnoho věcí, tj. movitého majetku, který měl být součástí budovy, bylo odvezeno neznámo kam.

Ozdravovna byla na návrh starostky spolku Františky Šídlové pojmenována podle Františka Mareše, zesnulého školního rady a křetínského rodáka, jenž byl mj. čestným členem Útulny.²⁸¹

Do funkce správkyně ozdravovny byla jmenována Kamila Novotná, s níž úzce spolupracovaly vrchní kuchařka, dvě pomocnice v domácnosti, a v době hlavního provozu i vrchní ošetřovatelka. Lékařský dozor vykonával MUDr. Karel Vašíček, obvodní lékař z Letovic.²⁸² Zdravotní a výchovný personál čítal okolo 20 osob. O přilehlý park a zahradu se staral zahradník.²⁸³ V prvním roce se v ozdravovně vystřídalo 434 dětí, které sem vyslal Československý Červený kříž.²⁸⁴ V roce 1948 přivítal zdejší personál dalších 423 rekreatů.

²⁷⁹ MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 8, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 73.

²⁸⁰ Nutné bylo především zřídit ústředního topení. K tomu nakonec nedošlo, neboť se nepodařilo získat potřebné litinové konstrukce. Vytápění budovy nakonec zajistilo 25 nových stáložárných kamen. *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za léta 1948 a 1949.* Brno 1950, s. 18.

²⁸¹ Více o tomto muži v kapitole Členská základna a významné osobnosti spolku.

²⁸² Bohužel ani tato ozdravovna se nevyhnula občasným epidemiím, které zdravotní stav dětí spíše zhoršily, než zlepšily. Např. na konci roku 1948 musela být celá budova vydezinfikována kvůli spalničkám. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 58.

²⁸³ Prvotním impulsem ke zřízení této, pro charitativní organizaci dosti nezvyklé, pracovní pozice se stalo napadení parku kůrovcem. Nový zahradník *pan Dočekal se dal s velkým zájmem do práce a plánuje do budoucna s velkou radostí. Budí dojem dobrého člověka a snad nezklame.* Tamtéž, fol. 32.

²⁸⁴ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za rok 1947.* Brno 1948, s. 11.

Mezi ně patřila např. skupinka 53 malých dětí z brněnské mateřské školky v Černých Polích.²⁸⁵

Tato nová pobočka spolku se měla stát důkazem toho, že Útulna *plně pochopila dvouletý budovatelský plán a věnovala jeho splnění všechny svoje síly a svoji chuť k práci.*²⁸⁶ Ale jak ukázal rok 1948, vedení spolku tento plán tak zcela nepochopilo. Přáním státu nebylo vytvářet další rekreační zařízení pro děti, nýbrž zajistit nové prostory pro pracující ženy, jež by je pak využívaly k plnění svých plánů, a to zejména pro konání tolik potřebných školících programů. Ozdravovna se tedy přejmenovala na *Ženskou útulnu v Křetíně*, přičemž se „pracující ženy“ uvolily propůjčovat budovu na letní období dětem. Krátce poté byla Ženská útulna v Křetíně podle zákona č. 185/1948 Sb. zestátněna a v červenci 1949 ji s konečnou platností převzali do svých rukou úředníci Krajského národního výboru (dále jen KNV).²⁸⁷ Spolek toto odebrání chápal jako křivdu a ještě v roce 1951 požadoval od ministerstva zdravotnictví náhradu investic, jež do zámečku vložil. Když nebylo vyhověno tomuto požadavku, prosily členky alespoň o vrácení šicího stroje, pianina a velké záclony. Ale ani v tomto případě nevyšel KNV Útulně vstříc, *poněvadž tyto věci byly v době postátnění v provozu.*²⁸⁸

7. Marie Alžběta Steyskalová²⁸⁹

Marie Steyskalová byla jednou z těch, které prodaly Útulně svou duši i život. Zlákána Eliškou Machovou vstoupila do nově utvořeného spolku a z tohoto pevného pouta jí dokázala vytrhnout až smrt. V čele Útulny tak stála bezmála 30 let. Za tu dobu dokázala svým charismatem, výřečností a nezdolností úspěšně agitovat ve prospěch spolku u mnohých představitelů nejvyšších zemských úřadů i obecních samospráv, dařilo se jí správně motivovat ostatní členky spolku, kolegyně a zaměstnankyně, ale hlavně snažila se pomáhat slovem i skutkem všude tam, kde bylo třeba. Všichni v Brně tehdy věděli, kdo je to „Steyskalka“, jak

²⁸⁵ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za léta 1948 a 1949.* Brno 1950, s. 18.

²⁸⁶ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za rok 1947.* Brno 1948, s. 9.

²⁸⁷ *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženská útulna v Brně za léta 1948 a 1949.* Brno 1950, s. 18.

²⁸⁸ MZA, fond G 303 *Ženská útulna Brno*, kniha č. 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 113.

²⁸⁹ Při zpracování této části práce byly využity archivní materiály z osobního fondu Marie Steyskalové G 326 Steyskalová Marie; a dále informace z dobové literatury KŘÍČKOVÁ, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně.* Brno 1929; STEYSKALOVÁ, Marie: *Marie Steyskalová.* Starostka Útulny ženské v Brně. Vlastní životopis. Brno 1929; STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života.* Vyňato z letáčků Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927.

se sama občas nazývala. A protože dnes již její jméno nedosahuje takového věhlasu jako dříve a výsledky její práce leží polozapomenuté v archivních depozitářích, budou se následující závěrečné kapitoly této práce věnovat jejímu životu a dílu.

7.1 Soukromý život ve vlastních vzpomínkách

Marie Steyskalová se narodila 24. ledna 1862 v Brně v Ochranně narušené mládeže v Černých Polích, kde byl její otec Jan Vlastimil Steyskal vychovatelem a správcem. Byla tedy brněnskou rodačkou, i když se už rok po jejím narození celá rodina přesunula do Nosálovic u Vyškova, kde otec získal místo jako učitel na jednotřídní škole. Do Brna se nastálo vrátila až po ukončení své učitelské kariéry.

Proč musela rodina tak náhle Brno opustit a odejít na venkov a žít ze skrovného platu vesnického učitele? Zde se názory rozcházejí. Marie Steyskalová byla toho mínění, že její otec *pro své vlastenecké a hlavně pokrokové smyšlení měl časté půtky s tehdejším německým vedením ústavu.*²⁹⁰ Steyskalův přítel A. K. Viták se však ve vzpomínkách na svého kolegu klonil k osobnějším důvodům, tedy že *Steyskal měl, oženiv se po druhé, mladou, hezkou a milou ženušku Petronelu, bývalou žákyňi svoji, která se jistému mladému pánovi v ochranově zalíbila.*²⁹¹ Tento odchod z města měl pro rodinu nepříznivé následky. Početně rozrůstající se rodina a nízký výdělek z učitelského místa se podepsal na zhoršujícím se zdraví otce. Po pěti letech venkovského života dne 26. června 1868 zemřel.²⁹²

Když Marie Steyskalová už jako „zavedená“ sociální pracovnice vzpomínala na svůj dosavadní život, vždy padla alespoň malá zmínka o jejím otci. Při psaní o něm se snažila přesvědčit čtenáře i sebe samu, že vše, čeho dosáhla, to jak myslela, bylo zásluhou toho, co jí za života předal její tatínek.²⁹³ Vytvářela dojem, že spolu dlouho žili bok po boku, debatovali o literatuře, o probouzení národa, o učitelské řeholi apod. Opak však byl pravdou. Steyskalová

²⁹⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Marie Steyskalová*. Starostka Útulny ženské v Brně. Vlastní životopis. Brno 1929, s. 7.

²⁹¹ VITÁK, A. K.: *Jan Vlastimil Steyskal*. In: Kříčková, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929, s. 108.

²⁹² Zemřel na souchotiny ve věku 52 let. Na jeho předčasnou smrt se pravděpodobně také podepsala nedostatečná výživa. V této souvislosti je nutné poznamenat, že ani jeho dcera Marie Steyskalová se nedožila nijak závratně vysokého věku, skonala už ve svých 66 letech.

²⁹³ Ve šlépějích svého otce hodlala kráčet i jako spisovatelka. Steyskal chtěl začít už v roce 1848 vydávat *Laciné čtení pro lid*, což mu ale nebylo tehdejšími politickými poměry umožněno. Teprve později vznikly jeho knížечky na pokračování s názvem *Přítel lidu* (nebo též *Lidumil*). Jeho dcera vydávala obdobný typ literatury. Jednalo se o již několikrát výše zmiňované *Letáčky*. Steyskalová také stála za měsíčníkem *Dívčí besedy*, jehož výtěžek byl použit na podporu útulenského sirotčince.

si jeho přítomnosti moc neužila, zemřel, když jí bylo 6 let. Jen jedinkrát přiznala, že až *později z jeho spisů seznala jsem velkého jeho ducha.*²⁹⁴ Rodina jeho odchodem velmi trpěla. Už tak špatné životní podmínky se zhoršily, děti začaly „cestovat“ po příbuzných, kteří však také měli hluboko do kapsy. Myšlenka „kdyby nezemřel, rodině vedlo by se lépe“ je skryta ve veškerém jejím pozdějším vzpomínání.

Marie se narodila jako osmé z deseti dětí Steyskalových. Když však otec umíral, bylo jich naživu již jen sedm. Petronella Steyskalová, Mariina matka, neměla dostatek finančních prostředků k tomu, aby rodinu udržela pohromadě. Proto odjela do Prahy, kde se vyučila porodní babičkou. Poté se pokusila uchytit ve své rodné vesnici v Dačicích. To se jí nepodařilo, a tak odešla s nejstaršími dětmi do Vídně. Po celou tu dobu zůstávala Marie u své tety, otcovy sestry, ve Slavkově. Ve třinácti letech si ji vzala matka zpět k sobě, do Vídně. *Plakala jsem hrozně, jednak že odcházím od dobré tety, u níž jsem byla téměř šest let, a pak proto, že nebudu moci být učitelkou, jak si toho tatínek přával, nýbrž že se musím učit švadlenou.*²⁹⁵ Její bratři, Petr a Jan, se již vyučili čalouníky.²⁹⁶ Teď byla tedy řada na Marii.

Po různých peripetiích s hledáním místa na vyučení se Marie dostala do rodiny paní Kleinové. Sice se zde k ní chovali mnohem lépe než na předchozích místech a také se tu naučila velmi dobře německy, přesto *ponižovalo mne zas to, že jsem denně dvakrát musila vodit ohromného novofundlandského psa na procházku, stlát mu jeho postel a česat ho.*²⁹⁷ Dlouho se však na švadlenu neučila, neboť její strýc Antonín Steyskal umíral na rakovinu kůže a potřeboval ošetřovatelku. A tak se mohla Marie v létě 1875 vrátit zpět do Slavkova. Po Antonínově smrti dostala od svého bývalého učitele nabídku na místo v německé rodině revírníka Fialy, kde měla soukromě vyučovat jeho čtyři dcery: tehdy desetiletou Marii, osmiletou Františku, sedmiletou Jindřišku a tříletou Bertu.²⁹⁸ A jak taková práce za 10 zlatých měsíčně vypadala? Největší péči již od rána vyžadovala nejmladší Berta. Té musela Marie pomáhat s oblékáním i hygienou, větší děti pomoc nepotřebovaly. Od 8.00 do 10.00 hod. probíhala výuka, pak následovala svačina a po ní ruční práce. Po obědě si dívky hrály. Mezi 14.00 a 16.00 hod. se učily a poté šly na procházku. V podvečer se opět vrátily k ručním

²⁹⁴ STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáček Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927, s. 5.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 11.

²⁹⁶ S bratry se shledala po dlouhých šesti letech.

²⁹⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáček Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927, s. 17.

²⁹⁸ Marii Steyskalové bylo tehdy pouhých 14 let. A tak vyučovala v podstatě své vrstevnice.

pracím, při nichž se obvykle předčítalo. Jednou za čtvrt roku jezdívala Marie s dětmi do Slavkova na přezkoušení jejich školních znalostí.

Přestože toto období patřilo k těm nejšťastnějším v Mariině životě, rozhodla se po roce a půl revírníkovu rodinu opustit a vrátit se zpět do Vídně, *neb nemůže potlačiti v sobě touhu býti učitelkou.*²⁹⁹ Rakouskou Vídeň si vybrala ke studiu kvůli alespoň částečnému finančnímu zajištění, kterého se jí mohlo od rodiny dostat. Dne 13. září podstoupila přijímací zkoušku na státní ústav učitelek.³⁰⁰ Přestože u zkoušek obstála, ke studiu přijata nebyla. *Je mnoho těch, co dělaly zkoušku již po druhé, po třetí, že na ty se vzal ohled.*³⁰¹ Díky doporučení školního rady Vincence Prauska, jenž velmi dobře znal Mariina otce, se dostala do třetí třídy německé měšťanské školy v Černínské ulici. Jednalo se o relativně prestižní školu, neboť ji navštěvovaly převážně dívky „z lepších rodin“. Po ročním studiu na této škole se dostala na svůj vysněný ústav učitelek U sv. Anny. Škola jí jako výborné studentce nabízela stipendium, jeho přijetím by se však zavázala k šesti letům vyučování na německých školách v Dolním Rakousku. Stipendium nakonec odmítla, protože se chtěla po absolvování školy vrátit zpět na Moravu a složit zkoušky české, aby mohla vyučovat na českých školách. Po dobu svých studií se snažila přivydělávat si jako vychovatelka a opatrovatelka nebo doučovala.

Začala se aktivně zapojovat do spolkového života vídeňských Čechů. Nejčastěji navštěvovala spolky Občanskou besedu, Omladinu, Pokrok, Záboj a Slovanskou besedu. *Národní vědomí ve mně neutlumila Vídeň nikterak – ba snad ani na Moravě nebyla by ze mne vyrostla vlastenka taková, jakou ze mne udělala Vídeň.*³⁰² Její nevlastní bratr František vydával časopis s vše říkajícím názvem *Český Lev*. Právě tato doba se tak zdá být rozhodující pro zformování charakteru a celkové osobnosti Marie Steyskalové.

Odmaturovala 24. června 1882 a hned druhý den po maturitě odjela z Vídně do Slavkova, kde se chtěla začít připravovat na zkoušky české. Protože však rodinná finanční situace nebyla nejlepší, podala si žádost o místo na německé škole. Brzy poté obdržela dekret na místo učitelky na trojtřídní škole v Neustiftě u Jemnice. Sem si také později přivezla svoji

²⁹⁹ DOLEČKOVÁ-KRHOVSKÁ, Marie: *Marie Steyskalová*. In: Kříčková, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929, s. 7.

³⁰⁰ A jak taková zkouška na učitelském ústavu probíhala? *Měly jsme napsati obsah přečtené básně vlastními slovy, pak tři lehké příklady z počtů, asi pět otázek z náboženství. Z přírodopisu, co vidíme v lese, z přírodopytu, co je teploměr, ze zeměpisu země našeho mocnářství, hlavní města a řeky, z dějepisu, co víme o Marii Terezií a Josefu II., zazpívaly jsme libovolnou píseň, přečetly noty dané písně, a bylo po zkoušce.* STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáčku Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927, s. 34.

³⁰¹ Tamtéž, s. 35.

³⁰² Tamtéž, s. 42.

tetu ze Slavkova, a tím učinila jsem první krok na dráze lidumilství.³⁰³ 15. ledna 1887 získala vyučitelství místo na utrakvistické škole v Jemnici. Jednalo se o prestižnější pozici a také služné se jí zvýšilo o 5 zlatých na 30 zlatých měsíčně. Ještě v květnu téhož roku se jí podařilo uspět u zkoušek pro české školy obecné. V té době však již ze svého platu živila nejen sebe a tetu, ale i dceru svého bratra.³⁰⁴ V Jemnici se také musela vypořádat s nepřátelstvím místních lidí, poněvadž jimi byla vnímána jako „ta Němka“. *Přišla jsem do českého kraje, krajané mne z odrodilství podezřívají.*³⁰⁵ Situace se sice vyjasnila, ale už o rok a půl později se Steyskalová díky dekretu na místo definitivní učitelky na utrakvistické škole přestěhovala do Valašských Klobouků. Zde si začala naplno užívat společenského života – přednášela, zpívala, napovídala při divadle, pořádala s dětmi různé školní slavnosti, skládala příležitostné básně, deklamace a jiné. Chodila po okolních vesnicích a sbírala koledy, písně, hry a lidové tance. Na jaře roku 1890 složila zkoušky pro české školy měšťanské.

V roce 1891 se jí podařilo dostat do německé měšťanské školy v Uherském Brodě. Působila zde až do 13. září 1899, kdy byl tento typ školy zrušen a ona byla dosazena na dívčí školu měšťanskou do Valašského Meziříčí. Do Uherského Brodu se velmi těšila, neboť nedaleko od něj se narodil její milovaný tatínek. V Brodě pak intenzivně pracovala pro *Učitelkou jednotu*. Založila *Spolek paní a dívek českých Boženy Němcové*, při kterém se pořádaly večerní kurzy ručních prací, šití šatů a prádla. Dívčí dorost se navíc snažila přivést k lásce k vlasti. Ve Valašském Meziříčí nevydržela ani půl roku. Chladnější a drsnější podnebí zhoršilo její zdravotní stav. Úporný chrapot a problémy s hlasivkami jí další výkon učitelského povolání v podstatě znemožnily. A tak po osmnáctiletém působení na veřejných školách odešla na trvalý odpočinek s měsíční penzí 95 K.³⁰⁶

7.2 Jako sociální pracovnice

V roce 1900 se Marie Steyskalová vrátila zpět do rodného Brna. Nejdříve si v centru pronajala byt o pěti pokojích s tím, že si v něm zařídí dívčí penzionát. Tento plán jí však

³⁰³ Tamtéž, s. 62.

³⁰⁴ Jednalo se o Helenku. S Marií Steyskalovou žila několik let. Ve 14 letech se vrátila zpět k rodičům do Vídně, kde však záhy zemřela na zápal mozkových blan.

³⁰⁵ STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáček Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927, s. 73.

³⁰⁶ Počtem let odpracovaných za školní katedrou se Steyskalová přesně trefila do průměrného počtu let, jež na počátku 20. století odsloužily ve školství ženy-učitelky. Muži vydrželi učit dvakrát tak dlouho, tj. 36 let. KONEČNÝ, Alois: *K zrušení celibátu učitelů*. Ženská Revue, ročník XIV., 1919, s. 126.

nevyšel, a tak když se později seznámila s učitelkou ruštiny Ruskou M. N. Vevericou, dohodly se na otevření jazykové školy. Přestěhovaly se na Veveří a dávaly hodiny češtiny, němčiny, ruštiny a francouzštiny. Pravděpodobně se však nejednalo o lukrativní podnikání. Marie se stěžovala, že v zimě sice měly žáků dost, ale na jaře odjely majetnější rodiny na venkov a školní lavice se vyprázdnily. A právě tehdy se objevila Eliška Machová se svojí nabídkou na spolupráci při zakládání Moravské ústřední útulny ženské.

Ve chvíli, kdy Marie Steyskalová vstupovala do Útulny, měla již otázky kolem svého soukromého života vyřešené. Byla si vědoma pozice, kterou jako svobodná žena, bývalá učitelka a vlastenka ve společnosti zaujímal. Také už jí bylo bezmála 40 let.

Do správního výboru Útulny byla zvolena hned po svém vstupu do spolku. Svůj podíl na tom zřejmě měla hlavně její „akční“ povaha a vynikající organizační schopnosti, jež si zocelila při učitelské praxi a aktivní účasti v různých spolcích. Svou přesvědčivost a výmluvnost uplatňovala nejdříve na pozici jednatelky, později místostarostky a nakonec starostky.³⁰⁷ Dlouhou dobu také stála v čele brněnského sirotčince. Za své největší dílo však považovala dětskou kolonii v Crikvenici. To díky ní se Útulně podařilo v poměrně krátkém čase nashromáždit dostatek peněz na její výstavbu.

Za svá díla však nebyla jen uctívána, ale i zatracována. Její autoritativní povaha jí přinášela nepřátele, a to i v členských řadách. *Steyskalka je tyran, samovládce, nikoho vedle sebe netrpí, členy výboru nepřipustí ke slovu, dámy musí jen přikývnouti na to, co ona řekne.*³⁰⁸ O tom, jak silná zášť vůči ní byla, svědčí i to, že ihned po její smrti se začaly připravovat nové stanovy, které se v podstatě postaraly o „rozmělnění“ moci mezi více členských funkcí.³⁰⁹ Oblíbená však nebyla ani u některých obyvatel města. Těm vadili její neustálé prosby o milodary. Také jí vyčítali, že Útulna vychovává sirotky nad jejich poměry, nechává je studovat a hrát na klavír. Steyskalová o všech těchto výtkách vůči své osobě věděla, některé se snažila vyvracet, jiné nikoliv. *Všem se nelze zachovat. Jdu cestou, kterou mám za nejlepší a snažím se pomáhat, kde mohu.*³¹⁰

³⁰⁷ Jednatelkou se stala již v roce 1900. Jako místostarostka zastupovala Lucii Bakešovou. Starostkou byla zvolena na valné hromadě 18. prosince 1919.

³⁰⁸ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 26. rok (od 1. září 1924 do 31. srpna 1925)*. Letáček, ročník XXII., září 1924 – srpen 1925, s. 8.

³⁰⁹ První návrh na změnu stanov se řešil na mimořádné výborové schůzi 29. října 1928. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 5, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 60.

³¹⁰ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 26. rok (od 1. září 1924 do 31. srpna 1925)*. Letáček, ročník XXII., září 1924 – srpen 1925, s. 8.

Marie Steyskalová zemřela dne 12. října 1928. Příčinou jejího úmrtí byla rakovina. Dne 15. února 1928 podstoupila operační zákrok, který provedl dr. Bakeš, syn její přítelkyně Lucie Bakešové. Po něm se její zdravotní stav natolik zlepšil, že se mohla odjet léčit do milované Crikvenice. V září se vrátila zpět do Brna a opět řídila výborovou schůzi, ale v té době již bylo zřejmé, že se její život chýlí ke konci. Jako jiné slavné osobnosti i ona prý pronesla na smrtelném loži památná slova, u kterých však její souputnice váhaly, jak si je mají vyložit. *Po celý život nenáviděla váhavost a rozvláčnost, a tak i poslední její slova byla: honem, honem. Co mínila slovem tím? Pomoc pro sebe, či chtěla ještě něco vyřídit? Nevíme.*³¹¹ Urna s popelem Marie Steyskalové byla uložena na Ústředním hřbitově v Brně do hrobu č. 130 v 39. skup. II. řada.³¹²

8. Závěr

Moravská ústřední útulna ženská patřila mezi nejdůležitější, nejen brněnské, charitativní organizace první poloviny 20. století. Právě dějiny a programová náplň tohoto spolku se staly cílem této práce. A protože byly spolky velmi živoucími organismy, bylo mou snahou představit a nastínit životní osudy i těch, bez nichž by se Útulna nikdy nedostala z malého a pronajatého bytu až k výstavbě vily Miloslavy v Crikvenici.

Ve spolku byl výrazně zastoupen především ženský element, ba přímo by se dalo říct element „učitelský“, neboť převážná část dam byla původní profesí učitelka nebo alespoň manželka učitelova. Pokud se ve správním výboru spolku objevili muži, a i ti by se dali spočítat na prstech jedné ruky, jednalo se většinou o velkorysé dárce, kteří se rozhodli Útulně pomoci radou a svými znalostmi. Jejich doménou byla především oblast financí. Z toho je však zřejmé, že i když spolek směřoval svou péči na ženy a jejich děti, v jeho členských řadách byli muži vítáni.

Nejpočetnější zastoupení ve vedení Útulny a na zodpovědných místech měla střední společenská vrstva. Vyšší společenská třída spíše finančně dotovala, ale skutečný zájem z nich projevil málokdo. Na běžných pracovních pozicích byly nejčastěji k vidění vlastní odchovančiny Útulny, tedy dívky, jejichž rodiče pocházeli z chudších společenských vrstev. Pokud se však mladá žena osvědčila, nic nebránilo tomu, aby dosáhla na vedoucí

³¹¹ STACHOVÁ, Marie: *Marie Steyskalová*. Letáček, ročník XXV., září 1927 – srpen 1928, s. 37.

³¹² MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kniha č. 5, Zápisy ze schůzí výborových a valných, fol. 57.

pozici. Toto „neelitářství“ a otevřenost Útulny vůči všem majetkovým skupinám populace mělo pravděpodobně svůj původ v rodinném zázemí většiny členek spolku, jejichž matky a otcové patřili do nižších vrstev společnosti.

Útulna se snažila být co nejdemokratičtější. Veškerá rozhodnutí byla výsledkem hlasovacího procesu. Hlasovalo se na valných hromadách, správních radách řádných, a když bylo třeba, tak i na mimořádných. Jakýkoliv čin tedy musela vždy posvětit většina a jedinec byl jen pouhým vykonavatelem vůle celku. Spolek byl také velmi apolitický. V jeho členských řadách se nenacházely žádné politické strany. Ty nebyly dokonce ani účastny na sbírkách, pořádaných ve prospěch Útulny. Vedení Útulny se s politiky setkávalo pouze jako se zástupci zemských, okresních a místních úřadů.³¹³

Cíle, ke kterým se spolek zavázal na svém počátku, sice naplněny nebyly, ale přesto nelze říci, že by lidumilná mise Útulny nebyla úspěšná. Důkazem toho jsou číselné údaje o počtech sirotků a dětí opuštěných, které našly svůj nový domov právě za zdi Útulny, a dále množství spokojených malých rekreantů, jež se jen neradi vraceli z ozdravných kolonií ať už těch venkovských, nebo zahraničních. Vznik Útulny však byl přínosný i pro samotné její zakladatelky a členky. Některé zažily pocit seberealizace poprvé, pro jiné to byl jen další krůček na již započaté cestě. Lze jen doufat, že i díky této práci nezůstanou jejich činy zapomenuty.

Na závěr několik vět k samotnému zpracování tématu. Jak již bylo uvedeno v úvodu, bádání bylo velmi limitováno torzovitostí dochovaného archivního materiálu, což mohlo mít vliv na „zkrácení“ některých dějinných příběhů. Dalším negativním faktorem se ukázala být určitá neobjektivnost jednotlivých pramenů, neboť i ty, které měly oficiální charakter, byly často podávány se subjektivním nádechem. Mojí snahou bylo tento faktor eliminovat.

Protože se tato práce zabývala dějinami jedné jediné organizace, nenacházejí se v ní žádné zobecňující teze. Až porovnáním s jinými studiemi, jež se věnují (budou věnovat) historiím obdobně zaměřeným spolkům, bude možné vyvozovat závěry, jež by mohly být platné pro celý soubor tohoto typu organizace.

³¹³ Občas se mezi členy, především těmi zakládajícími, objevilo jméno politika nebo jiného vyššího státního úředníka. Vždy se však jednalo o soukromou aktivitu dané osoby, nikoliv o politickou agitaci.

9. Seznam použitých zkratk

ČSDSD	Československá sociálně demokratická strana dělnická
ČSL	Československá strana lidová
ČSND	Československá národní demokracie
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČZPM	Česká zemská péče o mládež na Moravě
ČŽO	Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská
KNV	Krajský národní výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
NSDAP	Národně socialistická německá strana dělnická (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
OPM	Okresní péče o mládež
RS	Republikánská strana československého venkova
SdP	Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei)

10. Seznam použitých pramenů a literatury

10.1 Archivní prameny

Moravský zemský archiv v Brně

fondy:

G 303 Ženská útulna Brno

G 326 Stejskalová Marie

10.2 Tištěné prameny

HLAVA, Karel: *Základy sociální péče o mládež*. Pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelůk domácích nauk. Praha 1933.

KREJČÍ, Dobroslav: *Co je sociální péče o mládež a jaký má význam*. Brno 1923.

KREJČŮ, Marie (red.): *Učitelky sobě*. Brno 1907.

KŘÍČKOVÁ, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Stejskalové, starostky Útulny ženské v Brně*. Brno 1929.

Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice Československé. Praha 1925.

STEYSKALOVÁ, Marie: *Marie Stejskalová. Starostka Útulny ženské v Brně. Vlastní životopis*. Brno 1929.

STEYSKALOVÁ, Marie: *Vzpomínky z mého života*. Vyňato z letáčků Útulny ženské v Brně z let 1908-1913. Brno 1927.

SÝKORA, Dominik: *Spolky a nejdůležitější základy pro jejich vedení*. Soubor zásad pro organizačně administrativní vedení spolků. Praha 1937.

TRKANOVÁ, Marie: *Eliška Machová a Vesna*. In: Veletovská-Humllová, Hana (ed.): *Ženy na Moravě*. Brno 1940, s. 43-54.

TŮMA, Antonín – VACEK, Alois: *Organisace zákonné i dobrovolné sociální péče na ochranu mládeže*. Praha 1920.

TŮMA, Antonín: *Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež*. Brno 1923.

TŮMA, Antonín: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha 1925.

TŮMA, Antonín: *Úkoly České zemské komise pro péči o mládež na základě nových stanov*. Praha [nedatováno].

10.3 Dobový tisk

Péče o mládež. Měsíčník pro veřejnou i soukromou sociální péči o mládež.

Sociální revue. Věstník ministerstva sociální péče.

Ženská Revue. List pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec.

10.4 Literatura

BARTOŠ, Josef (red.): *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Svazek X. Okresy: Brno-město, Brno-venkov, Vyškov. Ostrava 1986, s. 25-60.

BEDNÁŘOVÁ, Věra: *Marie Steyskalová*. Brno 1958.

BEDNÁŘOVÁ, Věra: *Podíl učitelek na ženském hnutí v Brně v souvislosti s ženským hnutím moravským v letech 1850-1950*. Brno 1980.

DŘÍMAL, Jaroslav – PEŠA, Václav (red.): *Dějiny města Brna 2*. Brno 1973.

FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914 (= Země a kultura ve střední Evropě, sv. 6)*. Brno 2007.

GEREMEK, Bronisław: *Slitování a šibenice*. Dějiny chudoby a milosrdenství (= Každodenní život, sv. 5). Praha 1999.

JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007.

JANÁK, Jan: *Přehled vývoje ústavních a správních institucí v Československu v letech 1918-1945 (= A – 7, sv. 7)*. Praha 1969.

JANÁK, Jan: *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy (= Spisy filosofické fakulty, sv. 162)*. Brno 1970.

JIRÁNEK, Tomáš – LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009.

KALINOVÁ, Alena – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Dcerám českým...* Brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870-1920. Brno 2007.

KYLOUŠEK, Jakub – PINK, Michal – ŠEDO, Jakub: *Volební mapa města Brna* (= Srovnávací politologie, sv. 8). Brno 2007.

LINHARTOVÁ, Věra: *Lucie Bakešová*. In: *A vůbec...* Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám. Brno 2010, s. 292-310.

MESSINA, Rosario: *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří 2005.

10.5 Elektronické zdroje

Augusta Šebestová – moderní žena 19. století [online].

Dostupné na < http://www.rmm.cz/region/2011/sebestova_zena.pdf >

[stahováno 2012-11-14].

František Bulánek [online].

Dostupné na < <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=679> >

[stahováno 2012-11-11].

Jan Havliš [online].

Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=97 >

[stahováno 2012-11-06].

Marie Alžběta Stejskalová (Stejskalová) [online].

Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=360 >

[stahováno 2012-10-31].

Marie Trnková [online].

Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=403 >

[stahováno 2012-11-14].

Olga Janáčková [online].

Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=527 >

[stahováno 2012-12-17].

Prof. JUDr. Jaroslav Kallab [online].

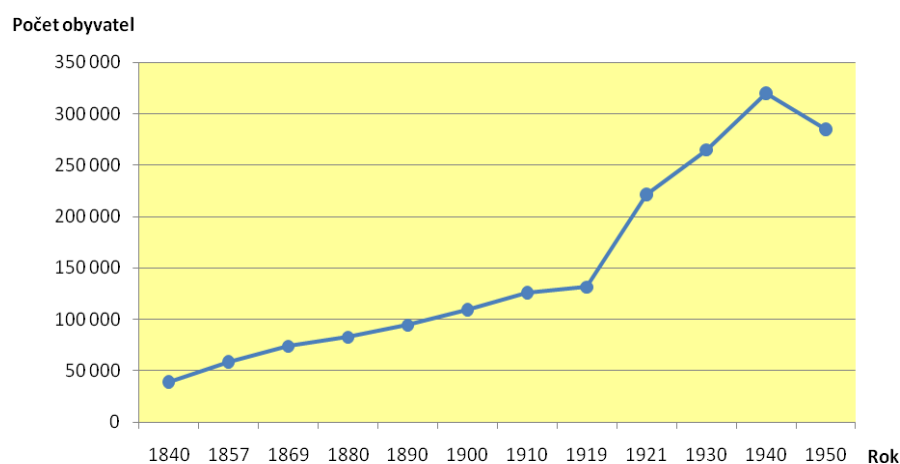
Dostupné na < http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=163 >

[stahováno 2012-11-14].

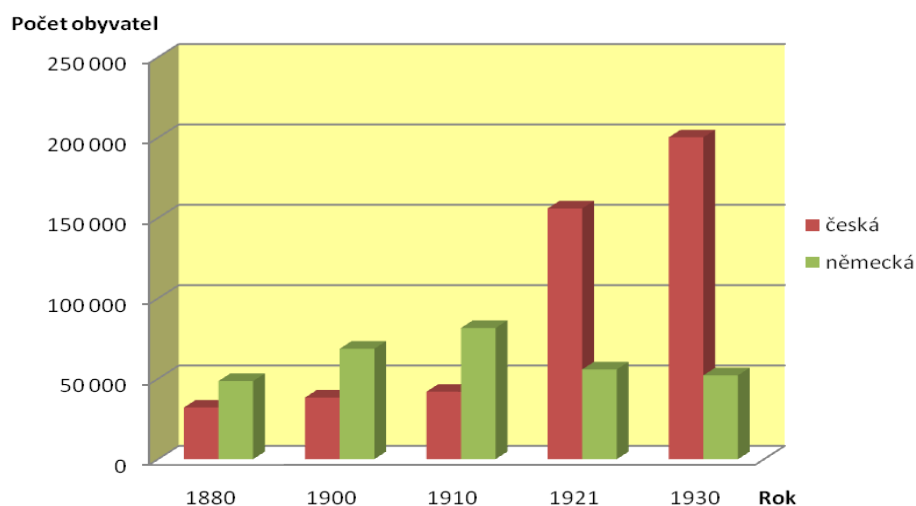
11. Přílohy

11.1 Přehledy, tabulky a grafy

Příloha č. 11.1.1: *Vývoj počtu obyvatel města Brna dle výsledků sčítání lidu.*³¹⁴

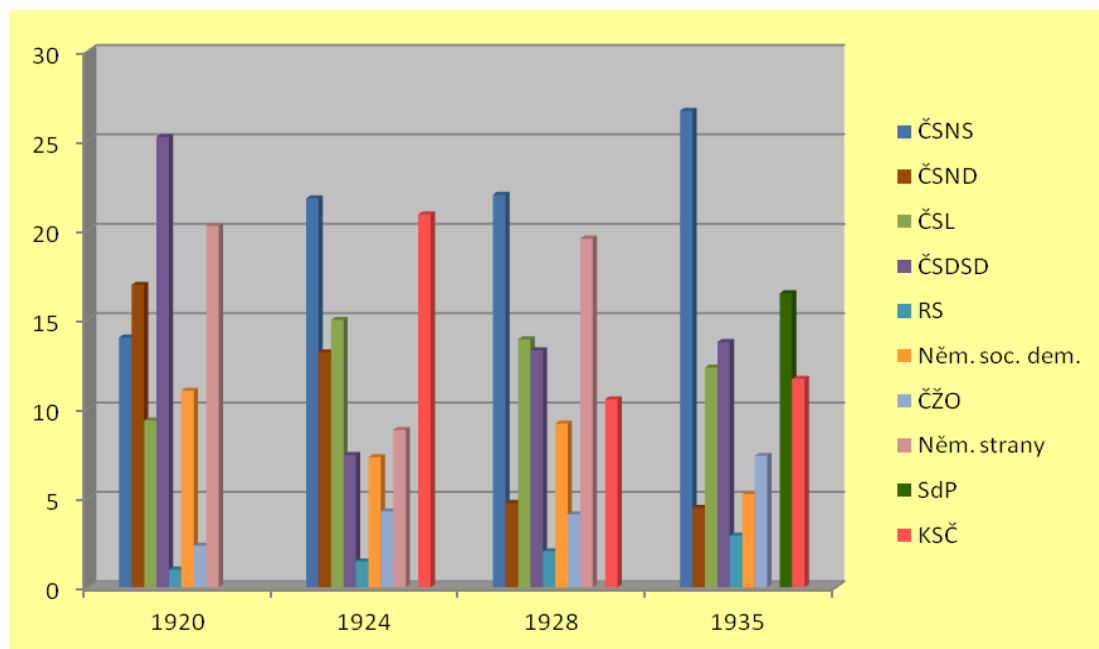
Příloha č. 11.1.2: *Poměry mezi počty obyvatel města Brna hlásících se k české, nebo německé národnosti (do roku 1910 dorozumivacímu jazyku) v jednotlivých letech.*³¹⁵

³¹⁴ DŘÍMAL, Jaroslav – PEŠA, Václav (red.): *Dějiny města Brna 2*. Brno 1973, s. 22, 27, 64, 77, 91, 141. Podobně BARTOŠ, Josef (red.): *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Svazek X. Okresy: Brno-město, Brno-venkov, Vyškov. Ostrava 1986, s. 27-28. Nověji FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914 (= Země a kultura ve střední Evropě, sv. 6)*. Brno 2007, s. 26.

³¹⁵ BARTOŠ, Josef (red.): *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Svazek X. Okresy: Brno-město, Brno-venkov, Vyškov. Ostrava 1986, s. 28.

Příloha č. 11.1.3: *Výsledky voleb do obecního zastupitelstva ve Velkém Brně v meziválečném období (v %).*³¹⁶

³¹⁶ KYLOUŠEK, Jakub – PINK, Michal – ŠEDO, Jakub: *Volební mapa města Brna* (= Srovnávací politologie, sv. 8). Brno 2007, s. 62.

Příloha č. 11.1.4: *Přehled vývoje počtu členů dle jednotlivých typů členských příspěvků.*³¹⁷

Rok	Členové						Celkem
	zakládající	skuteční	činní	příspěvající	podporující	čestní	
1899-1900	x	x	x	x	x	x	68
1900-1901	1	22	52	53	8	x	136
1901-1902	2	22	66	56	14	x	160
1902-1903	2	24	60	86	19	x	191
1903-1904	2	23	80	134	24	x	263
1904-1905	3	23	84	132	32	x	274
1905-1906	3	22	55	94	26	x	200
1906-1907	3	29	72	103	44	x	251
1907-1908	4	30	66	155	46	x	301
1908-1909	4	31	55	102	36	x	228
1909-1910	14	60	86	63	19	x	242
1910-1911	24	90	111	69	21	x	315
1911-1912	26	101	118	89	30	x	364
1912-1913	32	103	97	93	5	x	330
1913-1914	30	105	98	94	26	x	353
1914-1915	30	105	99	97	27	x	358
1915-1916	27	103	101	96	14	x	341
1916-1917	27	77	102	77	4	x	287
1917-1918	31	74	96	78	13	x	292
1918-1919	34	75	88	74	4	x	275
1919-1920	36	64	56	31	10	x	197
1920-1921	38	75	82	27	5	x	227
1921-1922	44	78	74	27	4	x	227
1922-1923	44	71	64	23	4	x	206
1923-1924	44	72	65	25	34	x	240
1924-1925	44	74	64	26	28	x	236
1925-1926	45	43	50	53	x	x	191
1926-1927	45	45	53	32	x	x	175
1927-1928	x	x	x	x	x	x	236
1928-1929	x	x	x	x	x	x	x
1930	x	x	x	x	x	x	x
1931	x	x	x	x	x	x	x
1932	x	x	x	x	x	x	x
1933	x	x	x	x	x	x	216

³¹⁷ Údaje pro jednotlivá období byly čerpány z výročních zpráv, které se však ne vždy dochovaly. V některých případech byly zmíněny pouze vybrané údaje, popř. jen celkový počet členů.

Rok	Členové						Celkem
	zakládající	skuteční	činní	přispívající	podporující	čestní	
1934	x	x	x	x	x	x	231
1935	x	x	x	x	x	x	255
1936	41	x	x	x	x	6	249
1937	39	x	x	x	x	6	275
1938	42	x	x	x	x	6	280
1939	44	x	x	x	x	11	314
1940	49	x	236	17	x	11	296 ³¹⁸
1941	70	x	30	314	x	11	425
1942	x	x	x	x	x	x	x
1943	x	x	x	x	x	x	x
1944 a 1945	85	x	20	426	x	11	542
1946	84	x	20	337	x	14	455
1947	84	x	0	373	x	15	472
1948 a 1949	72	x	28	299	x	17	416

Příloha č. 11.1.5: *Starostky Útulny*.³¹⁹

Období	Jméno starostky
1900-1901	Šárková Karla
1901-1902	Fobichová Marie
1902-1903	Staňková Marie
1903-1904	Krondlová ?
1904-1919	Bakešová Lucie
1919-1928	Steyskalová Marie
1928-1932	Kyselková Františka
1932-1934	Stachová Marie
1934-1935	Jelínková Lola
1935-1937	Stachová Marie
1937-1939	Jelínková Lola
1939-1952	Šídlová Františka

³¹⁸ Součtové číslo nesouhlasí. Pravděpodobně se jednalo o tiskařskou chybu, jinak by součet čísel činil 313. Také počty činných a přispívajících členů v tomto roce byly zjevně zaměněny.

V tabulce jsou čísla uváděna tak, jak se objevila ve výročních zprávách.

³¹⁹ Seznam jmen starostek byl vytvořen na základě údajů ze zápisů z valných hromad. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, knihy č. 2 – 9, Zápisy ze schůzí výborových a valných.

Příloha č. 11.1.6: *Čestní členové Útulny.*³²⁰

Čestní členové Útulny
Steyskalová Marie, budovatelka Ženské útulny
Bakešová Lucie, protektorka (nebo též ochránkyně) Ženské útulny
Česneková Josefa
Přemyslovská Marie
Hlavinková Marie
Kyselková Františka, čestná starostka Ženské útulny
Zedníková Božena
Lázinková Marie
Mareš František
Wurm František Bořivoj
Stachová Marie, starostka Ženské útulny
Slavíková Marie, ústřední ředitelka Ženské útulny
Jelínková Lola, starostka Ženské útulny
plk. Jelínek Vladimír
Kleinová Magda
Mašičková Řina, ústřední ředitelka Ženské útulny
Drgáčová Berta, ředitelka Československých dětských ozdravoven M. Steyskalové v Crikvenici

³²⁰ Konečný seznam 17 čestných členů *Výroční zpráva o činnosti spolku Ženské útulny v Brně za léta 1948 a 1949*. Brno 1950, s. 4. Některým členům byl k jejich čestnému členství dán přídomek, aby bylo zřejmé, v čem spočívala síla jejich skutků.

Příloha č. 11.1.7: *Přehled vývoje počtu sirotků v brněnském sirotčinci.*³²¹

Rok	Počátek správního období			Přijato		Ubylo		Konec správního období		
	dívek	chlapců	celkem	dívek	chlapců	dívek	chlapců	dívek	chlapců	celkem
1899-1900	5	x	5	x	x	x	x	x	x	x
1900-1901	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1901-1902	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1902-1903	x	x	x	x	x	x	x	x	x	35
1903-1904	x	x	x	x	x	x	x	x	x	40
1904-1905	x	x	x	x	x	x	x	x	x	57
1905-1906	x	x	x	x	x	x	x	x	x	60
1906-1907	x	x	x	x	x	x	x	x	x	71
1907-1908	x	x	x	x	x	x	x	x	x	81
1908-1909	x	x	x	x	x	x	x	x	x	105
1909-1910	89	16	105	12	4	13	2	88	18	106
1910-1911	88	18	106	19	7	7	3	100	22	122
1911-1912	100	22	122	12	15	13	4	99	33	132
1912-1913	99	33	132	19	18	17	20	101	31	132
1913-1914	101	31	132	28	20	20	9	109	42	151
1914-1915	109	42	151	20	14	16	14	113	42	155
1915-1916	113	42	155	29	26	24	11	118	57	175
1916-1917	118	57	175	36	14	35	15	119	56	175
1917-1918	119	56	175	21	32	14	8	126	80	206
1918-1919	126	80	206	36	32	32	32	130	80	210
1919-1920	130	80	210	29	16	30	15	129	81	210
1920-1921	129	81	210	28	6	27	7	130	80	210
1921-1922	73	27	100	26	17	28	15	71	29	100
1922-1923	66	34	100	28	9	41	21	53	22	75
1923-1924	53	22	75	2	2	11	6	44	18	62
1924-1925	x	x	x	x	x	x	x	x	x	81
1925-1926	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1926-1927	x	x	x	x	x	x	x	x	x	88
1927-1928	x	x	x	x	x	x	x	x	x	82
1928-1929	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1930	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
1931	x	x	x	x	x	x	x	x	x	48
1932	x	x	x	x	x	x	x	x	x	52
1933	x	x	x	x	x	x	x	x	x	75
1934	x	x	x	x	x	x	x	x	x	68
1935	x	x	x	x	x	x	x	x	x	67
1936	x	x	x	x	x	x	x	x	x	68
1937	x	x	x	x	x	x	x	x	x	56
1938	x	x	x	x	x	x	x	x	x	49
1939	x	x	x	x	x	x	x	x	x	71
1940	x	x	x	x	x	x	x	x	x	38

³²¹ Tabulka vychází ze statistik uváděných ve výročních zprávách.

Příloha č. 11.1.8: *Počet dětí přijatých do brněnského sirotčince v průběhu roku a délka jejich pobytu v něm.*³²²

Rok	Během roku přijato			Délka pobytu dítěte v útulku					
	dívek	chlapců	celkem	půl roku	1 rok	2 roky	5 let	déle než 5 let	neuveďeno
1899	3	0	3	0	2	0	0	1	0
1900	5	0	5	0	0	3	0	1	1
1901	4	0	4	2	1	0	1	0	0
1902	16	0	16	4	6	0	3	3	0
1903	22	0	22	2	7	0	1	12	0
1904	28	0	28	4	3	3	6	11	1
1905	10	0	10	3	0	1	0	6	0
1906	19	2	21	5	2	1	2	11	0
1907	15	4	19	1	0	1	1	14	2
1908	18	7	25	0	3	2	3	17	0
1909	16	6	22	0	1	0	1	10	10
1910	17	9	26	4	1	2	4	9	6
1911	11	9	20	6	4	3	3	4	0
1912	15	18	33	10	6	4	6	7	0
1913	27	22	49	7	8	1	6	26	1
1914	18	11	29	10	2	3	7	7	0
1915	17	18	35	15	5	2	1	12	0
1916	22	21	43	16	0	7	12	8	0
1917	26	16	42	9	4	15	5	9	0
1918	19	39	58	15	7	10	14	9	3
1919	38	30	68	9	17	11	11	19	1
1920	27	30	57	16	6	8	9	11	7
1921	34	22	56	14	6	6	9	13	8
1922	26	33	59	12	12	7	14	11	3
1923	9	7	16	5	1	2	2	5	1
1924	5	4	9	1	0	1	2	2	3
1925	9	0	9	0	2	1	2	3	1
1926	16	11	27	4	6	5	4	8	0
1927	20	15	35	11	4	1	10	9	0
1928	15	6	21	1	6	1	10	3	0
1929	14	15	29	13	2	1	9	4	0
1930	10	5	15	1	1	4	4	4	1
1931	23	19	42	6	8	11	5	10	2
1932	10	14	24	6	11	0	3	2	2
1933	7	0	7	1	2	1	2	1	0
1934	17	10	27	7	6	4	8	2	0

³²² Tabulka vychází z údajů uvedených v seznamech sirotků. MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, knihy č. 22 – 25, Seznamy sirotků.

Rok	Během roku přijato			Délka pobytu dítěte v útulku					
	dívek	chlapců	celkem	půl roku	1 rok	2 roky	5 let	déle než 5 let	neuveдено
1935	16	2	18	2	3	1	10	2	0
1936	19	0	19	7	3	0	6	3	0
1937	12	13	25	1	3	5	15	1	0
1938	13	13	26	3	6	7	8	2	0
1939	16	4	20	11	4	1	4	0	0
1940	3	2	5	2	3	0	0	0	0
1941	8	1	9	3	2	3	1	0	0
1942	11	1	12	3	3	5	0	1	0
1943	27	0	27	12	5	9	0	0	1
1944	16	5	21	16	5	0	0	0	0
1945	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1946	15	9	24	14	4	6	0	0	0
1947	8	5	13	8	2	3	0	0	0
1948	5	5	10	10	0	0	0	0	0
1949	0	2	2	2	0	0	0	0	0
Celkem	777	465	1242	314	195	162	224	293	54

Příloha č. 11.1.9: *Příklad jídelníčku v sirotčinci v roce 1908.*³²³

Ke snídani a ke svačině dostalo každé dítě ¼ l sladové kávy a 10-20 dkg chleba – dle toho, jak velkým jedlíkem dítě bylo.

Pondělí	Oběd	polévka bramborová, pražená krupice
	Večeře	mléčná omáčka, chléb
Úterý	Oběd	polévka čočková, sekanina, bramborová kaše
	Večeře	rozehuda, ³²⁴ chléb
Středa	Oběd	polévka rýžová, buchty s tvarohem
	Večeře	brambory maštěné
Čtvrtek	Oběd	polévka nočková, uzenky, hrách, kroupy
	Večeře	mléko, chléb
Pátek	Oběd	polévka kmínová, bramborové knedlíky
	Večeře	krupicová kaše
Sobota	Oběd	polévka hovězí, strouhanková, hovězí maso, brambory s omáčkou
	Večeře	povidlí, chléb
Neděle	Oběd	polévka kapáňková, vepřové, zelí, brambory
	Večeře	máslo, chléb

³²³ STEYSKALOVÁ, Marie: *Naše Útulna*. Letáček, ročník V., únor – březen 1908, s. 17.

³²⁴ Rozhuda je tvarohová pomazánka. Viz např. *Tvarohová rozhuda* [online]. Dostupné na <<http://ceskykulinar.cz/recept/tvarohova-rozhuda>> [stahováno 2012-10-10].

Příloha č. 11.1.10: *Příklad jídelníčku v dívčím penzionátu v roce 1908.*³²⁵

Pondělí	Oběd	polévka fazolová, sekaná pečeně, bramborová kaše, okurky
	Večeře	dušená játra, chléb
Úterý	Oběd	polévka kroupová, vepřové, zelí, bramborové knedlíky
	Večeře	bachořice, ³²⁶ chléb
Středa	Oběd	polévka čočková, buchty
	Večeře	čokoláda, rohlíky
Čtvrtek	Oběd	polévka hovězí, nudle, hovězí maso, kapusta, chléb
	Večeře	uzenky, chléb
Pátek	Oběd	polévka rýžová, bramborové placky
	Večeře	rozhuda, chléb, čaj
Sobota	Oběd	polévka kmínová, kotlety na náhlo, rýže
	Večeře	plíčka s om., chléb
Neděle	Oběd	polévka zasmažená se svitkem, kůzlata, nočky, jablkový kompot
	Večeře	klobásy, zelí, chléb

Příloha č. 11.1.11: *Příklad jídelníčku v dětské kolonii v Obřanech (pro slabé děti ve věku 2 – 6 let) v roce 1922.*³²⁷ Ke snídani se vždy podávala káva a chléb, ke svačině buď kakao/mléko a chléb, nebo namazaný chléb, nebo ovoce a chléb.

Pondělí	Oběd	polévka hrachová, bramborová kaše
	Večeře	mléko, chléb
Úterý	Oběd	polévka nudlová, maso, zelenina, chléb
	Večeře	bramborové placky
Středa	Oběd	polévka kroupová, kynuté knedlíky
	Večeře	chléb s máslem, čaj
Čtvrtek	Oběd	polévka kapáňková, maso, špenát, noky
	Večeře	krupičná kaše
Pátek	Oběd	polévka bramborová, rýže na mléce
	Večeře	buchty a kakao
Sobota	Oběd	polévka fazolová, maso, omáčka, brambory
	Večeře	polévka nočková
Neděle	Oběd	polévka flíčková, pečeně, zelí, knedlíky
	Večeře	koláče

³²⁵ STEYSKALOVÁ, Marie: *Naše Útulna*. Letáček, ročník V., únor – březen 1908, s. 19-20.

³²⁶ Jedná se o domácí tlačenku. Viz např. *Ovar a křen*. Šéfkuchař má o jihočeských zabijačkových klenotech jasno [online]. Dostupné na < http://budejovice.idnes.cz/ovar-a-kren-sefkuchar-ma-o-jihoceskyh-zabijackovych-klenotech-jasno-liz-/budejovice-zpravy.aspx?c=A110225_174801_budejovice-zpravy_alt > [stahováno 2012-10-10].

³²⁷ STEYSKALOVÁ, Marie: *Výroční zpráva o činnosti Útulny ženské v Brně za 23. rok (od 1. září 1921 do 31. srpna 1922)*. Letáček, ročník XIX., září 1921 – srpen 1922, s. 17.

11.2 Obrazové přílohy

Příloha č. 11.2.1: *Sídlo Útulny ženské, Falkensteinerova ulice č. 35* – odhadem rok 1910 [online].

Dostupné na < <http://www.fotohistorie.cz/Jihomoravsky/Brno-mesto/Brno - Veveri /Brno - Gorkeho/Default.aspx> > [stahováno 2012-03-19].

Příloha č. 11.2.2: *Sídlo Útulny ženské, Falkensteinerova ulice č. 35* – dnešní ulice Gorkého 35. Fotografie: osobní archiv autorky [zachyceno 2012-10-15].

Příloha č. 11.2.3: *Marie Steyskalová* [online]. Její nejčastěji prezentovaná fotografie.

Dostupné na < http://www.rozhlas.cz/brno/poradykat/_zprava/263621 > [stahováno 2012-03-19].

Příloha č. 11.2.4: *Upomínková deska na nároží domu č. 35 na ulici Gorkého.*³²⁸ Fotografie: osobní archiv autorky [zachyceno 2012-10-15].

³²⁸ Na valné hromadě, která se konala dne 15. listopadu 1949, se členky spolku usnesly, že zhmotní památku Elišky Machové a Marie Steyskalové. Vytvoření umělecké desky bylo zadáno akademické sochařce Sylvě Lacinové-Jílkové. Architektonické řešení úpravy rohu domu č. 35 na ulici Gorkého navrhl architekt Dr. Lubor Lacina. Žádost o souhlas s vytvořením desky ze dne 23. 8. 1951 v MZA, fond G 303 Ženská útulna Brno, kart. č. 34, inv. č. 35, Různé, fol. 231. Slovní obraty použité na desce přirozeně odpovídají době vzniku tohoto nárožního reliéfu.

Přílohy č. 11.2.5 a 6: *Detail upomínkové desky na nároží domu č. 35 na ulici Gorkého.* Vlevo Marie Steyskalová, vpravo Eliška Machová. Fotografie: osobní archiv autorky [zachyceno 2012-10-15].

Přílohy č. 11.2.7: *Dětská kolonie v Crikvenici r. 1911.*³²⁹

³²⁹ KŘIČKOVÁ, Pavla (ed.): *Život a dílo Marie Steyskalové, starostky Útulny ženské v Brně.* Brno 1929, nefoliováno.

Vila Miloslava (kolonie v Crikvenici).

³³⁰ Tamtéž.